

**Rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich
w województwie mazowieckim
w latach 1999-2010**

Warszawa 2012

Opracowanie/Wydawca
Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie
ul. Solec 22
00-410 Warszawa
tel. (022) 518 49 00
tel/fax (022) 518 49 49
www.mbpr.pl, e-mail: biuro@mbpr.pl

Dyrektor Biura:
prof. dr hab. Zbigniew Strzelecki

Zastępcy dyrektora:
mgr Bartłomiej Kolipiński
dr inż. arch. Tomasz Sławiński
mgr Elżbieta Sielicka

Redaktor Naczelny:
prof. dr hab. Zbigniew Strzelecki

Dyrektor Oddziału Terenowego w Ostrołęce:
mgr Antoni Holcel

Wykonano w Oddziale Terenowym w Ostrołęce

przez zespół w składzie:
mgr inż. Bronisław Trzaska
mgr inż. Bożena Szymańska
mgr Marta Głosek
mgr Piotr Gocłowski
mgr Teresa Lewandowska
mgr Andrzej Luśniewski
mgr inż. Paulina Popiołek
mgr inż. Ewa Szymczyk

Tłumaczenie:
mgr Maciej Sulmicki

Opracowanie graficzne:
mgr Andrzej Luśniewski
Ewa Palasek

Redakcja techniczna, skład i łamanie:
mgr inż. Weronika Makowska

Analizy i Studia

A i S

Zeszyt 3(34)/2012

Rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie mazowieckim w latach 1999-2010

ISSN 1892-6322

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	5
1. UWARUNKOWANIA ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM	6
1.1. Zasoby ludzkie	7
1.1.1. Procesy demograficzne	7
1.1.2. Rynek pracy.....	12
1.2. Wybrane zagadnienia z zakresu infrastruktury technicznej	21
1.3. Gospodarka.....	34
1.3.1. Rolnictwo	34
1.3.2. Przetwórstwo rolno-spożywcze.....	42
1.3.3. Działalność pozarolnicza.....	49
2. WYPADANIE GRUNTÓW Z UŻYTKOWANIA ROLNICZEGO I LEŚNEGO	53
3. PROBLEMATYKA ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH W WYBRANYCH KRAJOWYCH DOKUMENTACH PLANI-STYCZNYCH	62
3.1. <i>Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030</i>	62
3.2. <i>Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie</i>	64
3.3. <i>Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020</i> .	66
4. WSPÓLNA POLITYKA ROLNA.....	68
4.1. Realizacja Wspólnej Polityki Rolnej w regionie w latach 2004-2010'	70
4.2. Wspólna Polityka Rolna po 2013 roku	76
PODSUMOWANIE	81
REKOMENDACJE.....	82
BIBLIOGRAFIA.....	85
SPIS MAP	88
SPIS WYKRESÓW	89
ABSTRAKT.....	91

WPROWADZENIE

Niniejsze opracowanie, zawierające analizę rolnictwa i obszarów wiejskich województwa mazowieckiego, wykonano w formie zeszytu branżowego, jako część fazy przedprojektowej zmiany *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego*. W ramach prac analitycznych dokonano przeglądu zagospodarowania przestrzennego obszarów wiejskich i rolnictwa w okresie funkcjonowania województwa mazowieckiego. Głównym celem opracowania jest identyfikacja przestrzenna zjawisk i tendencji zarysowujących się w rolnictwie i na obszarach wiejskich regionu, co może posłużyć weryfikacji i konkretyzacji polityki Samorządu Województwa Mazowieckiego w perspektywie opracowywanej zmiany *Planu*.

W części diagnostycznej skoncentrowano się przede wszystkim na zaprezentowaniu dynamiki i charakteru różnicowań przestrzennych, odnoszących się do ludności zamieszkującej tereny wiejskie oraz gospodarki (z uwzględnieniem szczególnie ważnych dla wsi gospodarki rolniczej i przetwórstwa rolno-spożywczego), a także wyposażenia wsi w wybrane elementy infrastruktury technicznej.

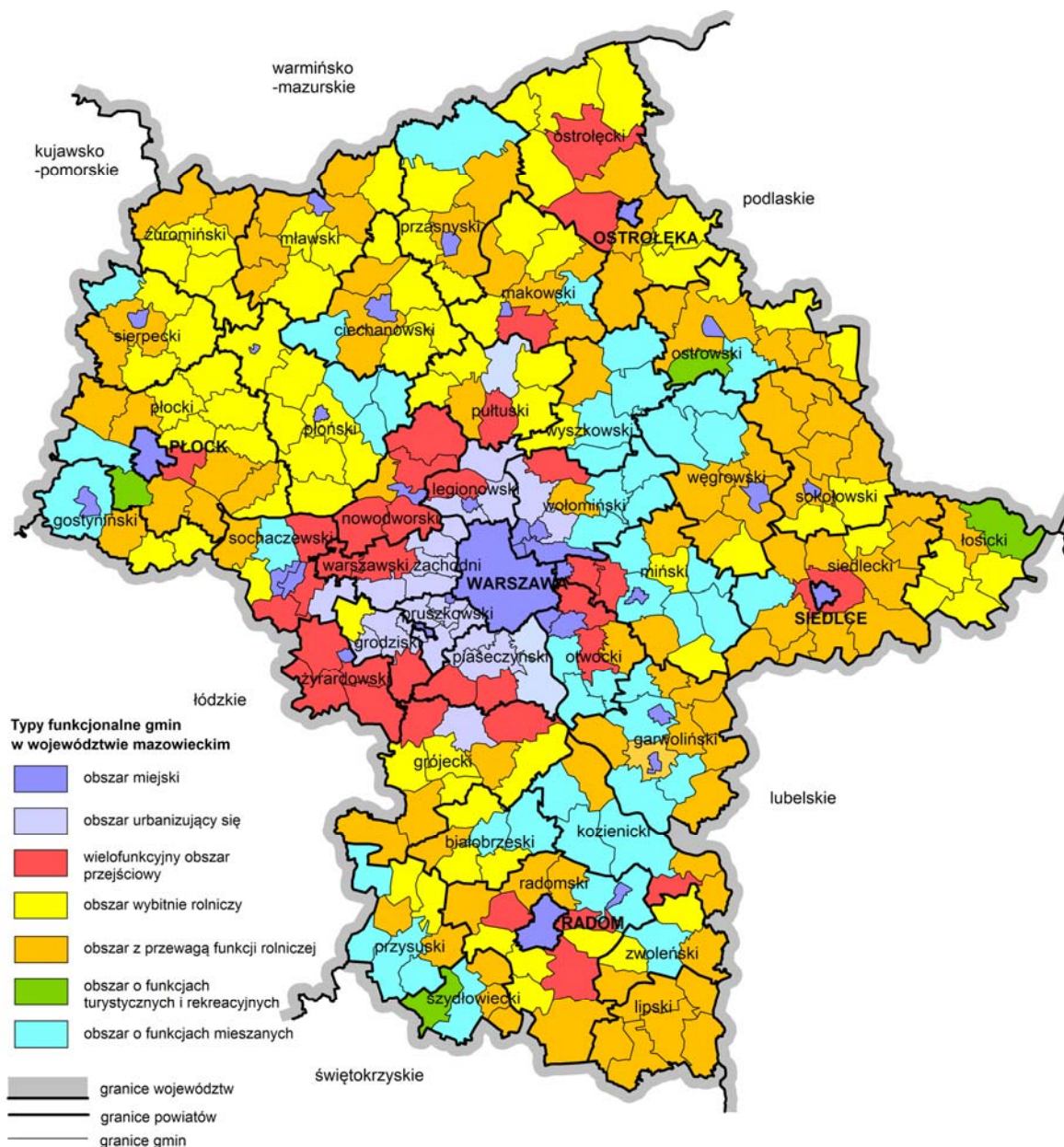
W części podsumowującej zaprezentowano główne trendy i tendencje charakteryzujące obszary wiejskie i rolnictwo Mazowsza, uwzględniając nasilenie ich terytorialnej alokacji. Przedstawiono również rekomendacje mogące posłużyć pobudzeniu rozwoju społeczno-gospodarczego wsi, zwłaszcza wiejskich obszarów, wymagających wsparcia procesów rozwojowych.

Przedstawiona diagnoza opiera się przede wszystkim na danych Głównego Urzędu Statystycznego, dostępnych w publikacjach lub na stronie internetowej tej instytucji, uzupełnionych informacjami, które zgodziły się udostępnić niektóre podmioty (np. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencja Rynku Rolnego). Stosowany w statystyce system agregacji czyni dostępnymi tylko część danych na poziomie gmin. Z tego powodu, w wielu przypadkach, ocen dokonano na podstawie informacji przybliżonych, odnoszących się do powiatów, a nawet regionu. Okres badań, generalnie obejmujący lata 1999-2010, również dostosowano do dostępności danych.

1. UWARUNKOWANIA ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM

Obszary wiejskie województwa mazowieckiego, poza funkcją rolniczą, pełnią szereg funkcji społecznych i ekonomicznych – są miejscem zamieszkania, pracy i wypoczynku dla znacznej części mieszkańców regionu. Obszary wiejskie w sąsiedztwie ośrodków miejskich pełnią przede wszystkim funkcje mieszkaniowe uzupełniane usługami rynkowymi. Poza strefą sąsiedztwa z miastem wieś pełni funkcje związane z produkcją żywności, a na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo – dodatkowo funkcje turystyczne i rekreacyjne.

Mapa 1. Typy funkcjonalne gmin województwa mazowieckiego

Źródło: *Policentryczność rozwoju Mazowsza, Raport modułowy nr 3, Zagospodarowanie infrastrukturalne i kapitał fizyczny oraz policentryczność rozwoju Mazowsza*, PAN IGiPZ w ramach projektu *Trendy rozwojowe Mazowsza*, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej – z Europejskiego Funduszu Społecznego

Struktura funkcjonalna gmin województwa mazowieckiego ma układ strefowy (*Mapa 1*). Centralną, zurbanizowaną część województwa otaczają tereny wiejskie urbanizujące się, a te z kolei otoczone są obszarami przejściowymi oraz terenami o funkcjach mieszanych. Na obrzeżach regionu przeważają obszary o funkcjach rolniczych.

Wyjątkowo silną urbanizacją charakteryzują się tereny wiejskie w pierścieniu okołowarszawskim, z wyjątkiem części wschodniej. Tereny wiejskie bez wyraźnej specjalizacji funkcjonalnej (o funkcjach mieszanych) w dużym nagromadzeniu występują na wschód od Warszawy oraz na północ i wschód od Radomia (jednostkowo także w pobliżu Płocka, Płońska i Przysuchy). Najsilniejszą reprezentację mają obszary wiejskie o funkcjach rolniczych, położone na ogół poza Obszarem Metropolitalnym Warszawy (OMW), otaczające ośrodki subregionalne. Wśród nich można wyodrębnić 2 podgrupy: obszary wybitnie rolnicze, charakteryzujące się dominacją rolnictwa nad innymi funkcjami, koncentracją użytków rolnych, korzystnymi warunkami przyrodniczymi dla produkcji rolnej oraz wysokim udziałem gospodarstw towarowych, a także obszary z przewagą funkcji rolniczej nad innymi funkcjami i zróżnicowaniem rolnictwa: od wysokotowarowego po ekstensywne.

W analizie struktury funkcjonalnej gmin województwa mazowieckiego wykorzystano wyniki badań eksperckich, przeprowadzonych w ramach projektu *Trendy rozwojowe Mazowsza*, w szczególności posłużono się ryciną 6¹.

1.1. Zasoby ludzkie

1.1.1. Procesy demograficzne

W roku 2010 liczba ludności zamieszkującej obszary wiejskie województwa mazowieckiego wyniosła 1857 tys., co stanowi ponad 1/3 ogółu mieszkańców regionu. W relacji do roku 1999 liczba ta wzrosła o 46 tys. osób.

Wskaźnik gęstości zaludnienia na omawianych obszarach wynosi 56 osób/km² i jest nieco wyższy niż przeciętnie w kraju (51). Niski wskaźnik charakteryzuje zwłaszcza północną część województwa (powyżej granicy OMW², z wyjątkiem gmin skupionych wokół Płocka) oraz obszar nadbużański i radomski³ (z wyjątkiem gmin w otoczeniu Radomia). Rekordowo niska gęstość zaludnienia (19 osób/km²) występuje w gminie Krzynowłoga Mała (powiat przasnyski) oraz w obszarze wiejskim gminy Brok (powiat ostrowski). Natomiast największa gęstość zaludnienia znajduje się na terenach wiejskich OMW, a nawet przekracza jego granice, zwłaszcza na teren powiatu garwolińskiego i mińskiego. Podobne zjawisko, lecz na znacznie mniejszej przestrzeni, można zaobserwować wokół wspomnianych ośrodków subregionalnych (Radomia i Płocka), a także Siedlec (*Mapa 2*).

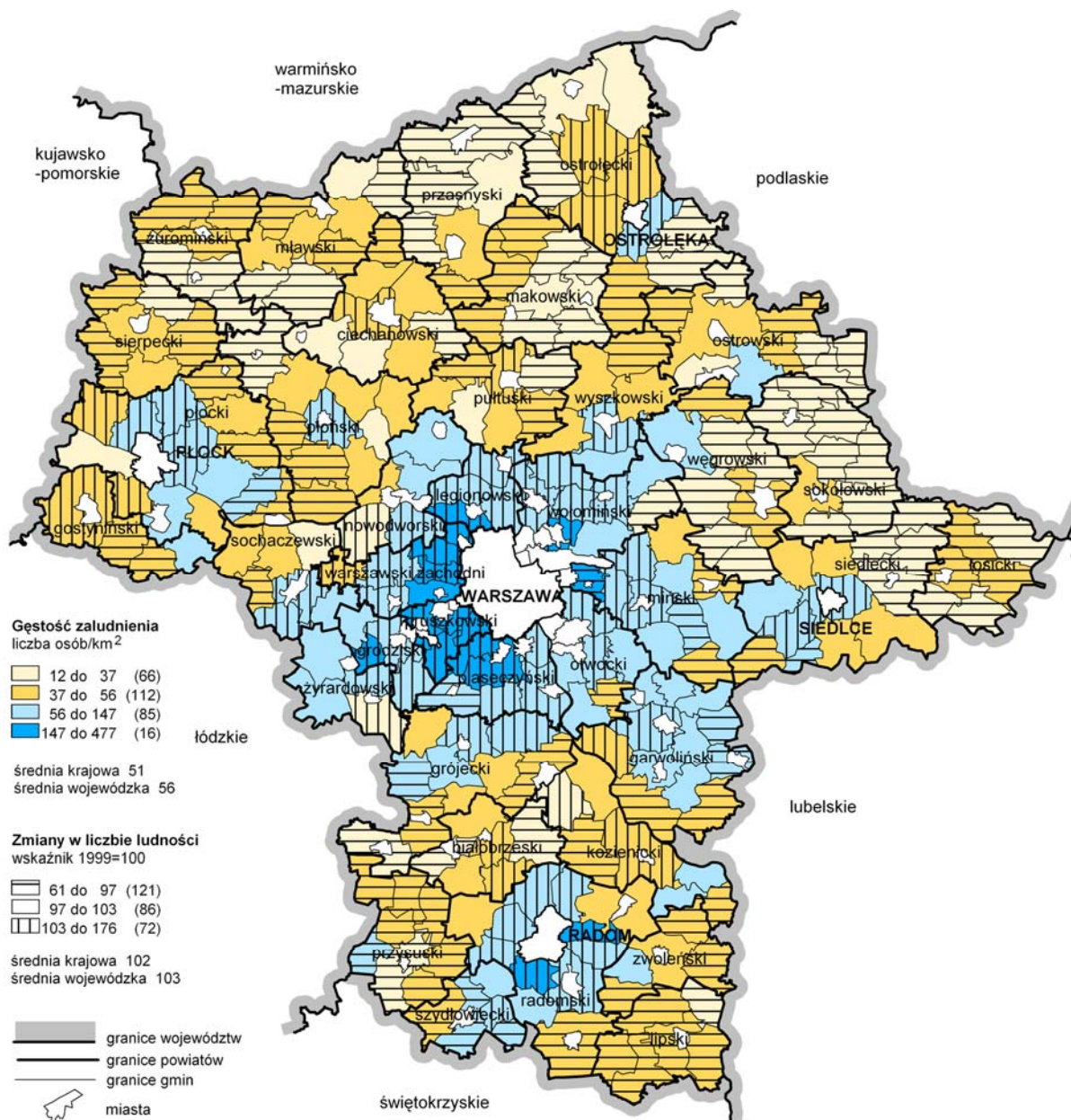
W województwie mazowieckim można zauważyć zróżnicowanie przestrzenne wskaźnika gęstości zaludnienia na obszarach wiejskich i jednocześnie jego korelację ze wskaźnikiem zmiany liczby ludności – ta ostatnia wartość zwiększała się głównie na terenach wiejskich, charakteryzujących się dużą gęstością zaludnienia, natomiast stopniowo zmniejszała się na terenach najslabiej zaludnionych (*Mapa 2*).

¹ *Policentryczność rozwoju Mazowsza, Raport modułowy nr 3, Zagospodarowanie infrastrukturalne i kapitał fizyczny oraz policentryczność rozwoju Mazowsza*, PAN IGiPZ w ramach projektu *Trendy rozwojowe Mazowsza*, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej – z Europejskiego Funduszu Społecznego. Zaprezentowaną w raporcie rycinę podano za Jerzym Bańskim – *Typy obszarów funkcjonalnych w Polsce*.

² OMW oznacza Obszar Metropolitalny Warszawy według delimitacji znajdującej się w opracowaniu *Studium Planu Zagospodarowania Przestrzennego Obszaru Metropolitalnego Warszawy*, 2010.

³ Pod pojęciem ‘obszar nadbużański i radomski’ (analogicznie: ostrołęcki, płocki, mławsko-żuromiński) należy rozumieć określone w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego* obszary problemowe polityki przestrzennej województwa.

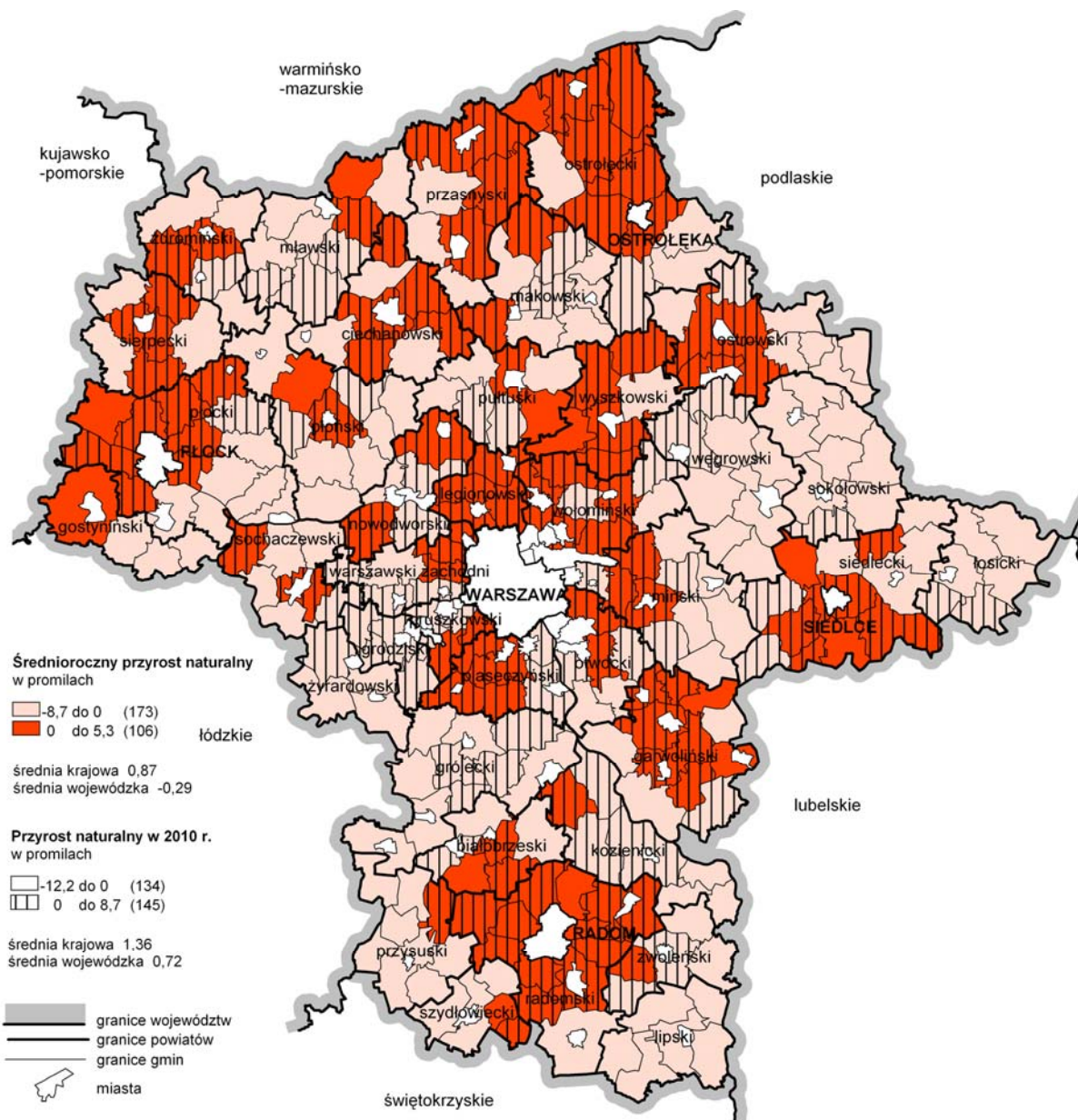
Mapa 2. Gęstość zaludnienia w 2010 roku i zmiany w liczbie ludności w latach 1999-2010 na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

Generalnie w latach 1999-2010 odnotowano w regionie wzrost liczby ludności na obszarach wiejskich o 2,5% (podobnie jak na obszarze całego województwa). Korzystna sytuacja demograficzna (przyrost lub constans liczby ludności) występuje, oprócz OMW, w strefach podmiejskich ośrodków subregionalnych, z wyjątkiem Ciechanowa, którego oddziaływanie (podobnie jak w przypadku nielicznych miast powiatowych, np. Białobrzegów, Garwolina, Gostynina, Kozenic, Płońska, Pułtuszka) ogranicza się do jednej gminy wiejskiej (lub części wiejskiej gminy miejsko-wiejskiej). Natomiast wyraźnie niekorzystną sytuację w tym względzie obserwuje się na tradycyjnych obszarach wiejskich, zlokalizowanych w strefie przygranicznej województwa, a zwłaszcza na obszarach: nadbużańskim i mławsko-żuromińskim (ubytek ludności odpowiednio o 5% i 2%).

Mapa 3. Średnioroczny przyrost naturalny w latach 1999-2010 i przyrost naturalny w 2010 roku na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego

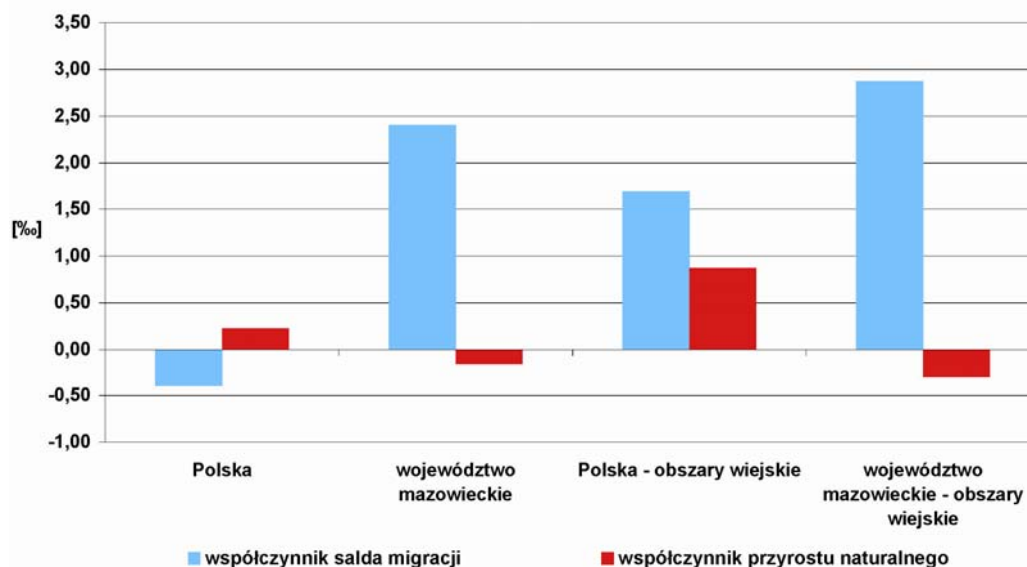

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

Wspomniane zwiększenie populacji na obszarach wiejskich województwa w analizowanym okresie było głównie wynikiem dużego napływu ludności – przekraczającego kilkakrotnie ujemny wskaźnik przyrostu naturalnego (*Wykres 1*). Przeciętnie na polskiej wsi sytuacja w tym względzie była korzystniejsza – liczba ludności zwiększyła się zarówno na skutek ruchu naturalnego, jak i migracyjnego. W całej populacji kraju odnotowano natomiast dodatni wskaźnik przyrostu naturalnego przy ujemnej wartości salda migracji – jest to sytuacja zupełnie odmienna niż w województwie mazowieckim (dodatnie saldo migracji i ujemny przyrost naturalny). Zwiększenie populacji na obszarach wiejskich województwa było w dużej mierze wynikiem napływu ludności głównie do stref podmiejskich – funkcjonalnie związanych

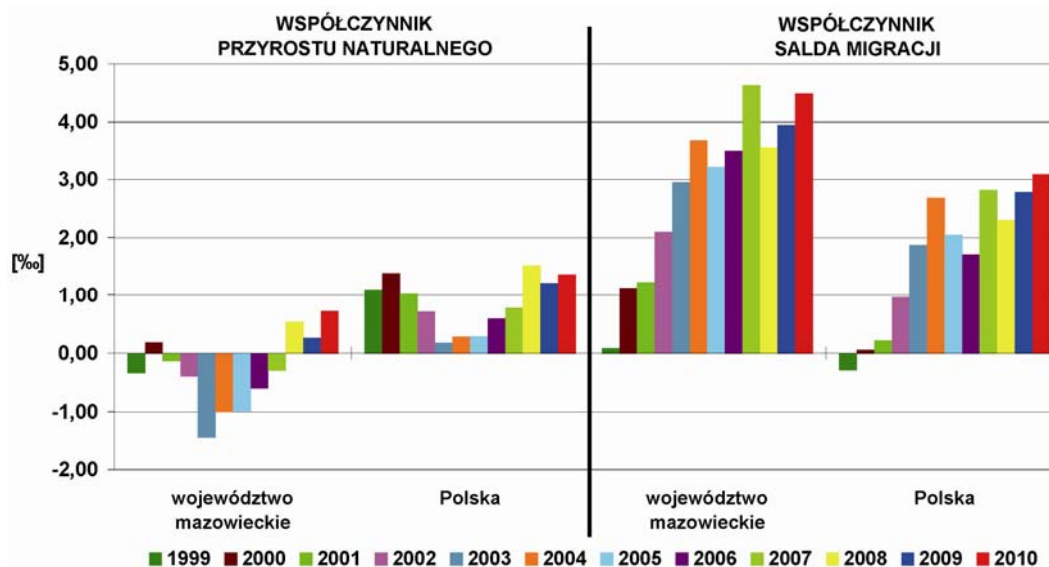
z dużymi miastami⁴. Z kolei tradycyjne obszary wiejskie nadal się wyludniają, tracąc ludzi młodych i najbardziej aktywnych.

Wykres 1. Średnioroczny współczynnik przyrostu naturalnego i współczynnik salda migracji w kraju oraz w województwie mazowieckim, z uwzględnieniem obszarów wiejskich w latach 1999-2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

Wykres 2. Zmiany przyrostu naturalnego i salda migracji na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego i kraju w latach 1999-2010

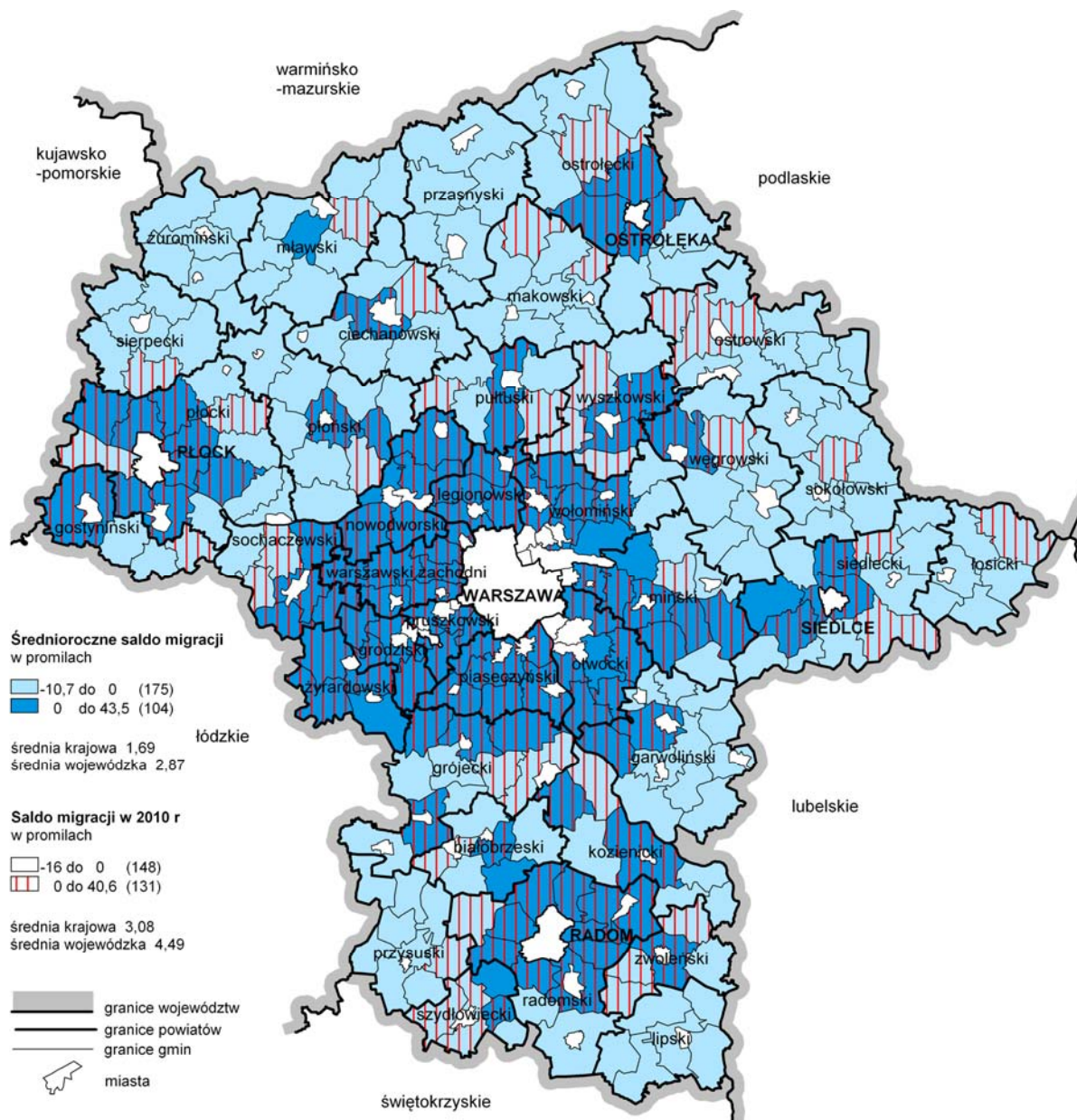

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

⁴ Porównaj – ekspertyza do zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, pt. Analiza Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego w zakresie rolnictwa i terenów wiejskich, wnioski i zalecenia do aktualizacji dokumentu, wykonana przez prof. dr. hab. Jerzego Bańskiego.

W ostatnich latach (2004-2010) współczynnik przyrostu naturalnego na obszarach wiejskich województwa systematycznie się zwiększał, osiągając w 2010 roku wartość 0,72‰, po wcześniejszym regresie i wartości omawianego współczynnika w 2003 roku na poziomie ujemnym (-1,45‰). Zjawisko to może mieć związek z tzw. echem wyżu demograficznego z lat 80. XX wieku. Znacznie korzystniejszy, o tendencji podobnie pulsującej jak na obszarach wiejskich Mazowsza, przyrost naturalny odnotowano na obszarach wiejskich w kraju – zarówno średnioroczny, jak i w każdym roku był na poziomie dodatnim.

Mapa 4. Średnioroczne saldo migracji w latach 1999-2010 i saldo migracji w 2010 roku na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

Analiza średniorocznych wartości przyrostu naturalnego w poszczególnych gminach województwa mazowieckiego (Mapa 3) pokazuje, że większość obszarów wiejskich województwa (62% gmin, wraz z wiejskimi częściami gmin miejsko-wiejskich) charakteryzowała się

ujemnym przyrostem naturalnym. Najniższe średnioroczne wartości współczynnika przyrostu naturalnego występują w obszarze nadbużańskim, np. w gminie Ceranów w powiecie sokołowskim (-8,31‰) oraz w obszarach peryferyjnych subregionu radomskiego, np. w gminie Chotcza w powiecie lipskim (-8,72‰). Najkorzystniejsza sytuacja występuje w OMW (zwłaszcza w północno-wschodniej części), a także wokół ośrodków subregionalnych oraz niektórych miast powiatowych (Garwolina, Ostrowi Mazowieckiej, Sokołowa Podlaskiego i w mniejszym stopniu Przasnysza, Sierpca, Żuromina), co może być efektem osiedlania się na tych obszarach osób w wieku produkcyjnym, migrujących w poszukiwaniu pracy (por. *Mapa 4*).

Z kolei napływ migracyjny na obszary wiejskie województwa mazowieckiego w latach 1999-2010 wykazuje wyraźnie silniejszą, w porównaniu z krajem, tendencję wzrostową, (z niewielkimi wahaniami w latach 2005-2006 i 2008). Współczynnik salda migracji wzrósł o 4,4 pkt. ‰, osiągając wartość 4,49‰ (dla porównania w Polsce wzrost o 3,36 pkt. ‰ do poziomu 3,08‰ – *Wykres 2*). Na większej części obszarów wiejskich województwa (63% gmin, wraz z wiejskimi częściami gmin miejsko-wiejskich) w latach 1999-2010 średnioroczne saldo migracji było na poziomie ujemnym. Z kolei dodatnie saldo migracji charakteryzuje obszary wiejskie, znajdujące się w strefach podmiejskich, co decyduje o dodatnim bilansie migracyjnym wsi mazowieckiej⁵. Największy napływ ludności miał miejsce w gminach OMW (najwyższe saldo migracji, tj. 43,47‰, zanotowano w gminie Jabłonna), gminach przyległych do OMW oraz w gminach otaczających ośrodki subregionalne, natomiast największy odpływ – w obszarze nadbużańskim, mławsko-żuromińskim, ostrołęckim (z wyjątkiem gmin otaczających Ostrołękę) oraz radomskim (z wyjątkiem gmin otaczających Radom) – *Mapa 4*.

Obszary wiejskie województwa mazowieckiego w latach 1999-2010 charakteryzowały się:

- niemal 3-krotnie niższą niż przeciętna w województwie gęstością zaludnienia, z największą koncentracją ludności w OMW,
- stabilnym przyrostem liczby ludności, występującym głównie w OMW i – w mniejszym stopniu – w strefach podmiejskich ośrodków subregionalnych,
- niekorzystnym (ujemnym) średniorocznym przyrostem naturalnym, zwłaszcza na obszarze nadbużańskim oraz peryferiach subregionu radomskiego, przy wyraźnie korzystnej tendencji w OMW i strefach oddziaływania ośrodków subregionalnych,
- napływem ludności najwyraźniej zarysowującym się w OMW i w otoczeniu ośrodków subregionalnych, przy jednoczesnym odpływie ludności z obszarów problemowych, z wyjątkiem płockiego.

1.1.2. Rynek pracy

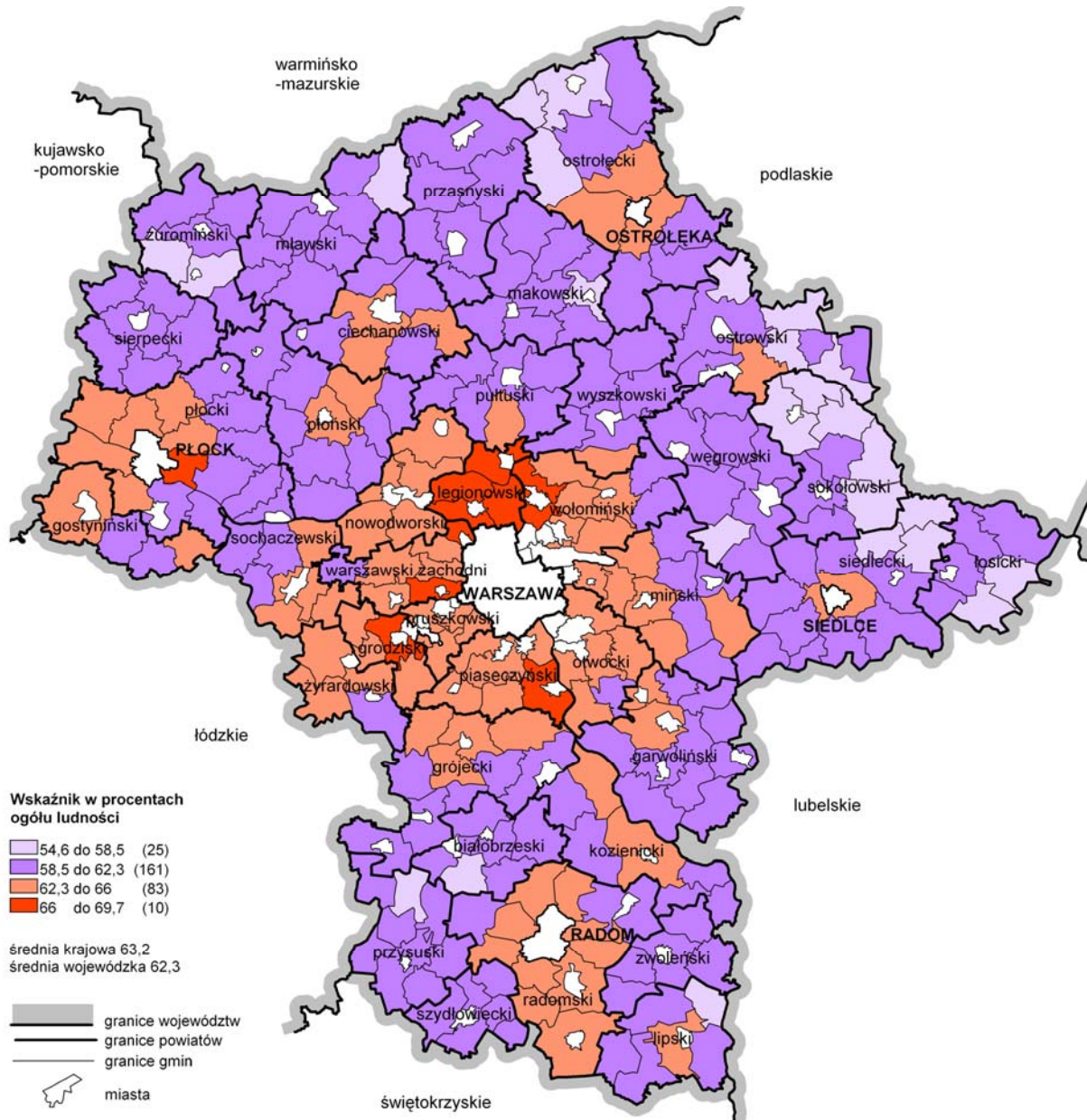
Na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego udział ludności w wieku przedprodukcyjnym wyniósł w 2010 roku 21,2% (podobnie jak w Polsce), przewyższając udział tej grupy w liczbie mieszkańców całego województwa o 2,6 pkt. proc. W porównaniu do 1999 roku udział ten zmalał o 7 pkt. proc. Liczba ludności tej grupy zmniejszyła się o 21,8% (w całym województwie o 19,1%).

W 2010 roku w województwie mazowieckim około 1/3 ludności w wieku produkcyjnym (od 18 do 59/64 lat) zamieszkiwała obszary wiejskie (1157 tys. osób). Udział tej grupy

⁵ Tamże.

w strukturze ludności wzrósł w stosunku do 1999 roku o 7 pkt. proc. (w całym województwie – o 4 pkt. proc.). Największy udział tej grupy ludności można zaobserwować w szerokim otoczeniu Warszawy, Płocka i Radomia, a także w gminach sąsiadujących z Ostrołęką, Ciechanowem, Koziencami, Siedlcami, Lipskiem, Ostrowią Mazowiecką i Płońskiem (Mapa 5). Koncentracja ludności w wieku produkcyjnym w strefach podmiejskich jest zarówno efektem osiedlania się migrujących w poszukiwaniu pracy, jak i osiedlania się mieszkańców miast dążących do poprawy warunków zamieszkania, np. bliżej natury, w prestiżowej okolicy, etc⁶.

Mapa 5. Ludność w wieku produkcyjnym na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego (2010 rok)

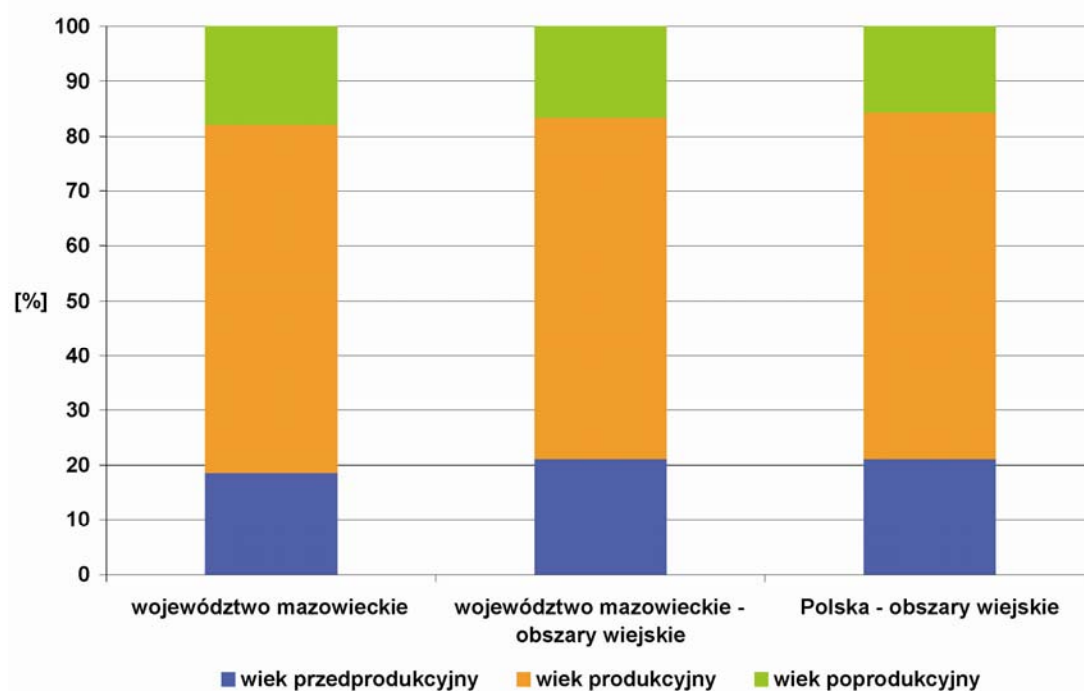

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

⁶ Porównaj – Krawczyńska-Butrym Z., 2009, *Migracje: wybrane zagadnienia*.

Ludność w wieku poprodukcyjnym stanowiła 16,5% ogółu mieszkańców wsi, co jest wartością wyższą niż na obszarach wiejskich w Polsce (o ~1 pkt. proc.), ale niższą niż w całym województwie – o 1,3 pkt. proc. – Wykres 3. Jego zróżnicowany rozkład przestrzenny przedstawia Mapa 6. Liczba ludności tej grupy wiekowej utrzymuje się na podobnym poziomie od 1999 roku, podczas gdy wskaźnik obciążenia demograficznego zmniejszył się z 31 do 27⁷. Niekorzystne zjawisko przejawiające się nadmiernym starzeniem się ludności wiejskiej zaobserwowano przede wszystkim w obszarze nadbużańskim (średnia około 19% w wieku poprodukcyjnym), ze szczególnie silnym natężeniem w jego części wschodniej, graniczącej z województwem podlaskim, co może być efektem selektywnego odpływu ludności. W nieco mniejszym stopniu zjawisko starzenia się populacji występuje na peryferyjnych obszarach subregionu radomskiego, a także w południowej części obszarów problemowych: ostrołęckiego i płockiego oraz w zachodniej części mławsko-żuromińskiego. W nadchodzących latach niekorzystne tendencje w tym względzie prawdopodobnie pogłębią się – według prognoz GUS w roku 2035 udział ludności w wieku poprodukcyjnym będzie stanowił 26% ogółu ludności regionu, co przełoży się również na udział tej grupy ludności na obszarach wiejskich.

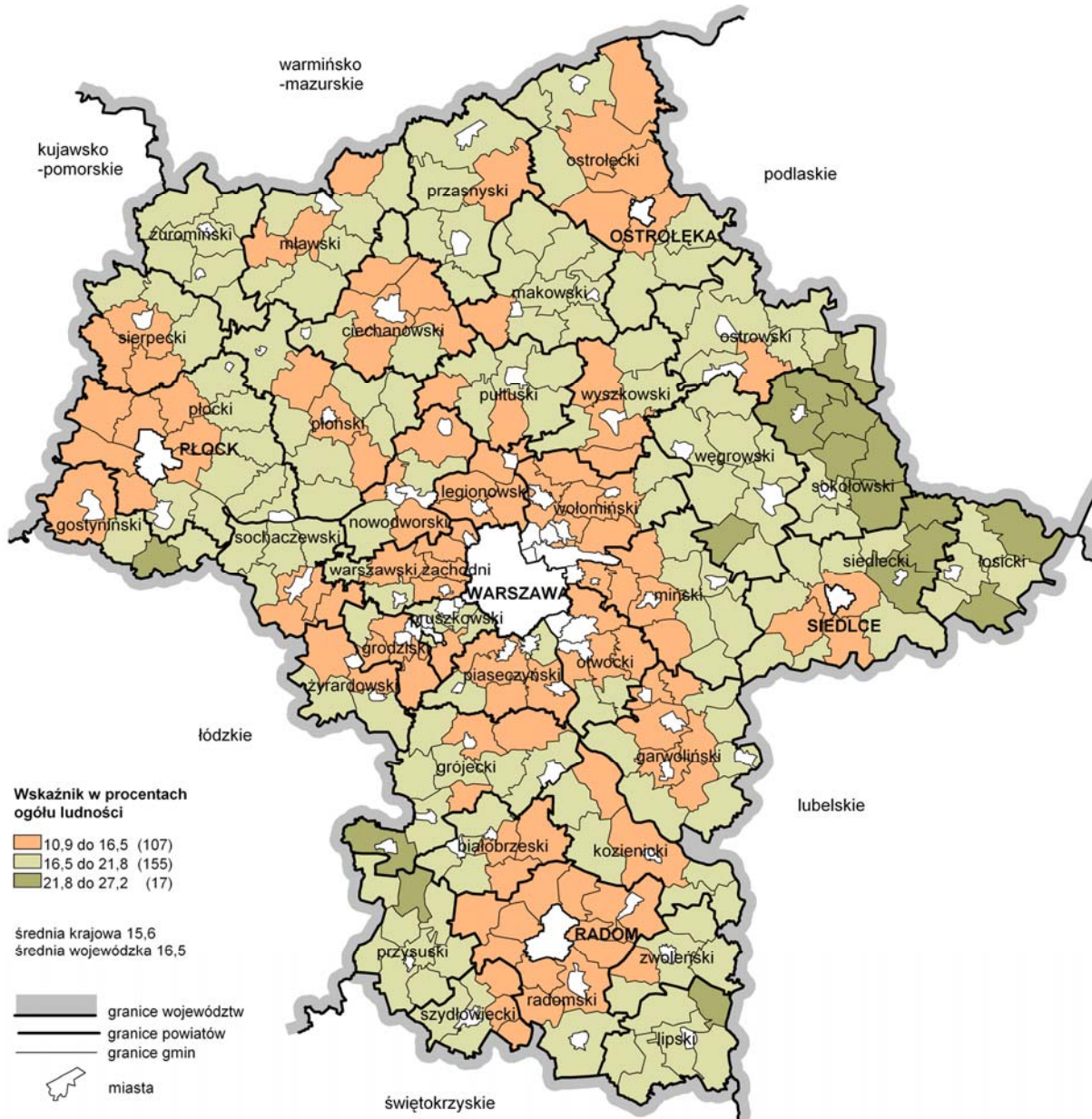
Wykres 3. Struktura wiekowa ludności w województwie mazowieckim i w kraju, w 2010 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

⁷ Liczba osób w wieku poprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym, wyliczona na podstawie BDL, GUS.

Mapa 6. Ludność w wieku poprodukcyjnym na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego (2010 rok)

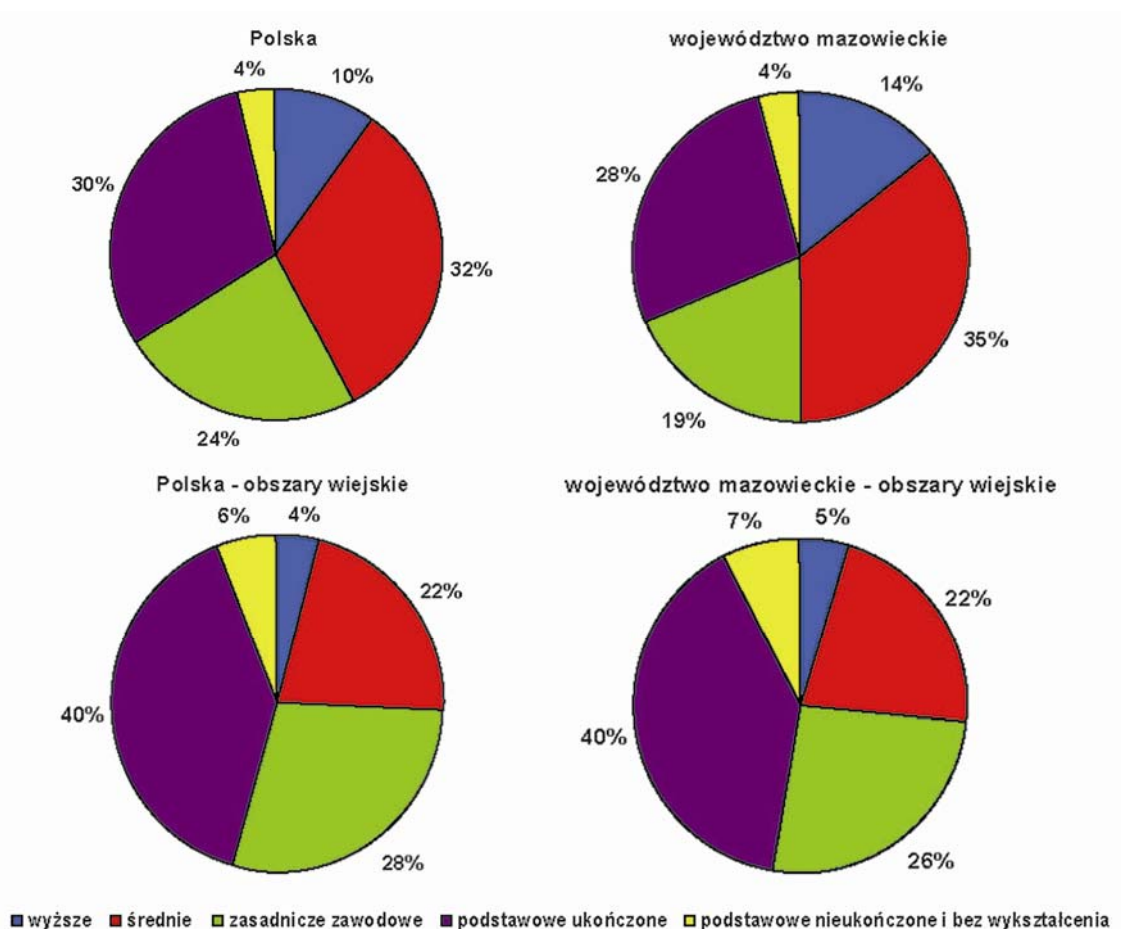

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

Poziom wykształcenia ludności wiejskiej nie jest najlepszy. Wykształcenie wyższe w 2002 roku miało jedynie 5% mieszkańców obszarów wiejskich województwa, podobnie jak w kraju⁸, podczas gdy w całej populacji regionu wskaźnik ten był blisko 3-krotnie wyższy. W przypadku wykształcenia średniego sytuacja wygląda podobnie – zaledwie 22% ludności obszarów wiejskich ukończyło szkołę średnią, podczas gdy przeciętnie w województwie udział ten stanowi około 1/3 ogółu ludności. Niespełna połowa ludności wiejskiej ma jedynie wykształcenie podstawowe bądź nie ma żadnego, podczas gdy przeciętnie w województwie oraz w kraju grupa ta stanowi około 1/3 ogółu – Wykres 4.

⁸ Według danych Narodowego Spisu Powszechnego 2002.

Wykres 4. Struktura wykształcenia ludności w województwie mazowieckim i w kraju, z uwzględnieniem obszarów wiejskich, w 2002 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych NSP z 2002 roku

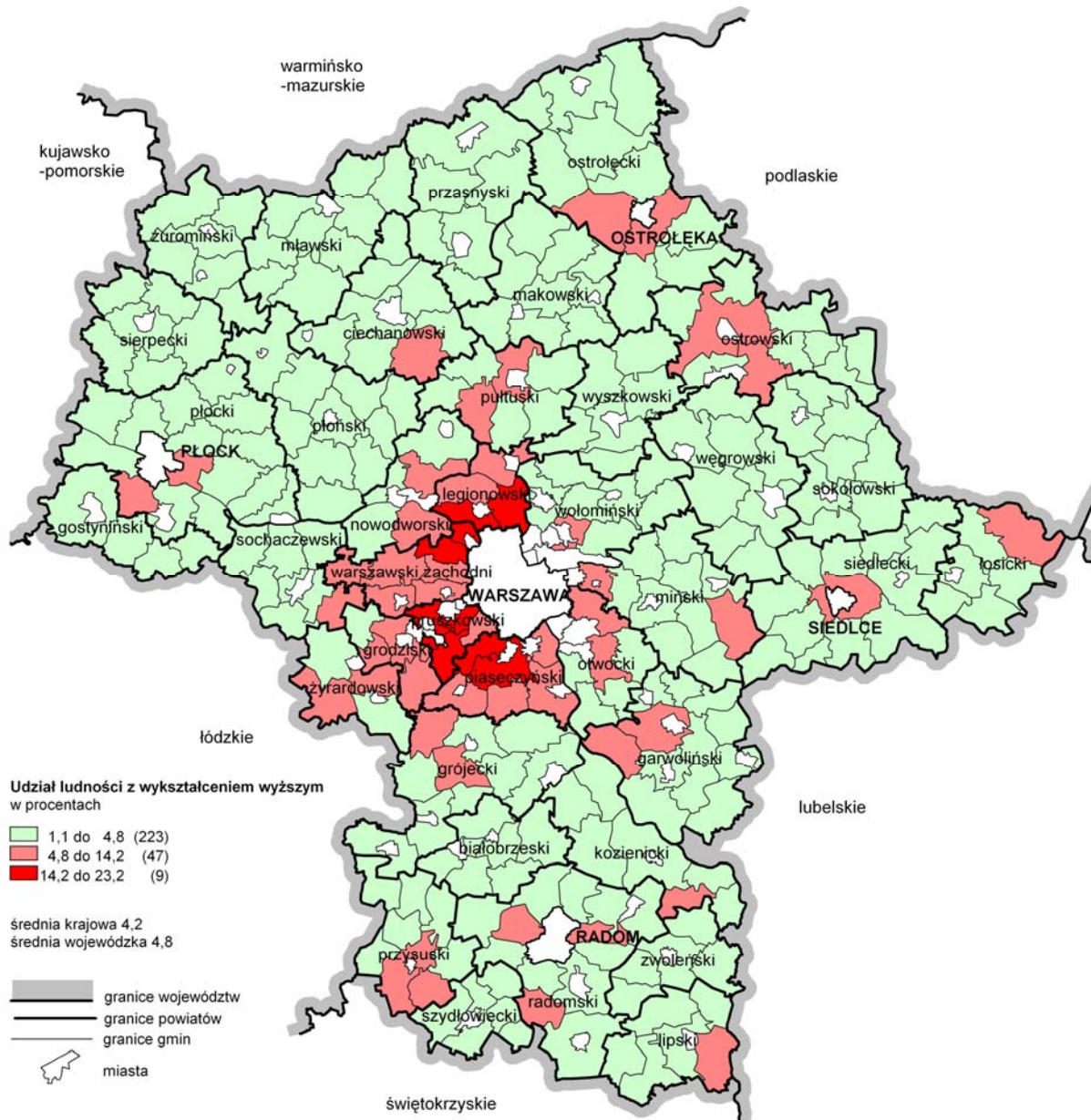
W układzie przestrzennym najlepsze wykształcenie posiadają mieszkańcy gmin położonych w OMW, zwłaszcza w części zachodniej (np. w gminie Michałowice niemal 2/3 ludności ma wykształcenie co najmniej średnie). Niezła sytuacja w tym względzie ma również miejsce w gminach sąsiadujących z ośrodkami subregionalnymi, a także powiatowymi (np. Garwolinem, Lipskiem, Łosicami, Ostrowią Mazowiecką, Przysuchą, Pułtuskiem), w których udział osób z wykształceniem wyższym przewyższa średni poziom w województwie (*Mapa 7*). Na pozostałych obszarach wiejskich województwa odsetek ten nie przekracza średniego poziomu, a nierzadko ponad połowę ludności stanowią osoby z wykształceniem podstawowym lub bez wykształcenia (np. w gminie Czarnia – 65,7% i w obszarze wiejskim gminy Myszyniec – 65,4%).

Struktura pracujących według sektorów ekonomicznych wskazuje w województwie mazowieckim na zdecydowaną przewagę sektora usług (66% – o 11 pkt. proc. więcej niż w kraju). O 7 pkt. proc. niższy jest udział pracujących w przemyśle województwa w stosunku do kraju (27%). Pracujący w rolnictwie mazowieckim (głównie mieszkańcy obszarów wiejskich) stanowią 13,5% ogółu pracujących, przy znacznie większym udziale średnio w kraju (17,3%)⁹. Zarówno liczba pracujących w rolnictwie regionu, jak i ich udział maleją

⁹ Źródło: BDL GUS – grupa: pracujący w gospodarce narodowej, podgrupa: pracujący (faktyczne miejsce pracy) według sektorów ekonomicznych, sekcji PKD 2004 (lata 2002-2008) i PKD 2007 (lata 2009-2010) (z uwzględnieniem pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie).

w wolnym tempie, w latach 2002-2010 nastąpił spadek o 25 tys. osób (2,4 pkt. proc.), podczas gdy w kraju zjawisko do 2008 roku miało podobny przebieg, by w 2010 roku powrócić niemal do poziomu z roku 2002, co prezentuje Wykres 5. Przyczyn takich tendencji można upatrywać w ograniczonych możliwościach zatrudnienia poza rolnictwem, co niekorzystnie wpływa na rynek pracy i gospodarkę, w szczególności peryferyjnych obszarów regionu.

Mapa 7. Ludność z wykształceniem wyższym na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego w 2002 roku

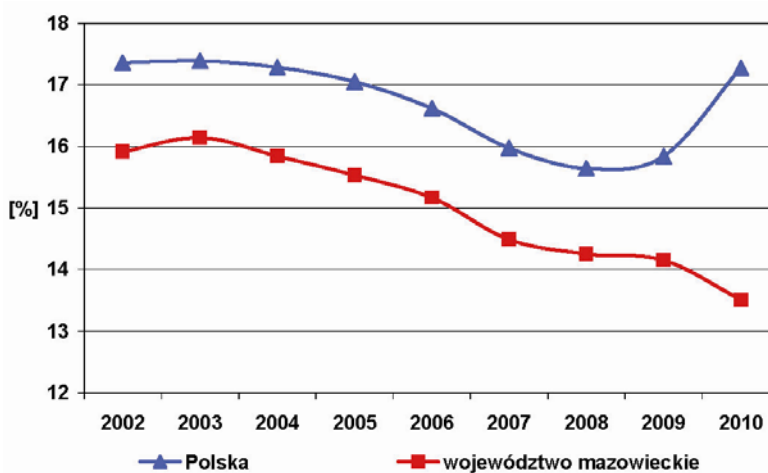
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych NSP z 2002 roku

Sektor rolniczy¹⁰, pomimo sukcesywnego zmniejszania liczby pracujących, nadal angażuje stosunkowo liczną grupę ludności, szacowaną w 2010 roku na ponad 300 tys. osób (13,5% ogółu pracujących). Zaprezentowanie wewnątrzregionalnego zróżnicowania tego zjawiska nie jest w pełni możliwe, co wiąże się ze sposobem agregacji przez GUS pracujących na pozio-

¹⁰ Patrz przypis 7.

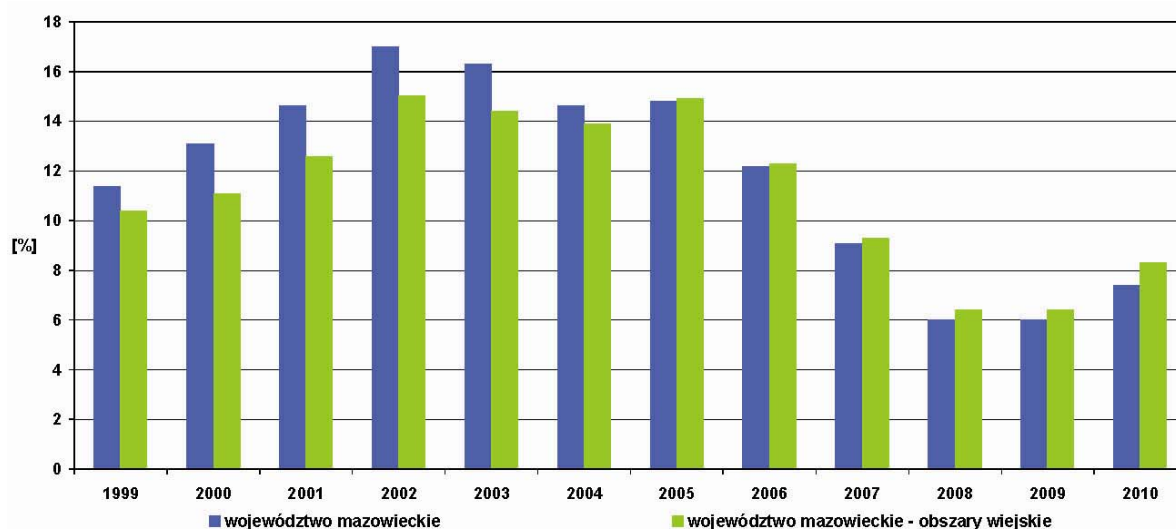
mie NTS 4. Podawana dla powiatów ogólna liczba pracujących, która stanowi punkt odniesienia dla pracujących w sektorze pierwszym (rolniczym), nie obejmuje (odmiennie niż dla kraju i województwa) osób związanych z podmiotami, w których pracuje do 9 osób. Z tego też względu odsetek pracujących w rolnictwie, obliczony dla powiatów i zilustrowany graficznie (*Mapa 8*), jest nieporównywalny z analogicznym udziałem tego sektora w ogóle pracujących w kraju i województwie (jest zawyżony¹¹). Niemniej jednak przywołana wyżej mapa pozwala zorientować się w przestrzennym rozkładzie zjawiska dominanty sektora rolniczego w strukturze gospodarki. Cecha ta najsilniej uwidacznia się na obszarach peryferyjnych województwa, a zwłaszcza w podregionach ostrołęcko-siedleckim i radomskim, co zresztą silnie koresponduje ze zdolnością tych obszarów do generowania PKB.

Wykres 5. Pracujący w rolnictwie w województwie mazowieckim i w kraju, w latach 2002-2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

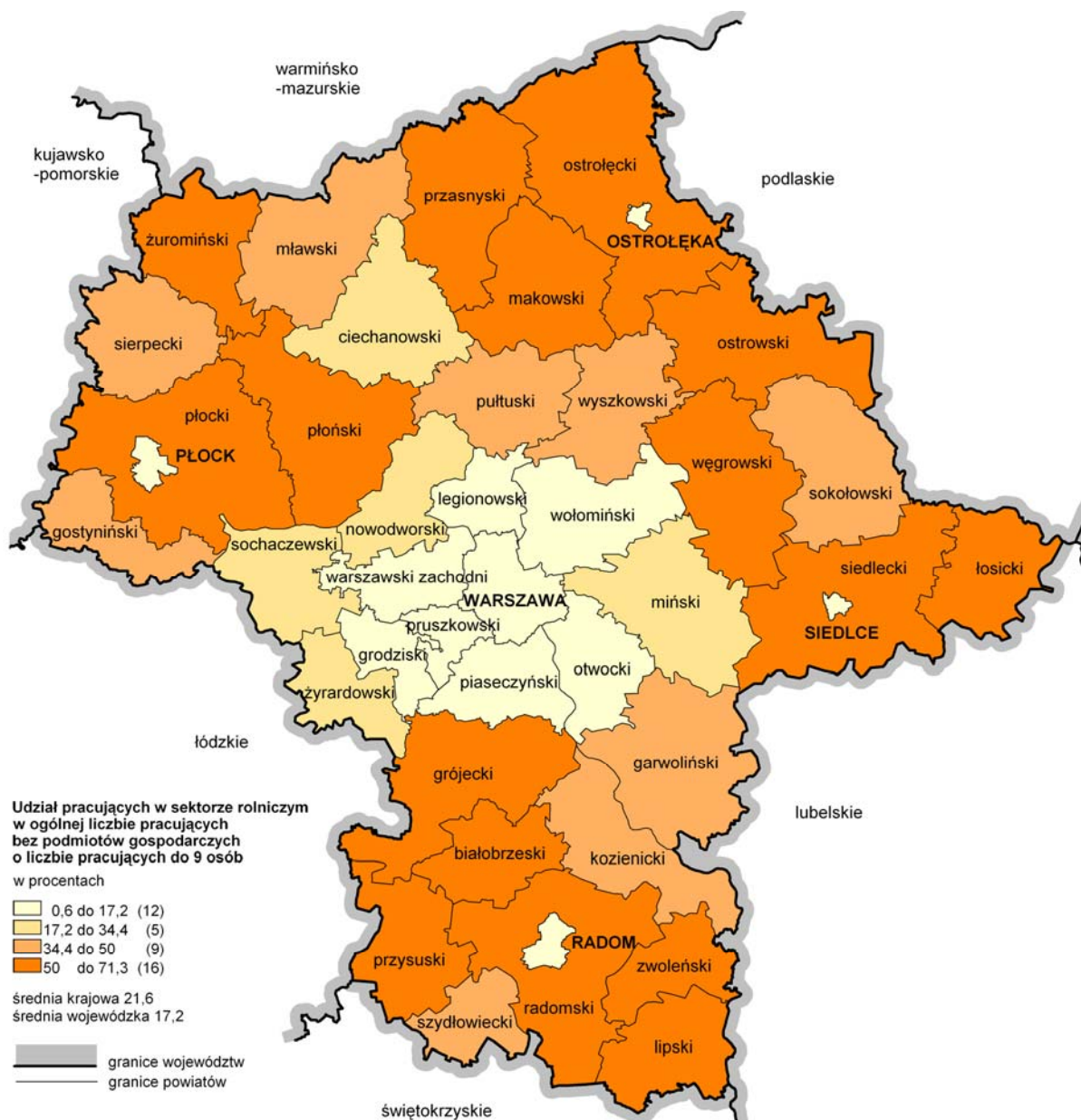
Wykres 6. Stopa bezrobocia w województwie mazowieckim i na obszarach wiejskich w latach 1999-2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

¹¹ Udział pracujących w sektorze I w ogólnej liczbie pracujących, obliczony dla województwa mazowieckiego, w podobny sposób jak dla powiatów, jest o blisko 4 pkt. proc. wyższy od wyliczonego w relacji do całkowitej liczby pracujących (tj. łącznie z funkcjonującymi w podmiotach o liczbie pracujących do 9 osób).

Mapa 8. Pracujący w sektorze rolniczym w województwie mazowieckim w 2010 roku

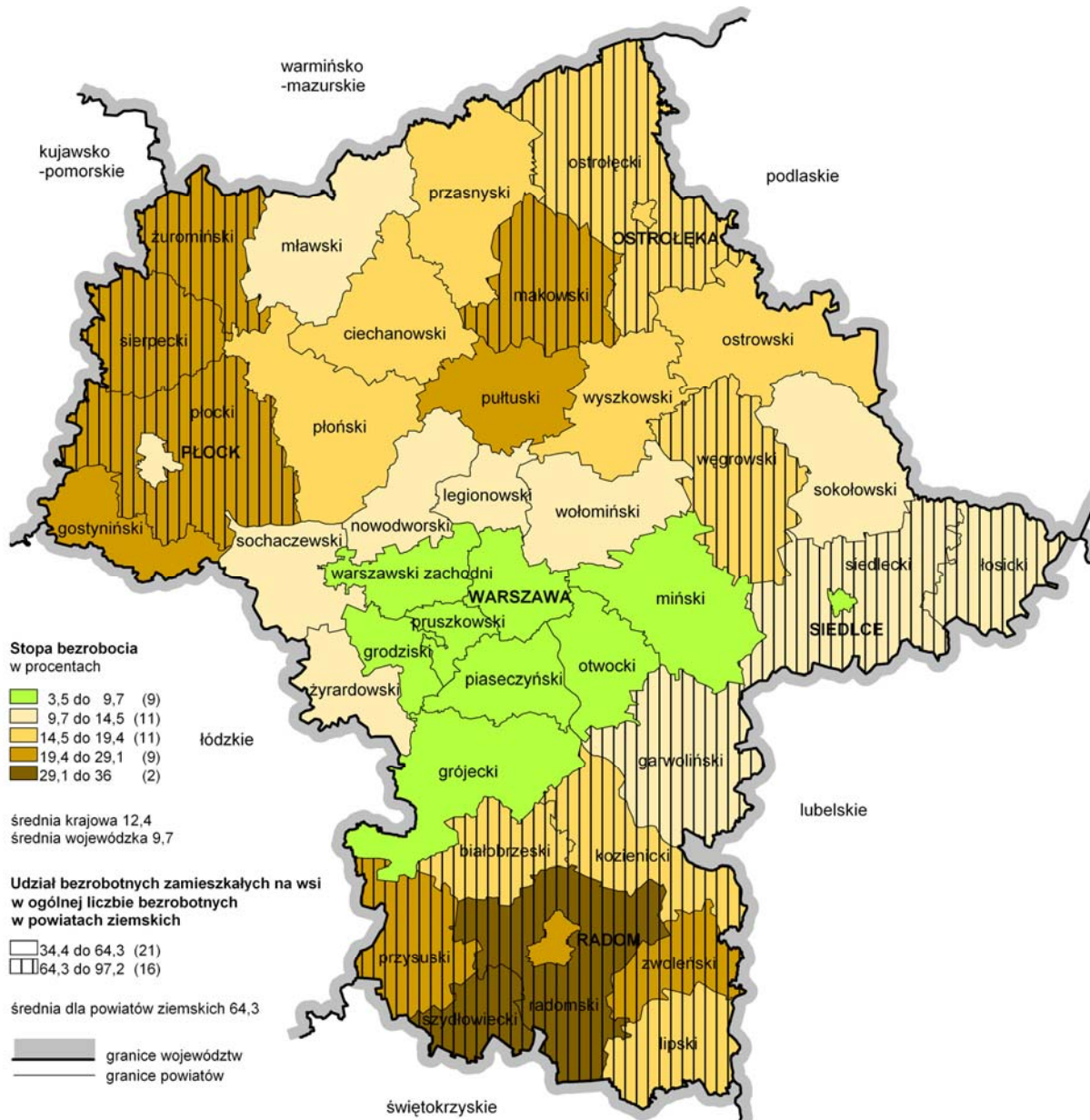
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

Jednym z najważniejszych problemów społecznych obszarów wiejskich jest wysokie bezrobocie¹², przewyższające przeciętny poziom w województwie mazowieckim, co ilustruje Wykres 6. W stosunku do roku 1999 bezrobocie na obszarach wiejskich w województwie zmniejszyło się o ~2 pkt. proc. (średnio w województwie o 4 pkt. proc.), jednak w ostatnich latach można zauważyć jego niewielki wzrost. W analizowanym okresie nastąpiła zmiana relacji pomiędzy skalą tego zjawiska na całym obszarze województwa i na obszarach wiejskich – do roku 2004 stopa bezrobocia na wsi nie dorównywała średniej w województwie, podczas gdy od 2005 roku przewyższa ją w coraz większym stopniu. Zaprezentowany układ zjawisk można wiązać z większymi możliwościami tworzenia w kraju nowych miejsc pracy poza rolnictwem (w latach 2002-2010 liczba pracujących wzrosła o 12% do poziomu 1925 tys.), przy równoczesnym

¹² Źródło: BDL GUS – grupa: aktywność ekonomiczna ludności (dane średnioroczne), podgrupa: stopa bezrobocia według miejsca zamieszkania (udział bezrobotnych w liczbie aktywnych zawodowo).

zmniejszeniu liczby pracujących w rolnictwie (o około 8%, do poziomu 301 tys.). Z kolei na wyraźne zmniejszenie stopy bezrobocia po 2005 roku mogła mieć wpływ m.in. integracja Polski z Unią Europejską i w konsekwencji migracja zarobkowa na zagraniczne rynki pracy.

Mapa 9. Stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie mazowieckim i udział bezrobotnych zamieszkałych na wsi w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

O tym, że bezrobocie w województwie dotyka w znacznie większym stopniu mieszkańców wsi, świadczy również fakt, że w 2010 roku stanowili oni 44,1% ogółu bezrobotnych (238,3 tys. osób), podczas gdy wieś zamieszkuje tylko 1/3 populacji województwa. Rozkład przestrzenny zjawiska bezrobocia na obszarach wiejskich można ocenić tylko pośrednio, ze względu na brak danych na poziomie niższym niż NTS 4 (powiaty). Udział bezrobotnych

z terenów wiejskich na tle stopy bezrobocia rejestrowanego w powiatach¹³ przedstawia *Mapa 9*. Problem bezrobocia na wsi szczególnie zauważalny jest na peryferyjnych terenach województwa, przede wszystkim w podregionie radomskim, powiatach: żuromińskim, sierpeckim i plockim oraz w obszarze ostrołęckim.

Rynek pracy obszarów wiejskich województwa mazowieckiego w latach 1999-2010 charakteryzował się:

- korzystniejszą niż w województwie strukturą wiekową ludności, przejawiającą się wyższym odsetkiem ludności w wieku przedprodukcyjnym przy równocześnie mniejszym udziale wieku poprodukcyjnego,
- niższym niż przeciętnie w województwie poziomem wykształcenia ludności,
- wysokim udziałem pracujących w rolnictwie, zwłaszcza w podregionach pozawarszawskich,
- wyższym niż średnie w województwie bezrobociem (począwszy od 2004 roku) i znacznym przestrzennym zróżnicowaniem tego zjawiska.

1.2. Wybrane zagadnienia z zakresu infrastruktury technicznej

*Infrastruktura jest jednym z najważniejszych czynników rozwoju obszarów wiejskich, a jej niedostatki decydują o niskim standardzie życia, utrudnieniach w gospodarowaniu oraz o niskiej atrakcyjności wsi dla inwestorów*¹⁴. Niedostatek wyposażenia infrastrukturalnego jest jedną z najpoważniejszych barier rozwojowych, które na długie lata ograniczają możliwości perspektywiczne małych miast, miasteczek oraz przyległych do nich obszarów wiejskich. Takie elementy zagospodarowania, jak: drogi, teleinformatyka, zaopatrzenie w energię elektryczną oraz zaopatrzenie w wodę i odprowadzenie ścieków, decydują nie tylko o istniejących standardach jakości życia mieszkańców wsi, ale również przyczyniają się do zwiększenia atrakcyjności i konkurencyjności tych obszarów, np. w kwestii wyboru miejsca zamieszkania, prowadzenia działalności gospodarczej, jako alternatywa wobec bytowania w dużych aglomeracjach miejskich, w których szybko rosną koszty utrzymania, narasta problem bezrobocia, a także niekiedy pojawiają się zjawiska patologiczne. Dobry stan lokalnej infrastruktury na wsi korzystnie oddziałuje także na niektóre procesy demograficzne i gospodarcze, m.in. zapobiega odpływowi fachowej siły roboczej do miast¹⁵.

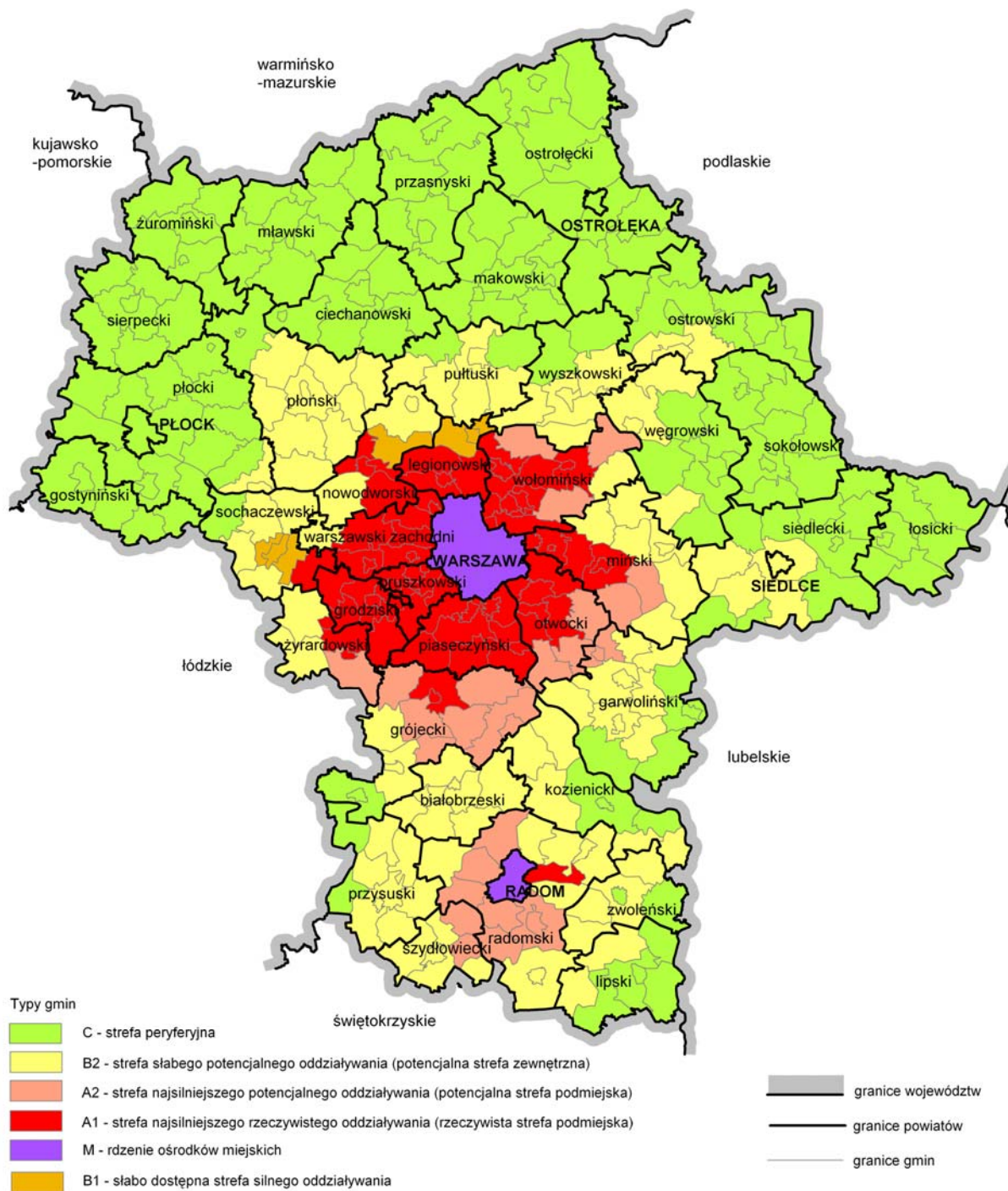
W rozwoju obszarów wiejskich kluczowym elementem, wśród wyżej wymienionych, jest sprawny i funkcjonalny **system infrastruktury drogowej**, który poprzez powiązania dróg lokalnych z głównymi szlakami drogowymi (krajowymi i wojewódzkimi), powinien umożliwić bezproblemowy dostęp do ośrodków miejskich. Ponadto należy zauważyć, że przestrzenny układ tras drogowych jest także naturalnym wyznacznikiem kierunków rozwoju pozostałych instalacji sieciowych (wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej).

¹³ Źródło: BDL GUS – grupa: bezrobocie, podgrupa: stopa bezrobocia rejestrowanego (stosunek liczby bezrobotnych zarejestrowanych do liczby cywilnej ludności aktywnej zawodowo, tj. bez osób odbywających czynną służbę wojskową oraz pracowników jednostek budżetowych prowadzących działalność w zakresie obrony narodowej i bezpieczeństwa publicznego, z uwzględnieniem pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie wyszacowanych na podstawie NSP 2002 oraz PSR 2002).

¹⁴ Salamon J., *Wpływ infrastruktury technicznej na rozwój otoczenia społecznego obszarów wiejskich*, Zeszyty naukowe z serii Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich PAN Oddział w Krakowie Nr 2/1/2006, s. 195.

¹⁵ Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi *Informacja o stanie infrastruktury technicznej wsi – raport roczny 2009*.

Mapa 10. Typologia gmin według zasięgów oddziaływania

Źródło: *Analiza różnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku* pod red. Jerzego Bańskiego – *Studia Obszarów Wiejskich*, tom 16

W 2010 roku w województwie mazowieckim, zajmującym 11,4% terytorium kraju, ogólna długość dróg publicznych¹⁶ wyniosła 52,3 tys. km, stanowiąc około 13% krajowej sieci

¹⁶ Drogi, z których może korzystać każdy zgodnie z przeznaczeniem, mające odpowiednią kategorię ustaloną zgodnie z przepisami ustawy o drogach publicznych. Ze względu na funkcje w sieci drogowej, dzielą się na następujące kategorie: krajowe, wojewódzkie, powiatowe i gminne. Drogi publiczne ze względu na rodzaj nawierzchni dzielą się na drogi o nawierzchni twardej oraz drogi o nawierzchni gruntowej. Drogi, ze względu na ich przebieg, dzieli się na drogi w granicach administracyjnych miast oraz drogi zamiejskie. Przez drogi

dróg – pierwsza pozycja wśród województw. W latach 2002-2010 zmodernizowano nawierzchnię ponad 5 tys. km dróg (wzrost odcinków utwardzonych o 18% do poziomu 33,7 tys. km), a w konsekwencji na 100 km² powierzchni województwa w 2010 roku przypadało ich 94,8 km (średnia krajowa 87,6), co lokuje region mazowiecki dopiero na piątej pozycji w kraju. Należy jednak nadmienić, że poprawa stanu sieci drogowej nie jest adekwatna do powiększającej się ciągle liczby pojazdów, a znaczny odsetek dróg (ponad 1/3) – stanowią nadal drogi gruntowe.

Drogi publiczne, ze względu na ich przebieg, dzielą się na drogi w granicach administracyjnych miast oraz drogi zamiejskie¹⁷ – zlokalizowane na obszarach wiejskich. W 2010 roku na obszarach wiejskich znajdowało się ponad 80% wszystkich utwardzonych dróg publicznych województwa mazowieckiego i praktycznie od 2002 roku odsetek ten się nie zmienił. Wskaźnik nasycenia drogami zamiejskimi o nawierzchni twardej w 2010 roku (76,3 km/100 km²) uplasował nasz region na 5 miejscu wśród województw (średni w kraju 70,0), poprawiając notowania z 2002 roku o 5 pozycji.

Wśród dróg zamiejskich utwardzonych przeważały w 2010 roku drogi lokalne (powiatowe i gminne) z 84-procentowym udziałem o łącznej długości niemal 23 tys. km. W latach 2002-2010 na terenach wiejskich poprawił się stan dróg lokalnych – zmodernizowano nawierzchnię 3,8 tys. km dróg¹⁸ (wzrost o ponad 20%), podczas gdy ogółem w województwie mazowieckim osiągnięto 18-procentowąwyżkę. Drogi lokalne są naturalnym uzupełnieniem podstawowego układu drogowego. W powiązaniu z istniejącą siecią dróg krajowych i wojewódzkich wiążą poszczególne elementy układu osadniczego. Drogi gminne służą zwłaszcza miejscowej ludności i rolnictwu, zapewniając elementarne potrzeby transportowe.

Dostępność komunikacyjna mieszkańców obszarów wiejskich województwa mazowieckiego do większych ośrodków miejskich, w tym do usług wyższego rzędu, jest zróżnicowana. Lepszą dostępność komunikacyjną do usług (np. kultury, leczenia specjalistycznego, szkół wyższych) mają mieszkańcy ośrodków subregionalnych i w znacznej mierze powiatowych niż ludność z peryferyjnie położonych małych miast i terenów wiejskich. Dostępność komunikacyjną obszarów wiejskich można rozpatrywać w różnym ujęciu, np. w relacjach i powiązaniach funkcjonalnych duże miasto – wieś. Tego typu problematyka, choć uwzględniana w krajowych dokumentach strategicznych, nie ma odzwierciedlenia w statystyce. Z tego też względu posłużono się oceną dostępności transportowej, wykonaną przez Jerzego Bańskiego wraz z zespołem, w szczególności zaprezentowaną na mapie Polski (ryc. 18)¹⁹. Na wspomnianej mapie podzielono kraj na 6 jednostek – typów funkcjonalnych, o znacznym stopniu zróżnicowania. Ich przestrzenne rozmieszczenie oraz przyporządkowanie do określonego typu funkcjonalnego odniesiono na terytorium województwa mazowieckiego (*Mapa 10*). Z syntezy tak przeskalowanej mapy wynika, że aż 2/5 obszaru Mazowsza zaliczono do strefy peryferyjnej C. Strefa ta stanowi obszar, z którego dostępność przestrzenno-czasowa do Warszawy lub Radomia jest słaba – w przypadku Warszawy przekracza 60 minut, a Radomia – 40 minut²⁰. W jej obrębie znajdują się zarówno miasta subregionalne, jak i powiatowe oraz lokalne. W województwie mazowieckim swoim obszarem wyróżnia się także jednostka B2 – jest to strefa słabego potencjalnego oddziaływania (potencjalna strefa

w granicach administracyjnych miast należy rozumieć odcinki dróg przebiegające przez gminy miejskie oraz gminy miejsko-wiejskie dla dróg położonych w granicach miast. Przez drogi zamiejskie należy rozumieć odcinki dróg przebiegające przez gminy wiejskie i gminy miejsko-wiejskie dla dróg położonych na terenie wsi. Źródło: *Ustawa z dnia 21 marca 1985 roku o drogach publicznych* (Dz. U. z 2007 r. Nr 19, poz. 115 z późn. zm.).

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Źródło: BDL GUS.

¹⁹ *Studia Obszarów Wiejskich*, tom 16 – *Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*, opracowanie pod red. Jerzego Bańskiego, Warszawa 2009.

²⁰ Tamże.

zewnątrzna). Charakteryzuje ją zadowalający stopień dostępności przestrzenno-czasowej w odniesieniu do „rdzeni” (Warszawy od 40 do 60 minut albo Radomia 20-40 minut). Najsilniejsze związki funkcjonalne z „rdzeniami miejskimi” oraz najlepsze powiązania komunikacyjne prezentują typy funkcjonalne A1 i A2 (w przybliżeniu pokrywające się z OMW), gdzie dostępność przestrzenno-czasowa z tych terenów do Warszawy wynosi do 40 minut i odpowiednio do Radomia – do 20 minut.

W KPZK²¹ również zaprezentowano ocenę czasowej dostępności transportowej gmin do ośrodków koncentracji infrastruktury społecznej różnego rzędu, tj: wojewódzkich (W), grodzkich – wraz ze stolicami dawnych województw (G) i powiatowych (P). Ocena dostępności czasowej przedstawiona w KPZK została ograniczona do skali obszarowej województwa mazowieckiego (*Mapa 11*). Czasowa dostępność przestrzenna poszczególnych ośrodków została wyznaczona według czasu dojazdu samochodem osobowym, obliczonego na podstawie modelu prędkości ruchu w warunkach poza godzinami szczytu w normalnych warunkach pogodowych²². W rezultacie powstało 8 przedziałów czasowych, według których czas dojazdu do ośrodka wojewódzkiego nieprzekraczający 60 minut uznano za zadowalający. W najkorzystniejszej sytuacji są gminy w przybliżeniu położone w OMW oraz w powiecie szydłowieckim (dostępność Kielc). Pozostałe obszary charakteryzuje niezadowalająca dostępność czasowa ośrodka wojewódzkiego (powyżej 60 minut, około 60% gmin). Ocenę dostępności transportowej, zawartej zarówno w KPZK 2030, jak i w rozwiązaniach autorskich prof. Bańskiego (por. mapy 9 i 10), charakteryzuje duża zbieżność w ocenie badanego zjawiska. W obu przypadkach wskazano najlepszą dostępność komunikacyjną gmin okołowarszawskich, jednocześnie określając peryferyjność pozostałych jednostek, które rozlokowane są z reguły w obszarach problemowych województwa mazowieckiego.

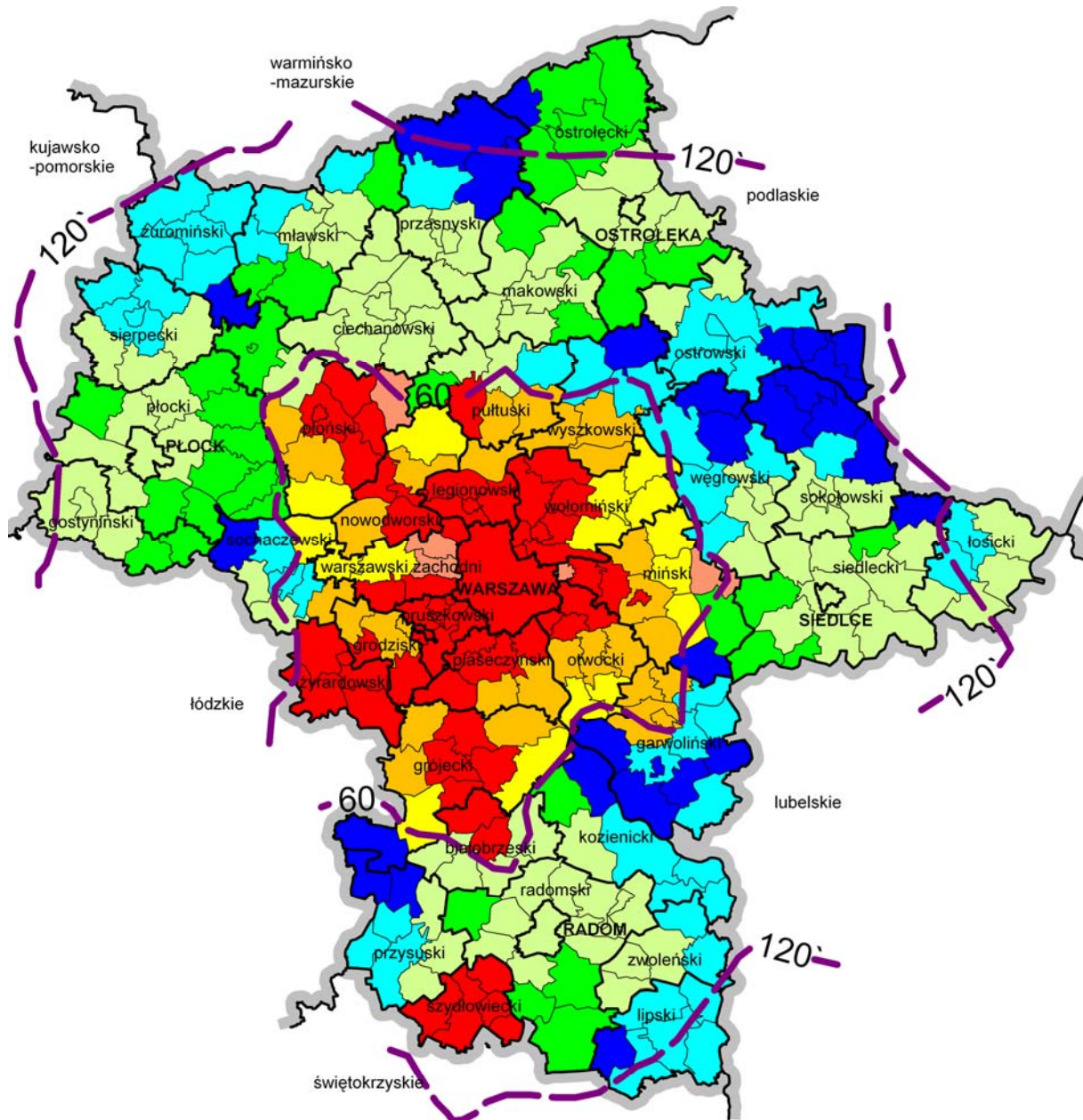
W 2010 roku na obszarach wiejskich funkcjonowało ponad 81% (32,6 tys. km) ogólnej długości **rozdzielczej sieci wodociągowej** w województwie i około 42% czynnej **sieci kanalizacyjnej** (4,4 tys. km). W latach 1999-2010 osiągnięto cywilizacyjny postęp w wyposażeniu mazowieckiej wsi, bowiem prawie 2-krotnie wzrosła długość sieci wodociągowej i 5-krotnie kanalizacyjnej. Powyższe rezultaty lokują obszary wiejskie Mazowsza na 1 miejscu wśród polskich regionów pod względem długości sieci wodociągowej i na 5 w przypadku sieci kanalizacyjnej. Odsetek mieszkańców wsi korzystających z rozdzielczej sieci wodociągowej, pomimo poprawy o 12 pkt. proc. w latach 2002-2010, był nieco niższy (69,7%) niż średni poziom w województwie (83,6) i uplasował obszary wiejskie województwa mazowieckiego na 14 pozycji w kraju. W przypadku korzystających z sieci kanalizacyjnej różnice wewnątrzwojewódzkie były dalece mniej korzystne (wieś – 17,8%, średnia w regionie – 61,8%), ale dawało to wsi mazowieckiej 12 miejsce w kraju.

Przyczyny tak odległych pozycji województwa mazowieckiego można upatrywać m.in. w silnie rozproszonej strukturze wiejskiej sieci osadniczej, do której doprowadzenie infrastruktury liniowej jest utrudnione i związane z dużymi kosztami.

²¹ *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, mapa 12 – *Typologia czasowej dostępności transportowej do ośrodków koncentracji usług różnego rzędu*.

²² KPZK za Przemysławem Śleszyńskim, 2009, *Zaludnienie i zróżnicowanie rzeźby terenu w modelowaniu prędkości ruchu w transporcie drogowym*, „Przegląd Komunikacyjny”, 5, s. 26-32.

Mapa 11. Typologia czasowej dostępności transportowej do ośrodków koncentracji usług różnego rzędu w województwie mazowieckim

Ocena czasowej dostępności przestrzennej do ośrodków koncentracji infrastruktury społecznej (usługowych) różnego rzędu

■ W < 60', G < 40', P < 20'	■ W > 60', G < 40', P < 20'
■ W < 60', G < 40', P > 20'	■ W > 60', G < 40', P > 20'
■ W < 60', G > 40', P < 20'	■ W > 60', G > 40', P < 20'
■ W < 60', G > 40', P > 20'	■ W > 60', G > 40', P > 20'

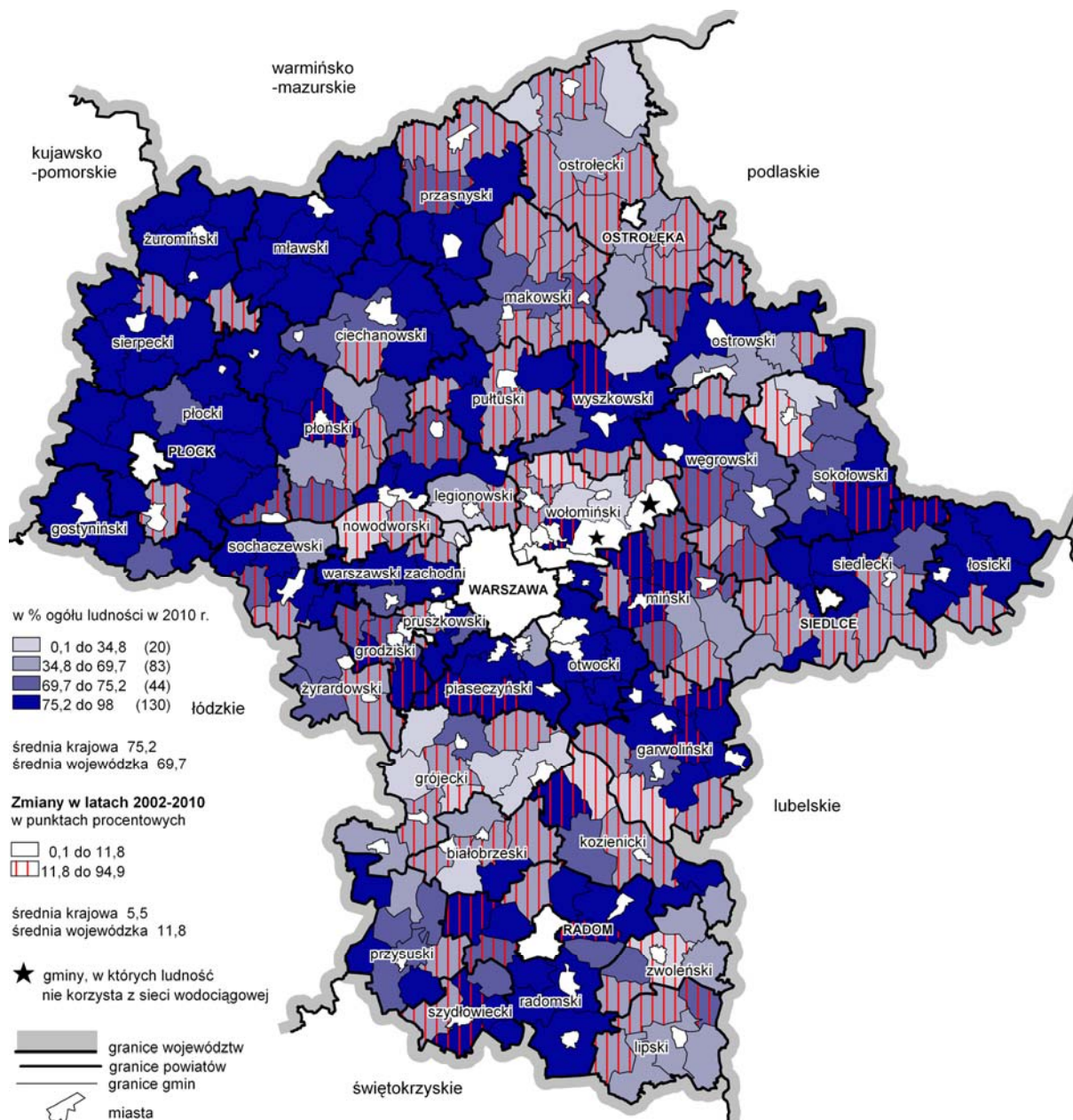
- izochrony dojazdu do Warszawy
- granice województw
- granice powiatów
- granice gmin

Przyjęte granice zadowalającej i niezadowalającej dostępności czasowej indywidualnym transportem samochodowym do centrów najbliższych położonych ośrodków:
 wojewódzkich - 60 minut
 grodzkich (wraz ze stolicami dawnych województw) - 40 minut
 powiatowych - 20 minut

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie *Konceptji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, mapa 12 – Typologia czasowej dostępności transportowej do ośrodków koncentracji usług różnego rzędu

W przestrzeni wiejskiej województwa stopień dostępności do wodociągów i kanalizacji odznacza się znacznym zróżnicowaniem. Najwyższy stopień upowszechnienia wodociągów²³ na wsi występuje w obszarach: płockim, mławsko-żuromińskim, nadbużańskim oraz w części południowej i zachodniej OMW, a także fragmentarycznie w radomskim. Na pozostałych terenach wiejskich, a zwłaszcza w obszarze ostrołęckim, nadal widoczne jest zapóźnienie w tym względzie, jednakże należy zwrócić uwagę, że i tam w okresie 2002-2010 nastąpiła zdecydowana poprawa (Mapa 12).

Mapa 12. Ludność terenów wiejskich korzystająca z sieci wodociągowej rozdzielczej w województwie mazowieckim w latach 2002-2010

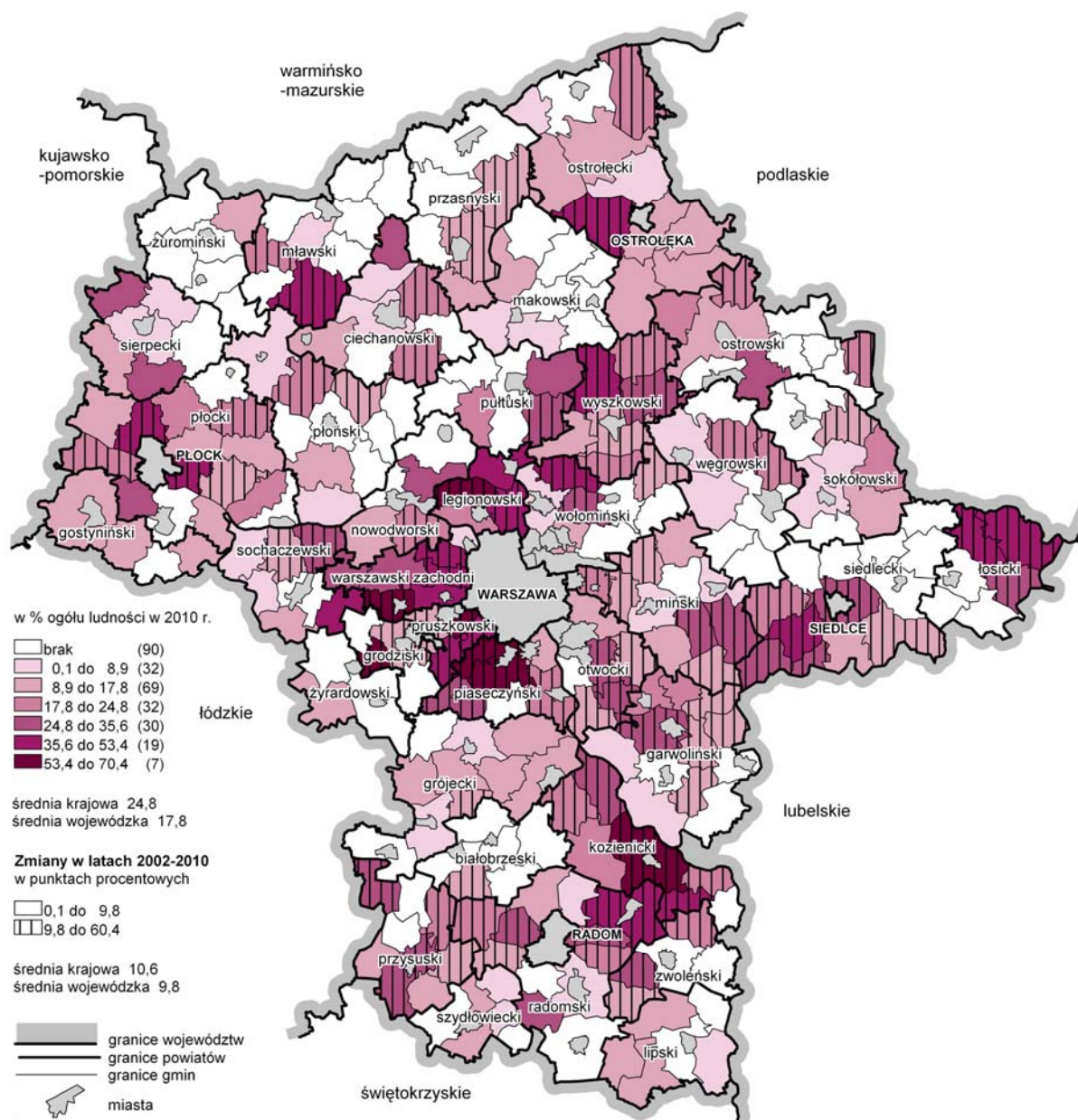

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

²³ Rozumiany jako odsetek ludności korzystającej z sieci w ogólnej liczbie ludności.

W przypadku korzystających z wiejskiej sieci kanalizacyjnej największy odsetek występuje w gminach OMW, natomiast na pozostałych obszarach stopień skanalizowania gmin jest znacznie mniejszy, w szczególności położonych w obszarze mławsko-żuromińskim i nadbużańskim oraz usytuowanych peryferyjnie w stosunku do ośrodków subregionalnych. W latach 2002-2010 widoczną poprawę w upowszechnieniu kanalizacji uzyskano w gminach dysponujących już wcześniej siecią kanalizacyjną, co prezentuje *Mapa 13*.

Mapa 13. Ludność terenów wiejskich korzystająca z sieci kanalizacyjnej w województwie mazowieckim w latach 2002-2010

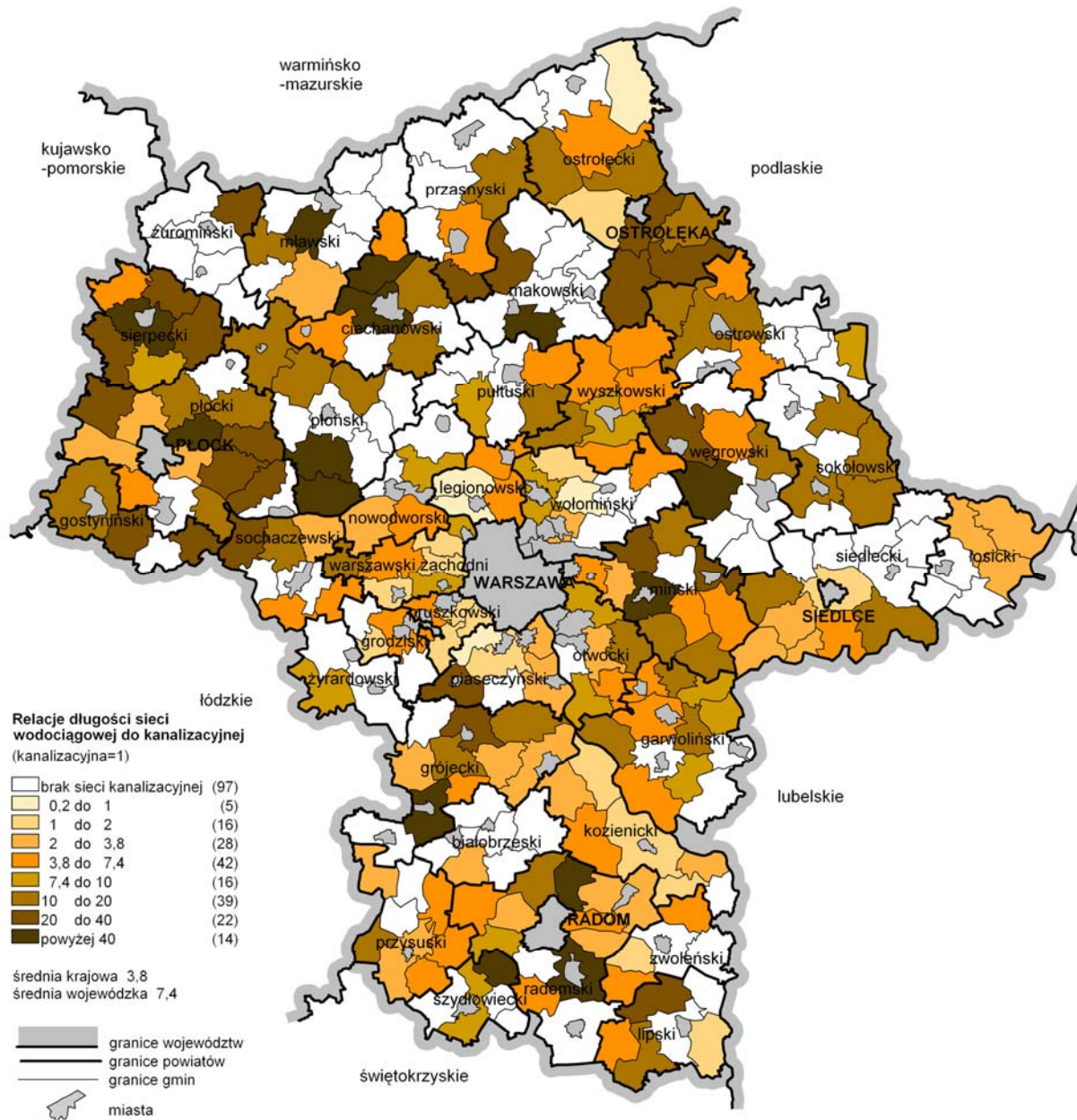

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

Rozpatrując gospodarkę wodną i ściekową, nie sposób pominąć kwestii związanych z przewagą długości sieci wodociągowej nad kanalizacyjną. Na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego łączna długość sieci wodociągowej w 2010 roku wynosiła 32,6 tys. km i ponad 7-krotnie przewyższała długość sieci kanalizacyjnej (4,4 tys. km).

Należy jednak zauważyć, że inwestycje kanalizacyjne, realizowane przeważnie w drugiej kolejności po wodociągowych, prowadzą do korzystnej zmiany relacji między tymi sieciami, np. w latach 2002-2010 zmniejszyła się ponad 2-krotnie (do poziomu 7,4:1). Pomimo sygnalizowanej poprawy relacji około 2/3 gmin wykazuje dychotomię w tym względzie, tym bardziej że połowa z nich nie ma w ogóle sieci kanalizacyjnej. Szczegółowy rozkład przestrzenny gmin, przedstawiający istniejące dysproporcje w sieciach wodociągowych i kanalizacyjnych na obszarach wiejskich, prezentuje *Mapa 14*.

Mapa 14. Sieć wodno-kanalizacyjna na terenach wiejskich województwa mazowieckiego w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

W 2010 roku na tereny wiejskie województwa mazowieckiego przypadła ponad połowa (7,5 tys. km) z ogólnej **sieci gazowej w województwie** (14,3 tys. km), z tego 5,8 tys. km to sieć

rozdzielcza, stanowiąca 47% długości sieci w województwie²⁴. Na 100 km² obszarów wiejskich przypadało tylko 17,4 km sieci rozdzielczej²⁵, co dawało mazowieckiemu 5 lokatę w kraju. W latach 2004-2010 praktycznie nie odnotowano poprawy w wyposażeniu terenów wiejskich w sieć rozdzielczą, a jej zagęszczenie nadal charakteryzuje znaczne rozwarstwienie. Przeważająca część terenów wiejskich (ponad 54% gmin) pozbawiona jest rozdzielczej sieci gazowej, zaś 1/5 jest słabo wyposażona (poniżej średniej wojewódzkiej). Przestrzenne rozmieszczenie tej sieci na wsi, poza pierścieniem gmin podwarszawskich (gdzie występuje największy stopień zagęszczenia), świadczy o tym, że jej rozwój wiąże się przede wszystkim z usytuowaniem sieci magistralnych, znajdujących się w korytarzach infrastruktury powiązanych z siecią głównych dróg (przykładowo nr: 2, 7, 8, 17, 79, 53 i 627). W typowo wiejskich gminach (zlokalizowanych poza strefą oddziaływania Warszawy) odsetek ludności korzystającej z sieci gazowej w 2010 roku był najmniejszy, tylko w nielicznych przypadkach przekraczał średnią (17,7%) dla terenów wiejskich województwa. Pomimo wzrostu w latach 2003-2010 upowszechnienia sieci gazowej (o ponad 2 pkt. proc.) nadal zajmujemy 5 lokatę w kraju, nie przekraczając ogólnopolskiej średniej dla terenów wiejskich (20,9 %)²⁶. Największy udział korzystających z sieci gazowej wystąpił w gminach leżących w bezpośrednim sąsiedztwie stolicy. Szczegółowy rozkład prezentujący upowszechnienie sieci gazowej w 2010 roku przedstawia *Mapa 15*.

Infrastruktura teleinformatyczna, zwana w skrócie ICT, to pojęcie odnoszące się do technologii, które przetwarzają, gromadzą i przesyłają informacje w formie elektronicznej²⁷. W technologii tej istotne znaczenie odgrywa dostęp do szerokopasmowego Internetu, który jest efektywnym kanałem komunikacji dla społeczeństwa. Dostęp do Internetu umożliwia realizowanie wszelkiego rodzaju usług – zwanych w skrócie e-usługami. Współczesne wykorzystanie technologii ICT staje się źródłem konkurencyjności przedsiębiorstw, a także całych gospodarek. Pierwsze publikacje statystyczne, obrazujące stan wykorzystywania technologii teleinformatycznych w Polsce GUS udostępnił dopiero w 2004 roku. Odnośne wskaźniki prezentowane są na poziomie unijnym, krajowym i tylko nieliczne regionalnym (NTS 2) – publikowane niekiedy wyłącznie w dokumentach resortowych. Jednym z takich dokumentów, zawierającym duże spectrum informacji na temat wykorzystywania w Polsce technologii ICT, jest raport Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji *Spoleczeństwo informacyjne w liczbach 2010*²⁸. Z raportu wynika, że w latach 2006-2009 w Polsce nastąpił istotny wzrost liczby stacjonarnych łączy szerokopasmowych (o blisko 50%, do poziomu 5,1 mln), ale także gospodarstw domowych posiadających komputer z dostępem do Internetu (z 22 do 51%) – podczas gdy średni wskaźnik w UE-27 w 2009 roku wynosił 56%, a najwyższy odnotowano w Szwecji (79%). Świadczy to o nadrobieniu przez Polskę dystansu w standardach wyposażenia gospodarstw domowych w dostępie do Internetu. Z kolei mniej korzystnie wypada poziom wykorzystania technologii ICT w Polsce. Szczególnie jest to widoczne w zakresie stopnia penetracji łączy internetowych (tj. ich liczby na 100 mieszkańców²⁹). W tym względzie Polska wypada bardzo słabo (wskaźnik 13,5) na tle średniej w UE-27 (24,8), a zwłaszcza wobec krajów przodujących, np. Danii (37,8).

²⁴ Źródło: *Infrastruktura komunalna 2010*, GUS, Warszawa 2011.

²⁵ Źródło: BDL GUS.

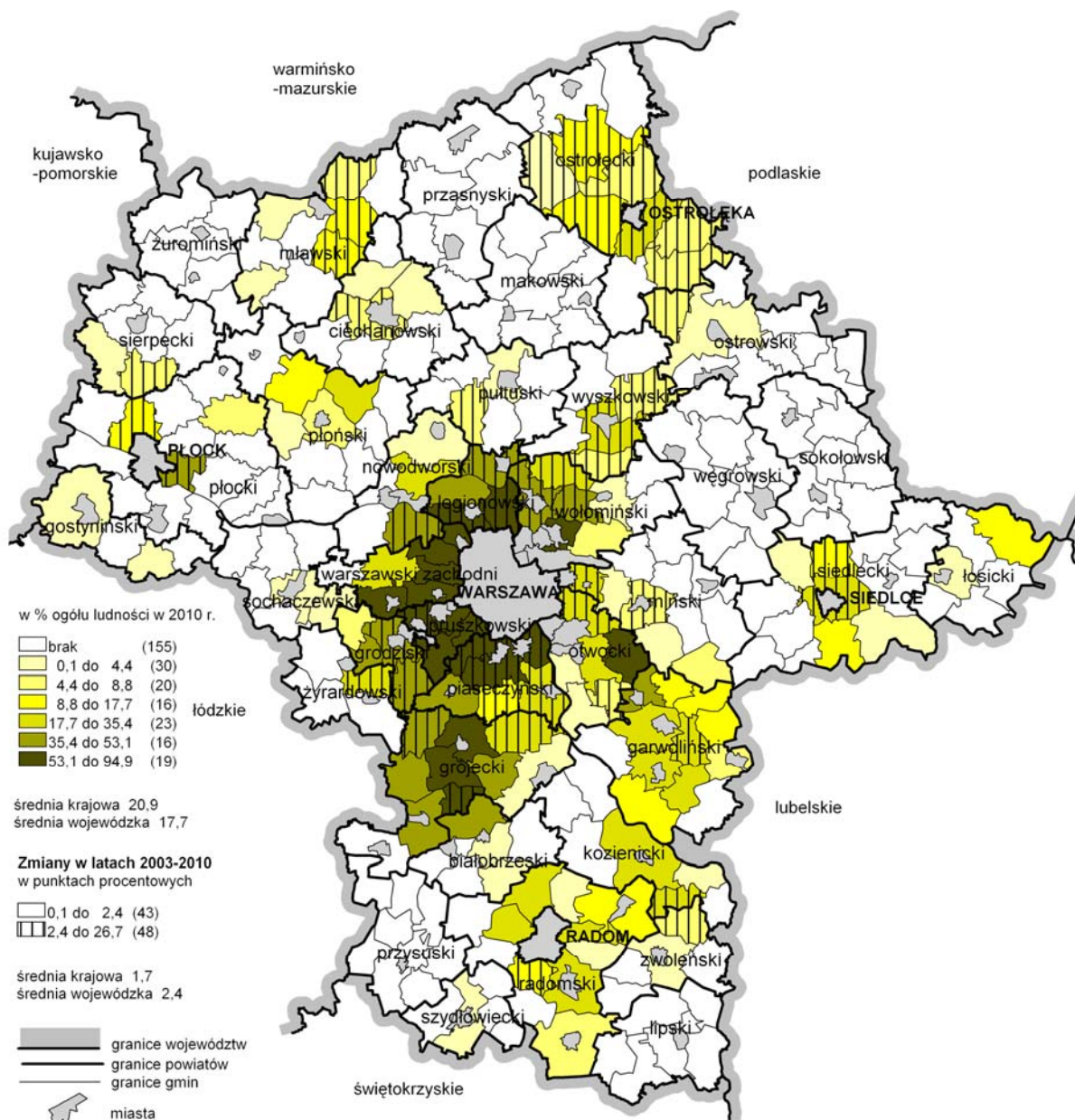
²⁶ Tamże.

²⁷ ICT – [z ang. *information and communication technology*] – technologie informacyjne i komunikacyjne, które zamiennie nazywamy technologiami informacyjno-telekomunikacyjnymi lub teleinformatycznymi albo po prostu teleinformatyką, źródło: *Spoleczeństwo informacyjne w liczbach 2010* – raport MSWiA, Warszawa 2011, s. 6.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże, s. 11.

Mapa 15. Ludność terenów wiejskich korzystająca z sieci gazowej rozdzielczej w województwie mazowieckim w latach 2003-2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

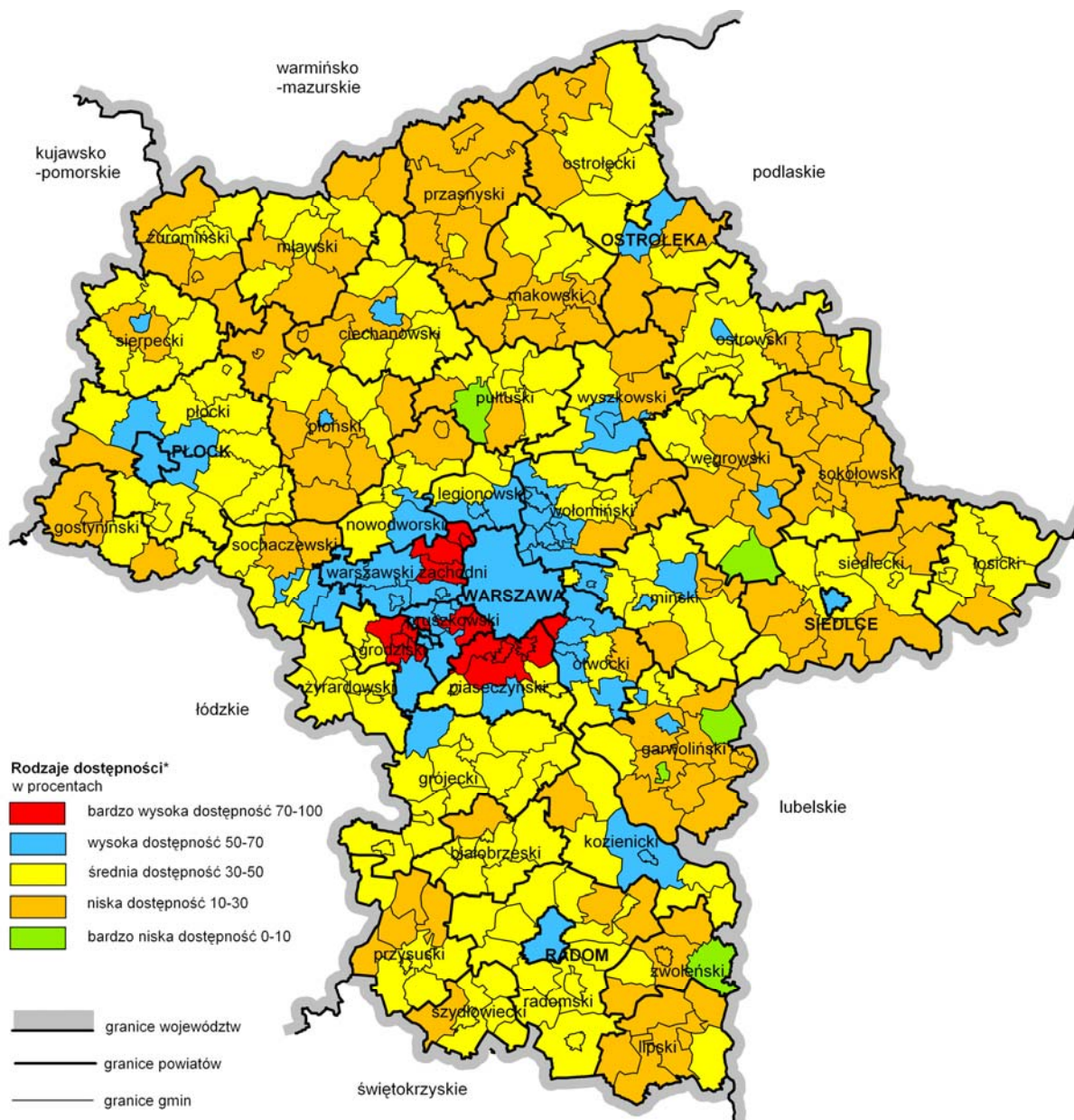
Rozkład przestrzenny dostępności do usług realizowanych drogą elektroniczną na obszarach wiejskich można ocenić tylko pośrednio, ze względu na brak danych GUS nawet na poziomie NTS 2. Unikalne dane o dostępności do usług Internetu dla obszaru Polski na poziomie gmin zawiera ww. raport, a w szczególności mapa tematyczna *Nasylenie usługami dostępu do Internetu w poszczególnych gminach*³⁰. W metodologii badań nasylenia usługami dostępu do Internetu autorzy raportu przyjęli wskaźnik dostępności określający relację *liczby łączy z aktywną usługą szerokopasmowej transmisji danych do liczby lokali mieszkalnych ogółem w danej gminie*.³¹ W niniejszym opracowaniu zawartość merytoryczną wspomnianej mapy odniesiono do obszaru województwa mazowieckiego (Mapa 16). Według omawianej typologii dostępność

³⁰ Tamże, s. 16.

³¹ Tamże, s. 15.

prawie 1/2 gmin wiejskich i terenów wiejskich gmin miejsko-wiejskich³² województwa mazowieckiego charakteryzuje średni stopień nasycenia usługami dostępu do Internetu (przedział wskaźnika od 30-50%), a ponad 1/3 – niski (10-30%). Z kolei najwyższą dostępność do tego rodzaju usług mają gminy położone wokół Warszawy (zwłaszcza na kierunku zachodnim) oraz w niewielkim stopniu graniczące z Płockiem i Ostrołęką. Zatem można stwierdzić, że nasycenie usługami dostępu do Internetu na obszarach wiejskich jest skorelowane z gęstością zaludnienia w gminach – wraz ze wzrostem gęstości rośnie nasycenie.

Mapa 16. Nasycenie usługami dostępu do Internetu na terenach wiejskich województwa mazowieckiego w 2010 roku – stan we wrześniu

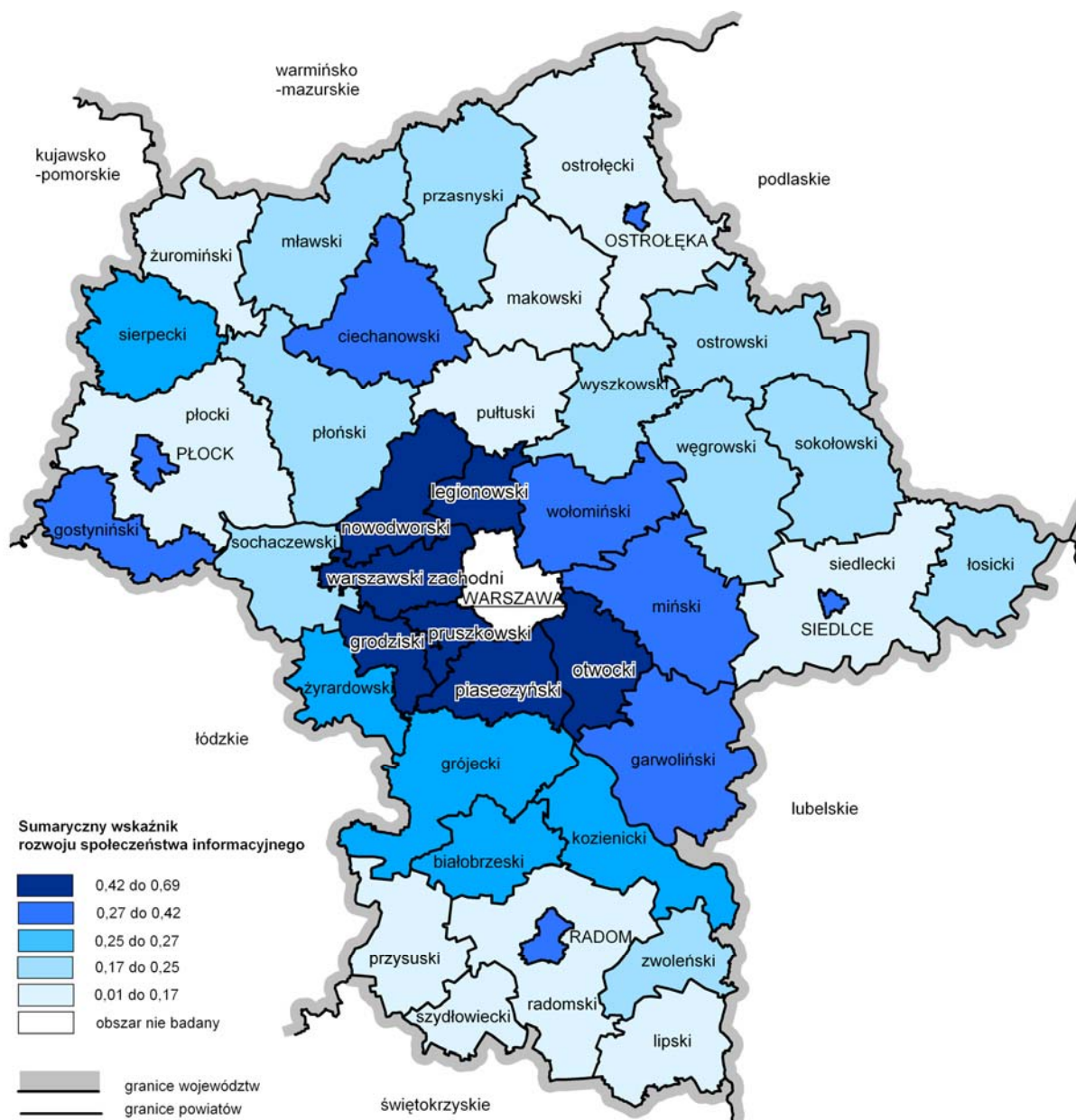

* Dostępność usług w poszczególnych gminach określono wskaźnikiem procentowym, wyrażającym się "stosunkiem liczby łączy z aktywną usługą szerokopasmowej transmisji danych do liczby lokali mieszkalnych ogółem w danej gminie"

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie *Spółeczeństwo informacyjne w liczbach 2010* – raport MSWiA

³² Tamże, s. 16, wartość wskaźników dla obszaru wiejskiego w gminach miejsko-wiejskich (np. Kozienice, Wyszaków) przeniesiono na Mapę 16 z mapy źródłowej (raport MSWiA, s. 16) – gdzie gmina miejsko-wiejska jest jednolitym obszarem.

Mapa 17. Syntetyczny wskaźnik rozwoju społeczeństwa informacyjnego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie: *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza, Raport modułowy nr 1* (ryc. 81) w ramach projektu *Trendy rozwojowe Mazowsza*, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej z Europejskiego Funduszu Społecznego, pod redakcją Tomasza Komornickiego

Obszary wiejskie Polski, według wspomnianego raportu, charakteryzuje niższy niż w miastach poziom wyposażenia gospodarstw domowych w dostęp do Internetu szerokopasmowego, ponieważ rozproszona zabudowa wiejska nie sprzyja rozwojowi infrastruktury przewodowej – inwestycje nie są opłacalne. Wśród przyczyn niedostatecznego wyposażenia obszarów wiejskich w urządzenia i technologie ICT wymienia się m.in. niewielkie zainteresowanie inwestycjami w sieci teleinformacyjne społeczności lokalnej, a także stosunkowo wysokie ceny usługodawców oferujących dostęp do tych sieci (operatorzy sieci stacjonarnych, kablowych, mobilnych oraz inni dostawcy Internetu).

W analizie sektora informacyjnego województwa mazowieckiego wykorzystano również wyniki badań eksperckich, przeprowadzonych w ramach projektu *Trendy rozwojowe Mazow-*

sza³³. W szczególności posłużono się wynikową mapą syntetyczną (ryc. 81)³⁴, zawierającą zróżnicowany rozkład przestrzenny *sumarycznego wskaźnika rozwoju społeczeństwa informacyjnego*³⁵, co odniesiono do obszaru województwa mazowieckiego (Mapa 17). Według wspomnianego opracowania, najwyższy poziom rozwoju społeczeństwa informacyjnego występuje w jednostkach skupionych wokół Warszawy, zwłaszcza od strony zachodniej i południowej oraz nieco mniejszy w powiatach: wołomińskim, mińskim, garwolińskim, gostynińskim, ciechanowskim, a także w miastach na prawach powiatu. Z kolei najniższym syntetycznym wskaźnikiem charakteryzują się powiaty zlokalizowane na południu województwa, ziemskie mające swoją siedzibę w ośrodkach subregionalnych, a także makowski, pułtowski i żuromiński. Przedstawiona w powyższym materiale synteza nie wyodrębnia obszarów wiejskich, ale prezentuje na poziomie powiatów zróżnicowany obraz społeczeństwa informacyjnego.

Stan infrastruktury technicznej obszarów wiejskich charakteryzuje:

- większy niż przeciętny w kraju wskaźnik nasycenia dróg zamiejskich,
- nienajlepsza jakość dróg lokalnych – około 1/3 to drogi gruntowe,
- słaba dostępność transportowa do Warszawy, zwłaszcza z obszarów problemowych: plockiego, mławsko-żuromińskiego, ostrołęckiego, nadbużańskiego i radomskiego,
- niekorzystna przewaga systemów wodociągowych nad kanalizacyjnymi (relacja 7:1) – ponad 1/3 gmin wraz z wiejskimi częściami gmin miejsko-wiejskich pozbawiona jest sieci kanalizacyjnej,
- utrudniony dostęp do rozdzielczej sieci gazowej, spowodowany m.in. stagnacją w budowie sieci przesyłowej,
- wyraźne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczeństwa informacyjnego, w aspekcie społeczno-kulturowym i dostępności mieszkańców do szerokopasmowego Internetu, najwyższe wskaźniki w centrum województwa i najniższe na jego peryferiach.

³³ *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza, Raport modułowy nr 1*, PAN IGiPZ w ramach projektu *Trendy rozwojowe Mazowsza*, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej – z Europejskiego Funduszu Społecznego.

³⁴ Tamże, s. 140.

³⁵ Metodologia opracowania wskaźnika rozwoju społeczeństwa informacyjnego stworzona została w oparciu o 6 zmiennych (cech), które parami przyporządkowano trzem wymiarom (aspektom): technologicznemu, ekonomicznemu, społeczno-kulturowemu. W ramach wyżej wymienionych komponentów zostały skonstruowane wskaźniki cząstkowe, którym nadano odpowiednie wagi. Następnie opracowano sumaryczny wskaźnik (przyjmujący wartości od 0 do 1) i jego unormowanie za pomocą „miary rozwoju Hellwiga”. Wartości bliższe zeru – wskazują na niższy poziom rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Szczegółowe informacje znajdują się w rozdziale 4 *Społeczeństwo informacyjne* niepublikowanego *Raportu modułowego nr 1*, przywołanego w przypisie 33 (s. 129-139).

1.3. Gospodarka

1.3.1. Rolnictwo³⁶

W ostatnich latach w województwie mazowieckim obserwuje się stopniową transformację rolniczej przestrzeni produkcyjnej. W latach 2002-2010 powierzchnia gruntów, klasyfikowanych jako użytki rolne gospodarstw, zmniejszyła się o blisko 11% (wobec 8% redukcji w skali kraju), co jest to wynikiem zmian w sposobie użytkowania gruntów (przeznaczanie na cele nierolnicze³⁷).

W tym samym okresie nastąpiły również zmiany w użytkowaniu gruntów rolnych. Wprawdzie w strukturze użytków rolnych w województwie nadal dominują grunty orne (63%, w Polsce – 70%), jednak nastąpił spadek ich udziału o 8 pkt. proc. w stosunku do roku 2002 (w kraju spadek o 7 pkt. proc.), przy równoczesnym wzroście udziału sadów o 1,3 pkt. proc. (w Polsce – o 0,7 pkt. proc.) i trwałych użytków zielonych o 1,5 pkt. proc. (w kraju spadek o 0,2 pkt. proc.)³⁸. Należy jednak zaznaczyć, że od roku 2007, według nowej nomenklatury GUS, dane dotyczące powierzchni gruntów orných, sadów, łąk i pastwisk obejmują tylko grunty utrzymywane w dobrej kulturze rolnej, zatem nie mogą być w pełni porównywalne z danymi z lat poprzednich. Użytki rolne nieutrzymywane w dobrej kulturze rolnej, tzw. pozostałe (wyodrębnione w nowej systematyce), stanowiły w 2010 roku nieco ponad 5% użytków rolnych ogółem, zatem wskazane wyżej przyrosty udziałów sadów oraz użytków zielonych mogły być nieznacznie większe. Warto nadmienić, że powierzchnia użytków rolnych „pozostałych” zmalała w latach 2007-2009, podobnie jak w kraju, o blisko 30%³⁹ (co może mieć związek z wprowadzeniem w Polsce reguł Wspólnej Polityki Rolnej, w szczególności płatności obszarowych)⁴⁰.

Opisane wyżej zmiany struktury użytków rolnych były zróżnicowane przestrzennie i wzmocniały wykształcone już specjalizacje określonych kierunków produkcji roślinnej i zwierzęcej w województwie. Zwiększenie powierzchni użytków zielonych nastąpiło bowiem zwłaszcza na terenach charakteryzujących się wysoką obsadą bydła, tj. w północnej i północno-wschodniej części województwa, natomiast powierzchnia sadów wzrosła głównie w południowej i południowo-zachodniej części, wzmocniając *sadownicze zagłębienie Mazowsza*⁴¹.

Zaprezentowanym przekształceniom rolniczej przestrzeni województwa towarzyszą także zmiany struktury agrarnej. W latach 2002-2010 nastąpiła znaczna redukcja ogólnej liczby gospodarstw (o prawie 1/4, podobnie jak w kraju), przy postępującej ich polaryzacji, czego symptomem jest spadek (niemal o połowę, przy 27% ubytku w kraju) liczby gospodarstw

³⁶ Generalnie, ze względu na porównywalność, przyjęto dane za lata 2002-2010. Są to lata, w których przeprowadzono Powszechny Spis Rolny (dane pochodzące z PSR przedstawiane są według siedziby użytkownika gospodarstwa). W przypadku braku informacji z tego okresu użyto danych dostępnych w statystyce z czasookresu jak najbardziej zbliżonego (możliwego do porównania).

³⁷ Argument taki podnoszony jest przez Urząd Statystyczny w Warszawie w publikacji *PSR 2010 Raport z wyników województwa mazowieckiego*.

³⁸ Źródło: *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich; Województwo Mazowieckie*, US w Warszawie, Warszawa 2003; *Raport z wyników; Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2011.

³⁹ Źródło: *Rolnictwo województwa mazowieckiego na te kraju i innych województw* – publikacja elektroniczna US w Warszawie; *Rocznik statystyczny rolnictwa*, lata: 2008, 2010, GUS, Warszawa.

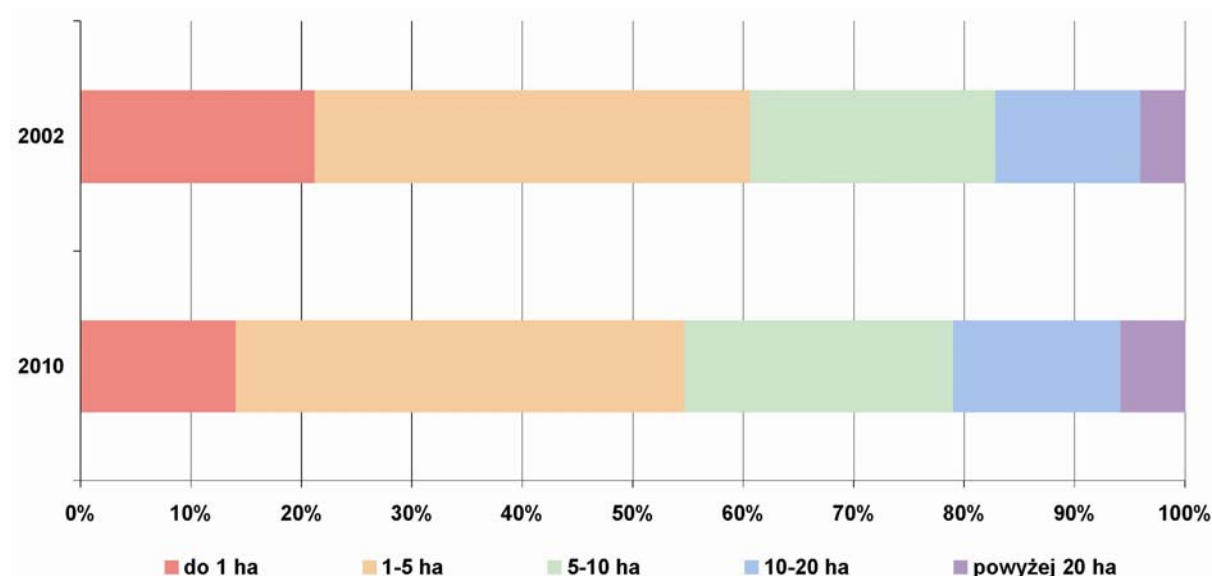
⁴⁰ Do użytków rolnych nieutrzymywanych w dobrej kulturze rolnej nie przysługują płatności obszarowe.

⁴¹ Dane na temat powierzchni użytków rolnych w podziale na powiaty dostępne są tylko do roku 2005. Źródło: BDL GUS.

najmniejszych (do 1 ha) oraz wzrost o ponad 6% (wobec ok. 8% średnio w kraju), liczby gospodarstw w grupie obszarowej powyżej 20 ha⁴².

Zmianę struktury agrarnej przedstawia Wykres 7.

Wykres 7. Struktura gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010, według liczebności grup obszarowych

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie *Powszechnego Spisu Rolnego*, lata: 2002, 2010, GUS

Opisanym wyżej procesom towarzyszyły również zmiany w strukturze powierzchni zajmowanej przez gospodarstwa należące do poszczególnych grup obszarowych. Znamienne, że jedyną grupą, której udział w ogólnej powierzchni użytków rolnych w latach 2002-2010 wzrósł, były gospodarstwa powyżej 20 ha (wzrost o 6 pkt. proc., podobnie jak w kraju).

Należy również nadmienić, że w tym samym okresie średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie rolnym na Mazowszu wzrosła (podobnie jak w Polsce), o ponad 18%, do 7,23 ha (w Polsce – 6,82 ha)⁴³.

W latach 2002-2010 powierzchnia zasiewów w województwie zmniejszyła się o 6,5% (przy redukcji o niespełna 2% w kraju). Może to wskazywać na nieopłacalność niektórych kierunków produkcji roślinnej⁴⁴.

Przekształceniu uległa także struktura zasiewów (*Wykres 8*).

Zmiana struktury powierzchni zasiewów głównych upraw w województwie dotyczy w dużym stopniu ziemniaków. Mimo że województwo mazowieckie charakteryzuje największy udział w krajowej powierzchni upraw ziemniaków (14%), to spadek ich areалу (o 56%, przy 51% ubytku w Polsce) spowodował, że w ogólnej strukturze upraw wyprzedziły je rośliny pastewne (głównie kukurydza), których udział wzrósł o ponad 90%, przy zwiększeniu areálu o 82% (w Polsce odpowiednio o 70% i 60%)⁴⁵. Wiąże się to z systematycznym wzrostem znaczenia produkcji zwierzęcej, zwłaszcza mleczarskiej, w gospodarce rolnej regionu.

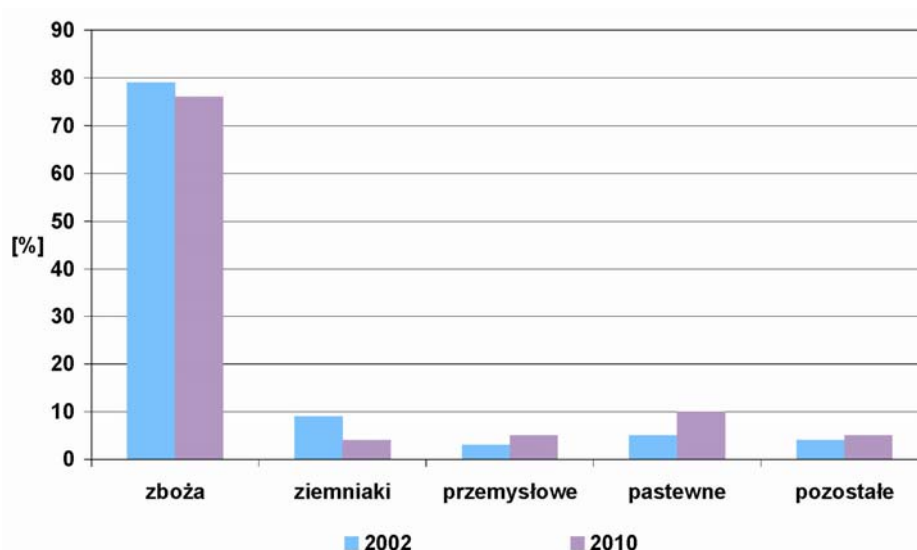
⁴² Źródło: *Raport z wyników; Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2011; *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich 2002*, GUS, Warszawa 2003.

⁴³ Źródło: *Powszechny Spis Rolny*, lata: 2002, 2010, GUS.

⁴⁴ Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego*, US w Warszawie, Warszawa 2002; *Raport z wyników; Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2011.

⁴⁵ Źródło: *Raport z wyników; Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2011, *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich 2002*, GUS, Warszawa 2003.

Wykres 8. Struktura zasiewów głównych upraw w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie publikacji: *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich, województwo mazowieckie 2002, US w Warszawie, Powszechny Spis Rolny 2002 rok, Raport z wyników; Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Warszawa 2011*

W latach 2002-2009 w województwie mazowieckim, pomimo wskazanych wyżej wahań, odnotowano wzrost produkcji rolnej. Wskazuje na to rosnąca (o 52%, tj. o 4 pkt. proc. silniej niż w kraju) towarowość produkcji rolnej⁴⁶, a także zwiększenie dodatniego salda w handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi, przy wzrastającej tendencji eksportu⁴⁷.

Przyrost wartości produkcji towarowej następował głównie poprzez rozwój wyspecjalizowanych kierunków produkcji rolnej, zwłaszcza:

- sadownictwa i warzywnictwa (w obszarze największych wpływów aglomeracji warszawskiej, z wyróżniającym się rejonem grójecko-wareckim i Równiną Błońską, oraz w obszarze radomskim⁴⁸);
- mleczarstwa i produkcji mięsa (w obszarach: ostrołęckim, nadbużańskim, mławsko-żuromińskim oraz płockim).

Pomimo spadku udziału Mazowsza w powierzchni sadów w Polsce ogółem (z 32% do 28%⁴⁹), region ten utrzymuje się na pierwszej pozycji w produkcji owoców z drzew, których zbiory w latach 2002-2009 wzrosły o ponad 20%. Udział województwa w krajowych zbiorach tej kultury wzrósł z 40% do 42%⁵⁰. Specjalizacja sadownicza utrwała się zwłaszcza we wspomnianym wyżej rejonie grójecko-wareckim, szczególnie w powiecie grójeckim, w którym zarejestrowanych jest 61% podmiotów gospodarczych województwa zajmujących się uprawą drzew i krzewów owocowych⁵¹. Obserwuje się tam również rozwój zorganizowanych form produkcji, o czym świadczy funkcjonowanie 32 z 60 działających na Mazowszu grup producentów owoców i warzyw (*Mapa 18*).

⁴⁶ Mierzona wskaźnikiem cen towarowej produkcji rolnej na 1 ha użytków rolnych w zł. Źródło: BDL GUS.

⁴⁷ Źródło: informacje uzyskane z Izby Celnej w Warszawie (dane obejmują lata 2004-2009).

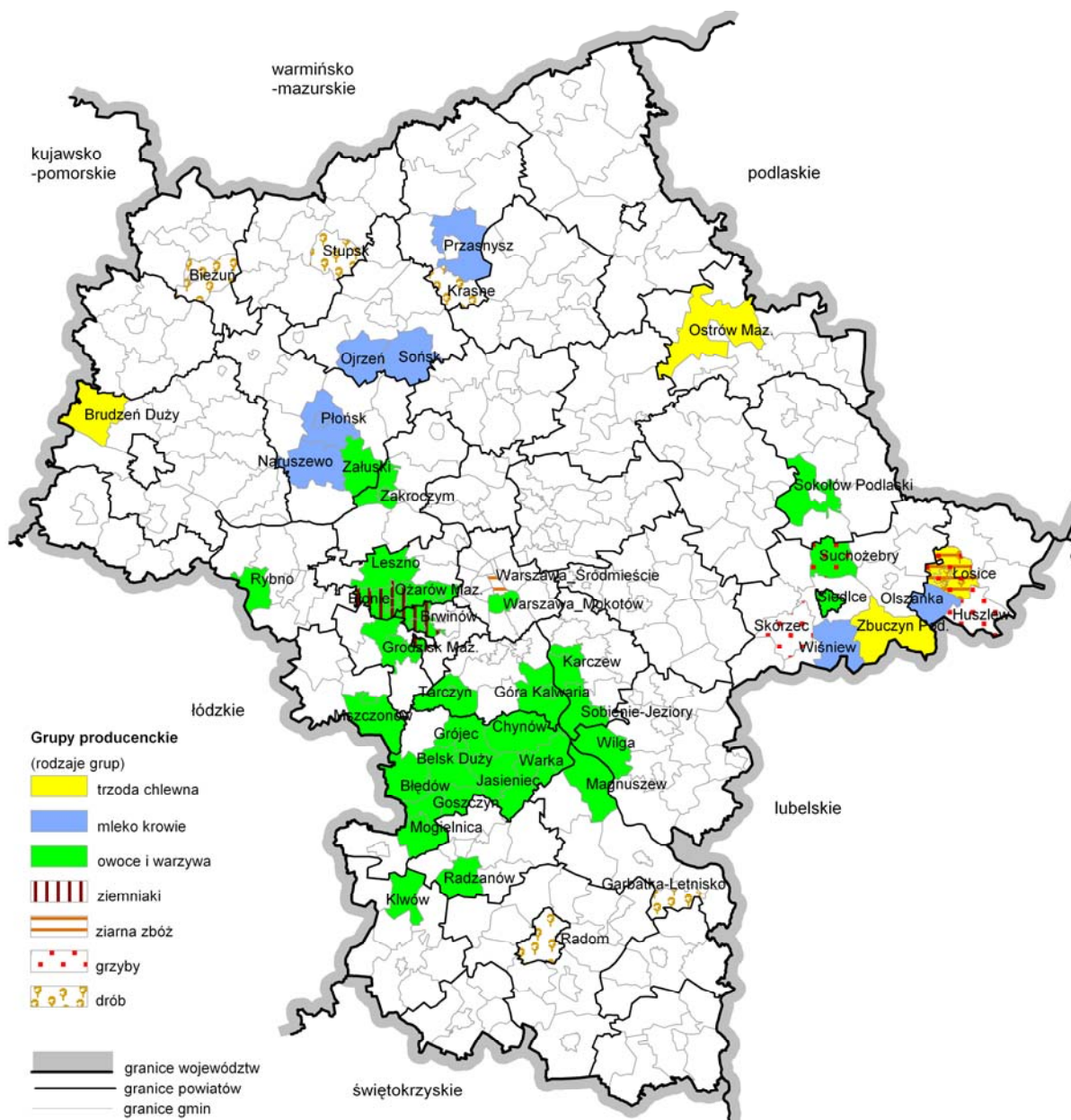
⁴⁸ Patrz przypis 3.

⁴⁹ Źródło: *Raport z wyników; Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Warszawa 2011*.

⁵⁰ Źródło: BDL GUS.

⁵¹ Źródło: informacja o podmiotach gospodarki narodowej zarejestrowanych w systemie REGON uzyskana z GUS. Stan w roku 2010.

Mapa 18. Lokalizacja rolniczych grup producenckich w 2011 roku – stan w dniu 1 września

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie – *Wykaz rolniczych grup producenckich* – <http://mazovia.pl>

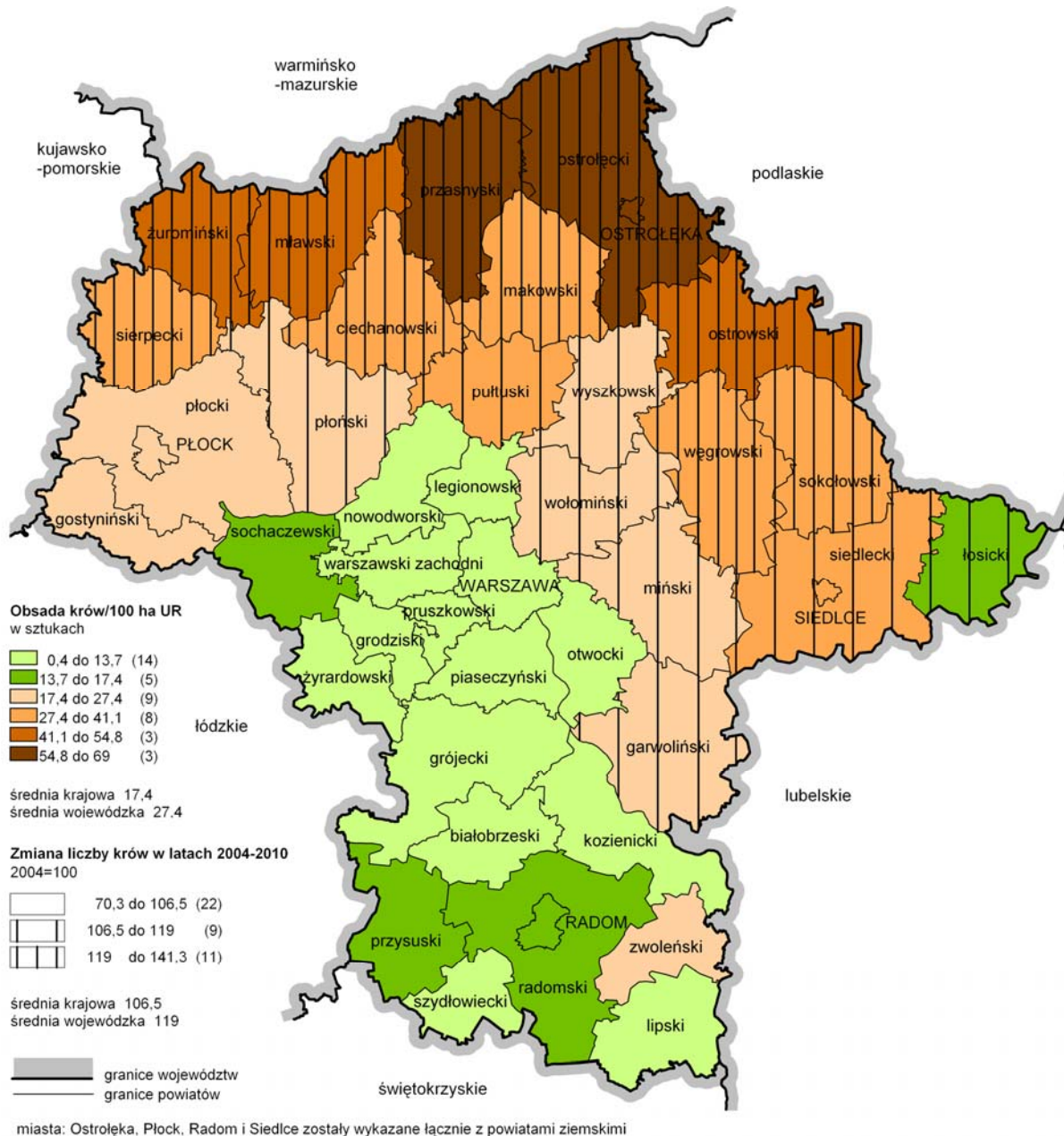
Istotne w województwie mazowieckim warzywnictwo⁵² (wytwarzające ponad 10% towarowej produkcji rolniczej regionu⁵³) utrzymuje 1 lokatę w kraju pod względem arealu upraw oraz wielkości zbiorów. W latach 2002-2009, pomimo niewielkich wahań, odnotowano wzrost zarówno powierzchni upraw, która zwiększyła się o blisko 17% (w Polsce o ponad 20%), jak i zbiorów – większych o 15% (w Polsce o 22%). Zmiany w powierzchni upraw warzyw przedstawiono na *Wykresie 9*.

⁵² W diagramie, zawarte w grupie „pozostałe” (*Wykres 8*).

⁵³ Źródło: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2009*, GUS, Warszawa.

O korzystnych tendencjach w warzywnictwie województwa świadczy także wzrost liczby zarejestrowanych podmiotów gospodarczych zajmujących się tą uprawą. W latach 2008-2010⁵⁴ ich liczba w regionie wzrosła niemal 2-krotnie.

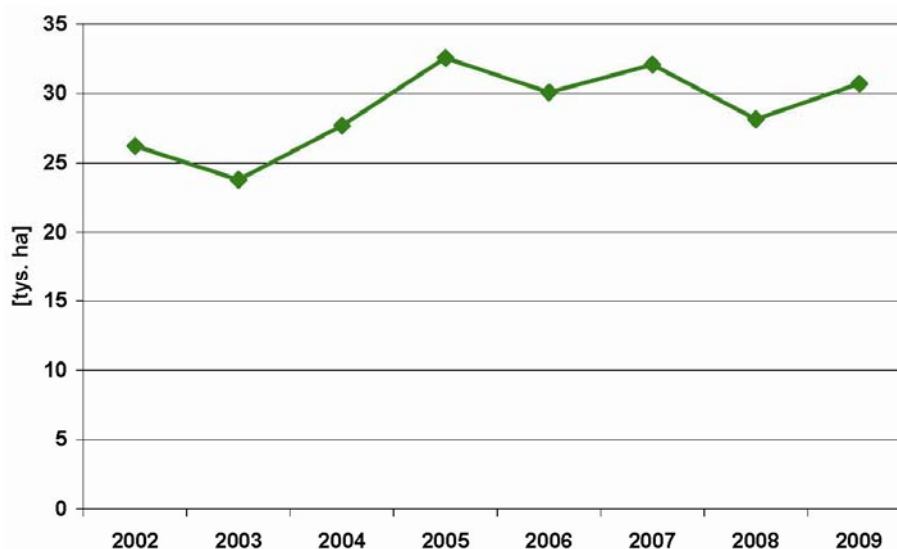
Mapa 19. Pogłowia krów w powiatach województwa mazowieckiego w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

⁵⁴ Po zmianie PKD w roku 2007 dane porównywalne są od 2008 roku.

Wykres 9. Powierzchnia upraw warzyw w województwie mazowieckim

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych BDL GUS

Mazowsze nadal zajmuje pierwsze miejsce w kraju w pogłowie bydła ogółem, w tym krów. O ciągłym wzmacnianiu pozycji regionu w tej dziedzinie świadczy zwiększenie udziału województwa w krajowym pogłowie bydła ogółem – z 16,5% w roku 2002 do 18% w roku 2010, w tym krów – z 18% do ponad 20%⁵⁵. Wzrost liczby tych zwierząt obserwuje się głównie w północno-wschodniej i północno-zachodniej części województwa, ze szczególnie silną koncentracją krów mlecznych w powiatach: ostrołęckim, ostrowskim, przasnyskim, mławskim i żuromińskim. Na powyższych obszarach wzrost ich pogłowia przekroczył w ostatnich latach średnią wojewódzką o ponad 15 pkt. proc. (*Mapa 19*)⁵⁶, czego rezultatem jest utrwalenie specjalizacji województwa mazowieckiego w mleczarstwie. Potwierdzeniem jest również niemal 20-procentowy wzrost produkcji mleka (w kraju blisko 5%), który wpłynął na zwiększenie udziału Mazowsza w krajowej produkcji z niemal 18% do ponad 20%⁵⁷. Koncentracja produkcji mleka pokrywa się z obszarami rozwiniętej hodowli krów mlecznych, zwłaszcza w obszarach ostrołęckim i nadbużańskim oraz w nieco mniejszym stopniu w mławsko-żuromińskim i płockim. O pogłębianiu się specjalizacji tej części regionu w mleczarstwie świadczy również ponadprzeciętny wzrost skupu mleka w porównaniu do roku 2004⁵⁸ (*Mapa 20*).

W latach 2002-2009 obserwuje się także stosunkowo korzystną sytuację w produkcji mięsa, będącą głównie rezultatem wysokiej liczby świń (utrzymująca się 3 lokata w kraju) i drobiu (nadal 2 miejsce w kraju). W analizowanym okresie nastąpił wyższy niż w kraju wzrost produkcji żywca rzeźnego ogółem (o niemal 30%, w Polsce o 10%), skutkujący niewielkim zwiększeniem udziału województwa w krajowej produkcji do poziomu przekraczającego 13%⁵⁹. Rozwój hodowli trzody chlewnej utrwała się zwłaszcza w obszarach: mławsko-żuromińskim i ostrołęckim⁶⁰ oraz w powiecie garwolińskim. W powyższych rejonach odnotowano największy wzrost liczby tych zwierząt w skali województwa⁶¹ (*Mapa 21*).

⁵⁵ Źródło: *Raport z wyników; Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2011.

⁵⁶ Dane o pogłowie krów w podziale na powiaty dostępne dla lat 2004-2010. Źródło: ARiMR.

⁵⁷ W latach 2002-2009 (w mln litrów). Źródło: BDL GUS.

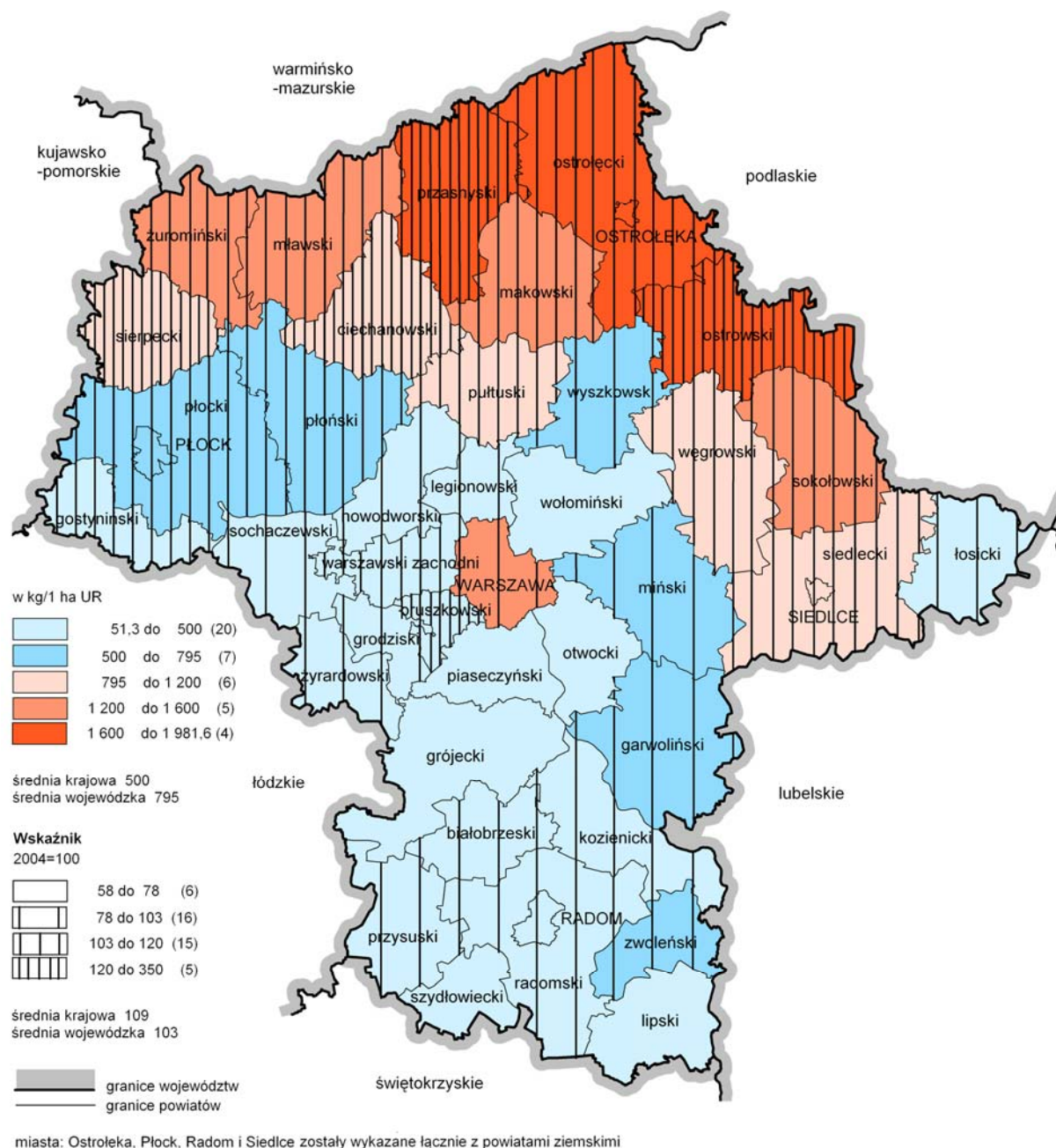
⁵⁸ Dane o wielkości skupu mleka w podziale na powiaty dostępne są za lata kwotowe 2004/2005 – 2009/2010. Źródło: Agencja Rynku Rolnego.

⁵⁹ Źródło: BDL GUS.

⁶⁰ Powiaty: przasnyski i makowski.

⁶¹ Dane o liczbie świń w podziale na powiaty dostępne dla lat 2004-2010. Źródło: ARiMR.

Mapa 20. Skup mleka w powiatach województwa mazowieckiego – rok kwotowy 2009/2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych Agencji Rynku Rolnego w Warszawie

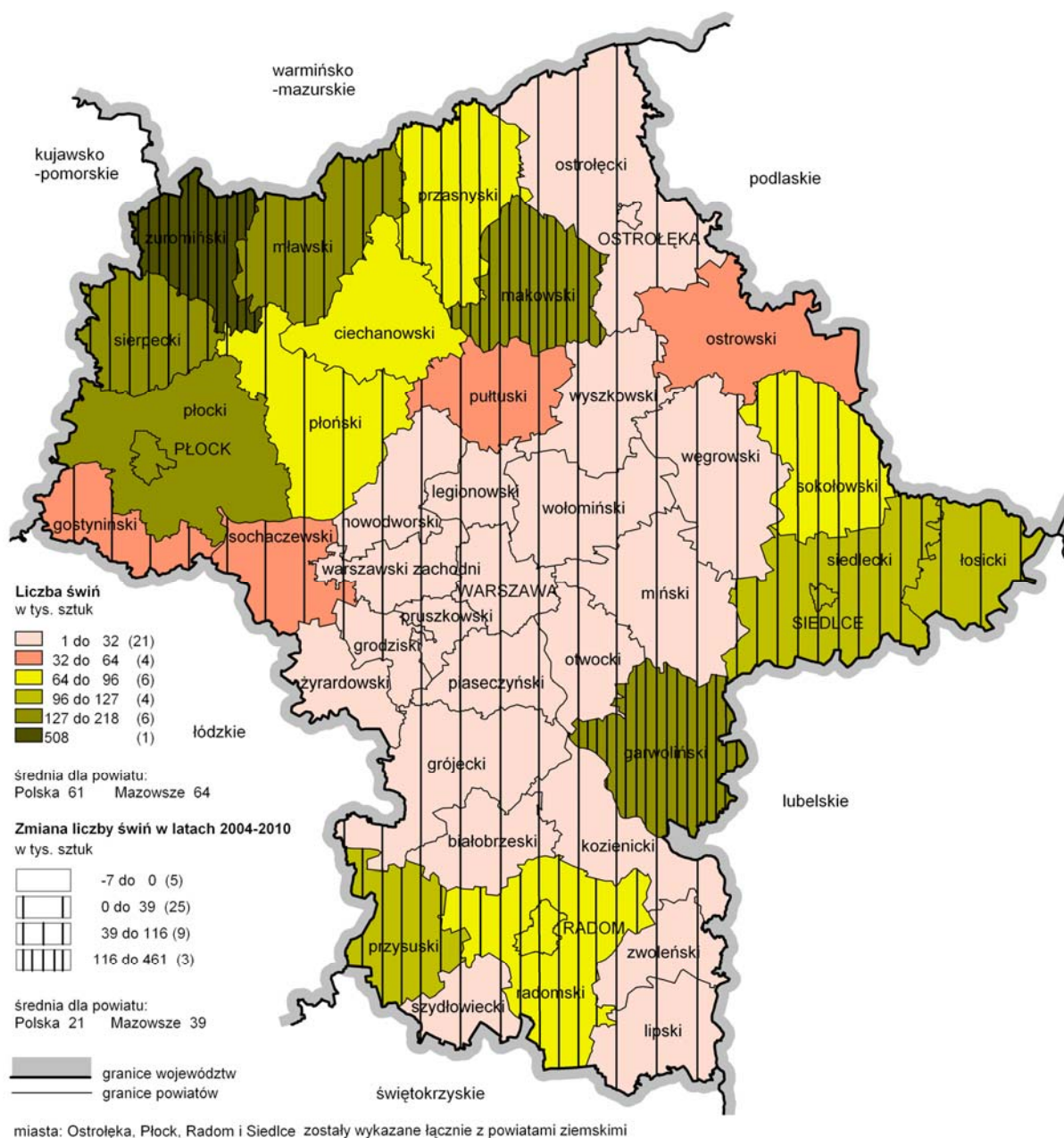
Wyształcone specjalizacje pozwalają osiągać rolnictwu Mazowsza lepsze rezultaty od tych, które wynikają z jego predyspozycji naturalnych, zwłaszcza glebowych⁶². Co prawda, względem innych sekcji gospodarki narodowej, udział rolnictwa w wytworzonej na Mazowszu wartości dodanej brutto (WDB) jest stosunkowo niewielki (w 2008 roku wynosił 3,6%, w kraju – 3,7%⁶³), co jest tendencją obserwowaną w rozwijających się gospodarkach europejskich, niemniej jednak, w porównaniu do innych województw i kraju, sektor ten roz-

⁶² Średni wskaźnik rolniczej przestrzeni produkcyjnej województwa kształtuje się poniżej średniej krajowej i wynosi 59,9 w 125-punktowej IUNG, w kraju – 66 pkt.

⁶³ Dane dostępne dla sekcji A obejmującej rolnictwo, leśnictwo, rybactwo – za lata 1999–2008. Źródło: BDL GUS.

wija się na Mazowszu dobrze. W latach 2002-2008 WDB wytworzona przez rolnictwo w województwie mazowieckim wzrosła o blisko 60%, przewyższając średnią dla kraju ponad 2-krotnie. Obecnie z Mazowsza pochodzi ponad 1/5 wartości dodanej brutto wytworzonej w Polsce przez rolnictwo (w 2002 roku było to nieco ponad 17%), co wzmacnia w tym względzie pozycję województwa w kraju. Warto zaznaczyć, że udział ten jest wyższy niż udział w powierzchni użytków rolnych (wynoszący 13%).

Mapa 21. Pogłowie trzody chlewnej w powiatach województwa mazowieckiego w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

Wyniki osiągnięte przez rolnictwo województwa mazowieckiego uwarunkowane są kondycją ekonomiczną gospodarstw. W 2007 roku średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa

rolnego⁶⁴ na Mazowszu wyniosła 4,1 ESU i była nieco wyższa od średniej krajowej (3,6), przy czym w krajach UE-27 wskaźnik ten jest znacząco wyższy i wynosi 11,6. W poprzednich latach jego wartość kształtowała się na nieco niższym poziomie (w 2003 roku – 3,9 ESU), co wskazuje na nieznaczną poprawę kondycji ekonomicznej gospodarstw regionu. W województwie mazowieckim, podobnie jak w innych regionach kraju, dominują (z ponad 70-procentowym udziałem) gospodarstwa niskotowarowe o wielkości do 4 ESU. Należy jednak nadmienić, że na Mazowszu występuje największa ze wszystkich województw liczba gospodarstw żywotnych ekonomicznie (o wielkości powyżej 4 ESU), które w istotny sposób wpływają na produktywność sektora rolniczego. W 2007 roku stanowiły one ponad 17% takich gospodarstw funkcjonujących w kraju. Ich udział oraz liczba od 2003 roku utrzymuje się na stałym poziomie⁶⁵.

Rolnictwo mazowieckie charakteryzują następujące zjawiska:

- większe niż średnio w kraju ubytki użytków rolnych,
- znaczne zmniejszenie liczby gospodarstw, szczególnie najmniejszych,
- znaczący wzrost średniej powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach,
- zwiększenie udziału powierzchni użytków rolnych utrzymywanych w dobrej kulturze rolnej w strukturze użytków rolnych województwa,
- umacnianie się wykształconych specjalizacji – sadowniczej, warzywniczej, mleczarskiej, drobiarskiej i w chowie trzody chlewnej,
- utrzymujące się dodatnie saldo w handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi, głównie w wyniku rosnącego eksportu,
- spadek znaczenia rolnictwa w wytwarzaniu wartości dodanej brutto (WDB) regionu, przy rosnącym udziale województwa w krajowej WDB, wytwarzanej przez ten sektor,
- poprawiająca się kondycja ekonomiczna (ESU) gospodarstw rolnych regionu (w tempie nieco szybszym niż w kraju), przy zwiększającym się jednak dystansie do przeciętnego poziomu w UE.

1.3.2. Przetwórstwo rolno-spożywcze⁶⁶

Sektor przetwórstwa rolno-spożywczego, w skład którego wchodzi produkcja artykułów spożywczych i napojów oraz produkcja wyrobów tytoniowych, ściśle związany jest z wysokotowarowym rolnictwem, które jest podstawą surowcową tego rodzaju przetwórstwa. Wysoka wartość towarowej produkcji rolniczej regionu, będąca wynikiem utrwalonej na Mazowszu specjalizacji produkcji rolniczej, w dużym stopniu przekłada się na silną pozycję tego sektora. W województwie mazowieckim w 2009 roku do rejestru REGON wpisanych było ponad 4,6 tys. podmiotów gospodarczych prowadzących działalność w zakresie przetwórstwa

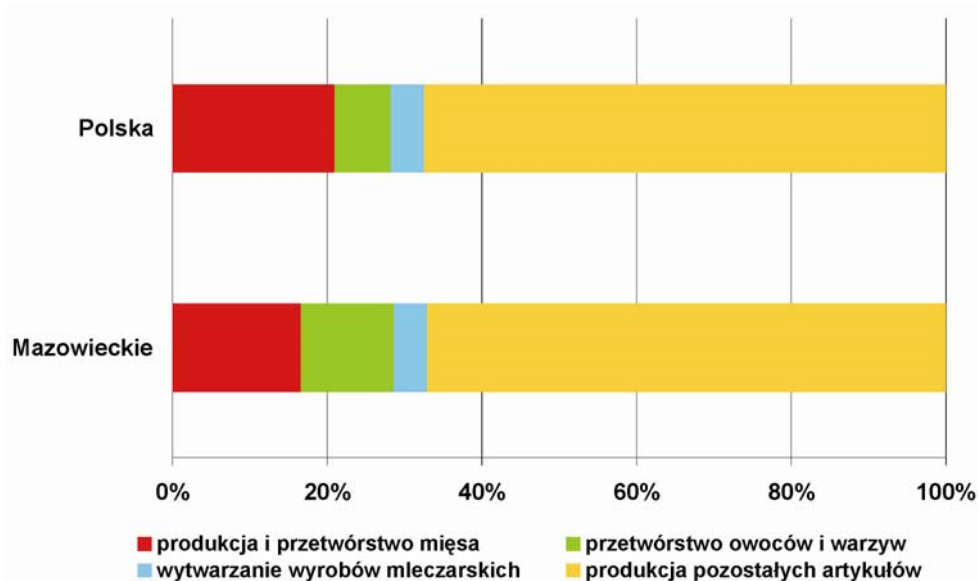
⁶⁴ *European Size Unit* – wielkość ekonomiczna gospodarstwa. Obok typu rolniczego stanowi podstawę klasyfikacji gospodarstw rolnych, różnicując ich wyniki produkcyjne i ekonomiczne. Może być zatem przyjęta jako parametr oceny ich pozycji konkurencyjnej [Marcysiak 2008]. Stanowi sumę standardowych nadwyżek bezpośrednich wszystkich działalności prowadzonych w danym gospodarstwie. Wartość 1 ESU jest ustalana przez Komisję Europejską. Od 1984 roku wynosi 1200 euro na rok. W dokumencie PROW 2007-2013 przyjęto, że gospodarstwa rolne żywotne pod względem ekonomicznym to takie, którego wielkość ekonomiczna przekracza 4 ESU.

⁶⁵ Na podstawie publikacji Ministerstwa Rozwoju Regionalnego pt. *Rozwój regionalny w Polsce. Raport 2009*.

⁶⁶ Na podstawie opracowania MBPR OT Ostrołęka pt. *Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych*, Analizy i Studia, Zeszyt 6(31)/2011, Warszawa 2011.

rolno-spożywczego, co stanowiło 15% wszystkich, działających w tej branży, podmiotów w kraju, lokując Mazowsze na 1 miejscu wśród wszystkich województw. Struktura podmiotów zajmujących się przetwórstwem rolno-spożywczym w województwie mazowieckim jest zbliżona do struktury krajowej, poza nieco niższym udziałem podmiotów działających w produkcji i przetwórstwie mięsa – gdzie wiodącą pozycję zajmuje Wielkopolska⁶⁷, przy większym udziale podmiotów funkcjonujących w zakresie przetwórstwa owoców i warzyw, co związane jest z dominującą pozycją Mazowsza w kraju pod względem rozwiniętej specjalizacji produkcji owocowo-warzywnej (*Wykres 10*).

Wykres 10. Struktura podmiotów przemysłu spożywczego według rodzaju przetwórstwa w 2009 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie informacji o podmiotach gospodarki narodowej zarejestrowanych w systemie REGON, uzyskanej z GUS

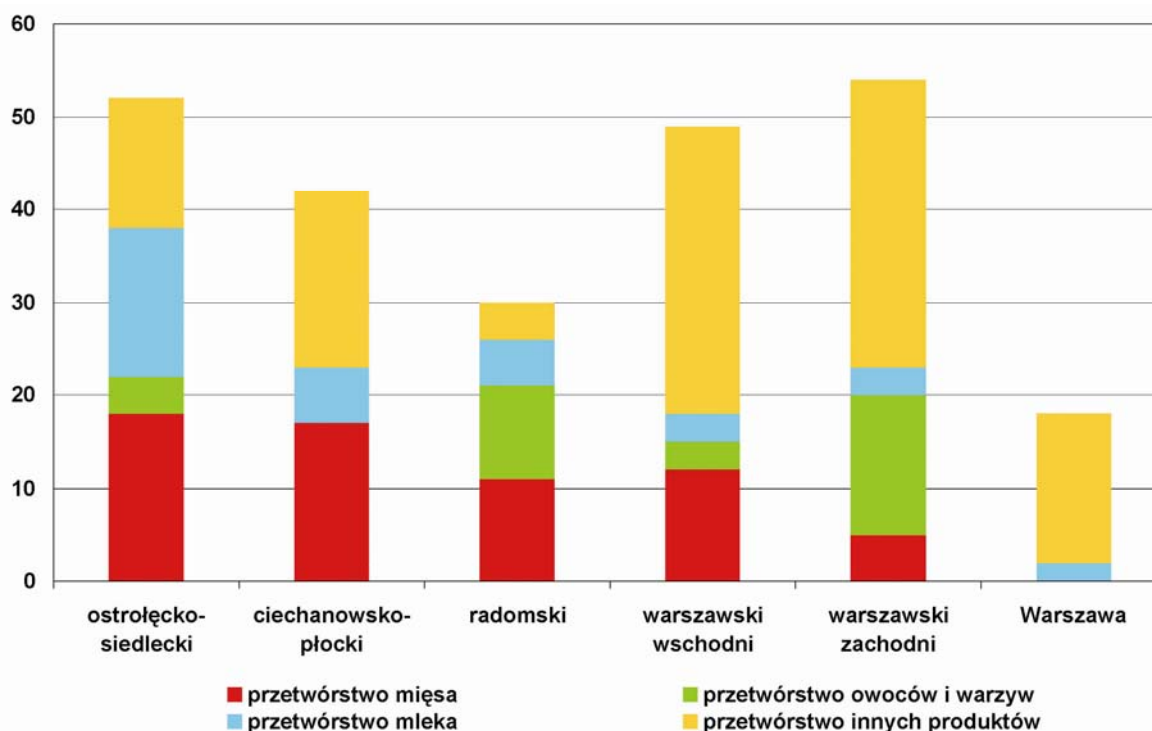
Rozkład przestrzenny podmiotów przetwórstwa rolno-spożywczego na Mazowszu jest wypadkową przesłanek związanych zarówno z lokalizacją bazy surowcowej, o której stanowią obszary wykształconych specjalizacji produkcji rolnej, rynkiem zbytu, jak i pozostałymi warunkami prowadzenia działalności gospodarczej, określanymi jako atrakcyjność inwestycyjna danego obszaru. W literaturze przedmiotu zauważa się występowanie skupisk przedsiębiorstw przetwórstwa rolno-spożywczego przede wszystkim w okolicach aglomeracji miejskich oraz na ich obrzeżach, co odpowiada zjawisku obserwowanemu również w województwie mazowieckim⁶⁸. Przewaga podmiotów tej branży, zwłaszcza małych, występuje w centralnej i zachodniej części województwa, z wyróżniającym się OMW. W podregionach centralnych województwa zarejestrowanych jest ponad 2/3 przedsiębiorstw przetwórstwa rolno-spożywczego, z czego blisko połowa w samej Warszawie.

⁶⁷ Województwo wielkopolskie znajduje się na 1 miejscu w kraju pod względem liczby podmiotów zajmujących się przetwórstwem mięsa, produkcją żywności rzeźnego ogółem oraz pogłowia trzody chlewnej na 100 ha. Źródło: BDL, GUS. Dane za rok 2009.

⁶⁸ *Skupiska przedsiębiorstw przetwórstwa rolno-spożywczego występują głównie w granicach aglomeracji miejskich oraz na ich obrzeżach, a więc tam gdzie istnieją odpowiednie chłonne rynki zbytu, wykwalifikowana siła robocza, dostęp do wyspecjalizowanych usług i środków finansowych, czy lepiej rozwinięta infrastruktura.* Źródło: Szczepaniak I., Wigier M., *Małe i średnie przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego czynnikiem równoważącym rozwój gospodarczy i społeczny regionów*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2003.

Powiązanie przetwórstwa rolno-spożywczego z wykształconymi kierunkami produkcji rolniczej najwyraźniej widać natomiast w podregionach peryferyjnych: ostrołęcko-siedleckim, ciechanowsko-płockim i radomskim. W podregionie ostrołęcko-siedleckim, dominującym w województwie pod względem pogłowia bydła i skupu mleka, występuje największa w regionie liczba dużych i średnich zakładów przetwarzających ten surowiec (*Wykres 11*), stanowiących ponad 45% tego typu podmiotów w województwie. Podregion ten charakteryzuje się również najwyższym wśród podregionów udziałem zakładów dużych i średnich w ogólnej liczbie przedsiębiorstw przetwarzających mleko (ponad 40%) – 2-krotnie przewyższając średnią wojewódzką.

Wykres 11. Liczba dużych i średnich zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego w podregionach województwa mazowieckiego w 2009 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie informacji Urzędu Statystycznego w Warszawie, zweryfikowanej przez MBPR

Największą liczbą dużych i średnich podmiotów działających w rozpatrywanej branży charakteryzowały się powiaty przasnyski, ostrołęcki oraz makowski, mające na swoim terenie po 3 znaczące zakłady przetwarzające mleko, z których 2 (w powiecie przasnyskim i ostrołęckim) zatrudniają ponad 300 osób każdy⁶⁹.

Podregion ostrołęcko-siedlecki wyróżnia się również w produkcji przetworów z mięsa. Funkcjonuje tam bowiem blisko 30% dużych i średnich zakładów produkcyjnych województwa oraz trzecia pod względem liczebności (za Warszawą i podregionem warszawskim zachodnim) grupa małych przedsiębiorstw. W jego północnej części działalność prowadzą duże zakłady przemysłu mięsnego „JBB” Import-Export Józef Bałdyga (powiat ostrołęcki), a w subregionie siedleckim (powiaty: sokołowski, siedlecki), o rozwiniętej hodowli drobiu rzeźnego i trzody chlewnej, funkcjonują m.in. – wymienione na liście 500 największych przedsiębiorstw w Polsce – „Sokołów” S.A. i Drosed S.A.

⁶⁹ Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Piątnicy – Oddział Terenowy w Ostrołęce oraz Bel Polska Sp. z o.o. w Chorzelach.

Mapa 22. Przetwórstwo rolno-spożywcze na tle wykształconych kierunków produkcji rolniczej w powiatach województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Warszawie, zweryfikowanych przez MBPR, Powszechnego Spisu Rolnego 2002 roku, Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Głównego Inspektoratu Weterynarii w Warszawie

W porównaniu do pozostałych kierunków przetwórstwa rolno-spożywczego, branża mięsna odznacza się stosunkowo równomiernym rozmieszczeniem średnich i dużych zakładów przetwórczych (Mapa 22). Analiza rozkładu przestrzennego tego rodzaju podmiotów wskazuje, że ich lokalizacja uwarunkowana jest zarówno bliskością bazy surowcowej, co związane jest z wykształconą specjalizacją produkcji rolniczej (w przypadku peryferyjnych obszarów Mazowsza), jak i bliskością chłonnego rynku zbytu (w przypadku podregionów metropolitalnych i powiatów wokół miast subregionalnych). Silne sprzężenie wykształconej specjalizacji rolniczej (rozwinięty chów bydła, trzody chlewnej i drobiu rzeźnego) z przetwórstwem zaistniało w podregionie ciechanowsko-płockim, gdzie duże i średnie firmy stanowią 16%

(2-krotnie więcej niż średnio w województwie) ogółu podmiotów przetwarzających mięso (*Mapa 23*) i ponad 40% zakładów tej grupy wielkościowej całego przetwórstwa rolno-spożywczego (przy średniej wojewódzkiej 26%). Koncentracja tego rodzaju przedsiębiorstw w powyższym podregionie występuje zwłaszcza w powiatach: mławskim, sierpeckim i płockim, gdzie prowadzą swoją działalność duże zakłady mięsne zatrudniające ponad 300 osób, takie jak: Zakład Przetwórstwa Mięsnego HERMAR S.A., Zakłady mięsne „OLEWNIK”, PEKLIMAR Sp. z o.o., Kutnowskie Zakłady Drobiarskie „EXDROB” S.A. – Zakład Produkcyjny w Płocku.

Powiązanie kierunku przetwórstwa rolno-spożywczego z wykształconą specjalizacją rolniczą widoczne jest również w wyróżniających się pod względem upraw warzyw i owoców podregionach: warszawskim zachodnim i radomskim, w których funkcjonuje blisko 80% dużych i średnich zakładów przetwarzających owoce i warzywa na Mazowszu (*Mapa 22*). W przypadku podregionu radomskiego i warszawskiego zachodniego udział dużych i średnich zakładów w przetwórstwie owocowo-warzywnym wynosi odpowiednio: 23 i 11% (*Mapa 23*), zdecydowanie więcej niż średnio w województwie (6%). Ponadto w podregionie warszawskim zachodnim zarejestrowana jest druga co do liczebności w województwie grupa małych podmiotów prowadzących tego rodzaju działalność (1 miejsce, podobnie jak w przypadku innych branż, zajmuje Warszawa). Wysoka liczba podmiotów przetwórstwa owocowo-warzywnego w podregionie warszawskim zachodnim związana jest głównie z rozwiniętą na tym obszarze produkcją warzyw i owoców z drzew, o czym świadczy ponadprzeciętny w skali województwa udział powierzchni tych upraw w ogólnym areale użytków rolnych podregionu. Pod tym względem wyróżniają się powiaty grójecki i piaseczyński, w których skoncentrowanych jest ponad 2/3 producentów warzyw i owoców funkcjonujących na Mazowszu oraz 1/5 przedsiębiorstw zajmujących się przetwórstwem owocowo-warzywnym działających w województwie (z wyłączeniem Warszawy). Na pozostałym obszarze regionu ponadprzeciętną liczbą podmiotów przetwórczych tej branży (przypadającą na 1 powiat) wyróżniają się północne powiaty podregionu radomskiego, a także powiaty: płoński, nowodworski i siedlecki – na tych obszarach rozwinięty jest, podobnie jak w podregionie warszawskim zachodnim, kierunek produkcji owocowo-warzywnej. Z przestrzennej analizy rozmieszczenia podmiotów zajmujących się przetwórstwem owoców i warzyw wynika, że lokalizacja przetwórczy w dużym stopniu związana jest bliskością bazy surowcowej, bowiem transport z dalekich odległości powoduje nie tylko wzrost kosztów, ale także wpływa na jego jakość.

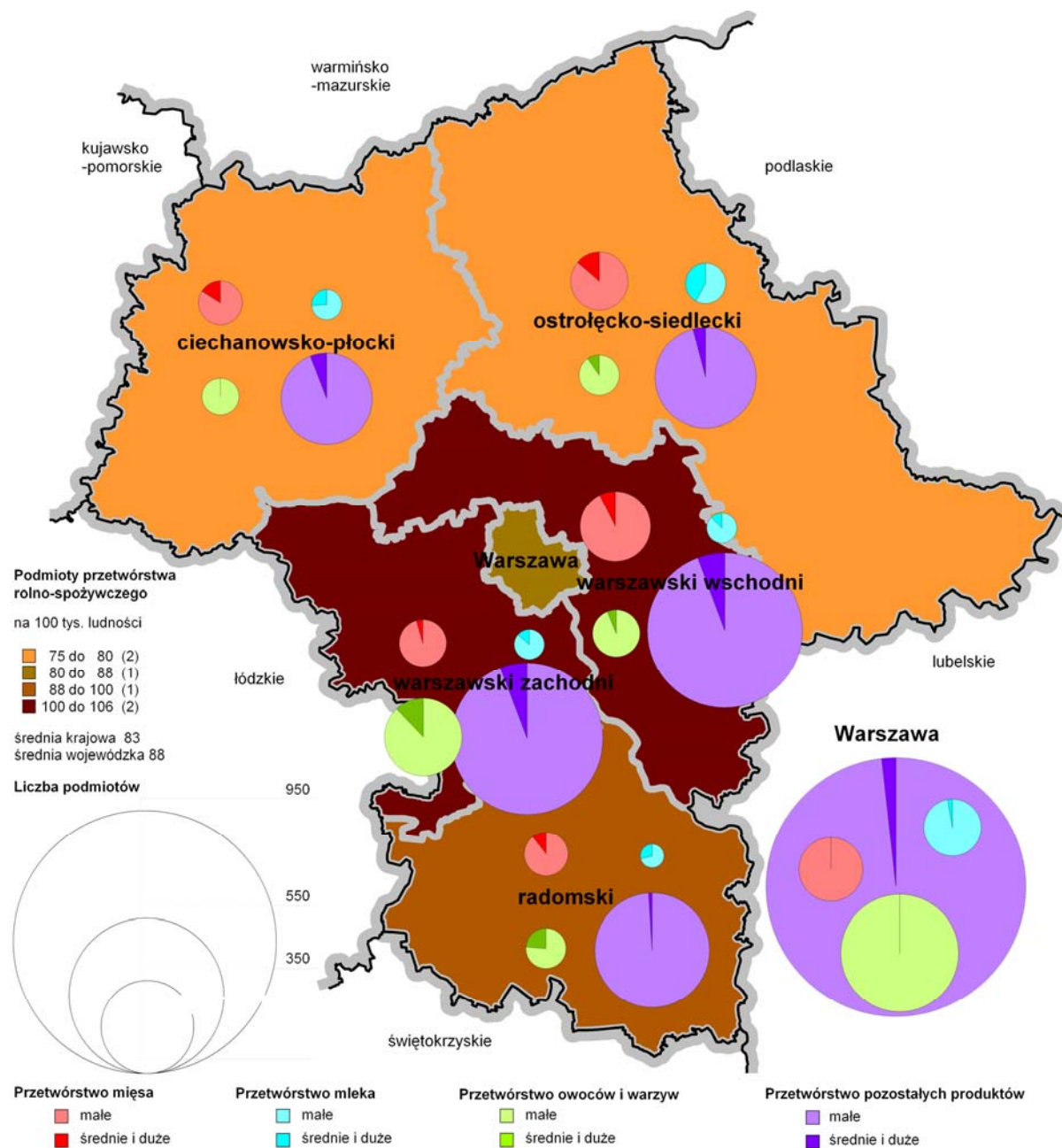
Największymi zakładami przetwórstwa owocowo-warzywnego na terenie województwa mazowieckiego są: HORTEX HOLDING S.A. (powiat przysuski) – produkcja soków i napojów, Warwin S.A. (powiat grójecki) – wytwórnia win i koncentratów owocowych, SCANDIC FOOD Sp. z o.o. (powiat lipski) – produkcja dżemów owocowych, DAWTONA Zakład Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego (powiat warszawski zachodni) – przetwory pomidorowe.

Przemysł rolno-spożywczy, oprócz przetwórstwa mleka, mięsa oraz owoców i warzyw, obejmuje także produkcję szeregu innych artykułów zaspokajających podstawowe potrzeby ludności. Są to: wyroby piekarskie i ciastkarskie, przetwory rybne, produkty przemiału zbóż, oleje i tłuszcze, cukier, a także kawa, herbata, przyprawy oraz napoje. Do tego segmentu przemysłu spożywczego zalicza się także produkcję gotowych pasz dla zwierząt oraz wyrobów tytoniowych.

Na koniec 2009 roku w regionie zarejestrowanych było ponad 3 tys. firm zajmujących się produkcją pozostałych artykułów spożywczych, co stanowiło blisko 15% wszystkich podmiotów prowadzących taką działalność w kraju, a w niektórych branżach (producenci: makaronów i wyrobów mącznych; kakao, czekolady i wyrobów cukierniczych; kawy, herbaty i przypraw; cukru) udział ten sięgnął 20%, lokując Mazowsze na 1 miejscu w kraju. Struktura branżowa podmiotów zajmujących się omawianym przetwórstwem w województwie mazowiec-

kim jest podobna jak w kraju. Wiodące znaczenie mają producenci pieczywa i wyrobów ciastkarskich, którzy stanowią ponad połowę wszystkich firm zajmujących się pozostałym przetwórstwem rolno-spożywczym w województwie. Pozostałą grupę tworzą producenci napojów (10%), producenci przemiału zbóż oraz makaronów i wyrobów mącznych (po blisko 7%), a także wytwórcy kakao i czekolady oraz gotowych pasz dla zwierząt (po około 5%).

Mapa 23. Przetwórstwo rolno-spożywcze w podregionach województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Warszawie, zweryfikowanych przez MBPR

Lokalizacja większości branż pozostałego przetwórstwa spożywczego w głównej mierze uwarunkowana jest nie tyle bazą surowcową, co bliskością chłonnego rynku zbytu na produkowane wyroby, powodując że zakłady przetwórcze powstają w pobliżu dużych skupisk ludności. Dotyczy to zwłaszcza artykułów spożywczych, charakteryzujących się niską trwałością oraz wysokimi kosztami transportu, np.: pieczywa, wyrobów ciastkarskich, które sprzedawa-

ne są głównie na lokalnych rynkach. Zdecydowana większość firm działających w tej branży to podmioty małe, zatrudniające do 50 osób. Przedsiębiorstwa średnie i duże stanowiły zaledwie 4% ogółu podmiotów zajmujących się pozostałym przetwórstwem spożywczym. Największa koncentracja tego rodzaju zakładów występuje w Warszawie oraz w podregionach: warszawskim wschodnim i warszawskim zachodnim, gdzie zarejestrowanych jest blisko 2/3 wszystkich firm zajmujących się pozostałym przetwórstwem. Analiza rozmieszczenia podmiotów pozostałego przetwórstwa spożywczego, w stosunku do liczby ludności, wykazała, że największe nasycenie nimi występuje w powiecie wołomińskim, w którym na 100 tys. mieszkańców przypada 110 zakładów, tj. blisko 2 razy więcej niż w województwie (59) i kraju (56). Równie wysokie wartości wskaźnika mają także powiaty położone na zachód od Warszawy (pruszkowski, warszawski zachodni, grodziski i żyrardowski), w których nasycenie tymi zakładami jest niemal 1,5-rza większe od średniej wojewódzkiej. Znaczne zagęszczenie zakładów pozostałego przetwórstwa spożywczego w relacji do liczby ludności występuje także w podregionie radomskim (z wyróżniającymi się powiatami lipskim i przysuskim), jednak w większości są to podmioty o małej skali działalności (dużych i średnich jest zaledwie 1% i są skoncentrowane w Radomiu oraz powiecie radomskim). Najmniejsze zagęszczenie zakładów pozostałego przetwórstwa w przeliczeniu na 100 tys. mieszkańców występuje w podregionie ostrołęcko-siedleckim, co może być związane z małą atrakcyjnością inwestycyjną tego podregionu pod względem prowadzenia działalności przemysłowej⁷⁰, spowodowane przede wszystkim jego słabą dostępnością transportową oraz niskim poziomem rozwoju infrastruktury gospodarczej.

Do znaczących firm funkcjonujących na Mazowszu w segmencie pozostałego przetwórstwa spożywczego należy zaliczyć m.in. LOTTE Group fabryka czekolady w Warszawie, Ferrero Polska Sp. z o.o. producent wyrobów czekoladowych i cukierniczych z zakładem w powiecie grójeckim, LU POLSKA SA producent wyrobów ciastkarskich (powiat płoński), Tchibo Manufacturing Poland – przetwórnia kawy (powiat wołomiński), Browary Warka w Warce (powiat grójecki) oraz Calsberg Polska SA (powiat płoński) – produkcja piwa, Coca-Cola HBC Polska Sp. z o.o. (powiat wołomiński), Zbyszko Company Sp. z o.o. z Radomia – produkcja napojów oraz Altadis Polska SA z Radomia – produkcja wyrobów tytoniowych.

W rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego w województwie mazowieckim dostrzega się następujące prawidłowości:

- podstawą surowcową sektora przetwórstwa rolno-spożywczego regionu jest rolnictwo o wysokim stopniu towarowości, co jest wynikiem rozwiniętych specjalizacji produkcji rolniczej – roślinnej (warzywa, owoce) i zwierzęcej (żywiec rzeźny, mleko);
- widoczna jest zależność rozmieszczenia podmiotów przetwórstwa rolno-spożywczego od koncentracji bazy surowcowej:
 - przetwórstwo mleka skupione jest w północno-wschodniej części województwa, z wyróżniającym się subregionem ostrołęckim, gdzie występuje największa obsada krów mlecznych oraz zlokalizowana jest ponad 1/3 dużych i średnich zakładów przetwórstwa mleka w województwie,

⁷⁰ Podregion ostrołęcko-siedlecki znalazł się w grupie 10 podregionów kraju o najniższym poziomie atrakcyjności inwestycyjnej dla działalności przemysłowej. Źródło: Nowicki M., *Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski 2010*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2010, s. 20.

- przetwórstwo mięsa cechuje się stosunkowo równomierną lokacją zakładów średnich i dużych. Silne sprzężenie wykształconej specjalizacji rolniczej z przetwórstwem występuje w podregionie ciechanowsko-płockim, gdzie ponadprzeciętnej obsadzie trzody chlewnej, bydła i drobiu rzeźnego towarzyszy blisko 2-krotnie większy, niż średnio w województwie, udział zakładów przetwarzających mięso – w grupie przedsiębiorstw dużych i średnich przetwórstwa rolno-spożywczego ogółem,
- przetwórstwo owoców i warzyw skoncentrowane jest w podregionie warszawskim zachodnim i radomskim (ponad 3/4 dużych i średnich zakładów tej branży Mazowsza), co związane jest z utrwaloną na tym obszarze specjalizacją w uprawie warzyw i owoców;
- ważną przesłanką lokalizacji przetwórstwa rolno-spożywczego jest bliskość chłonnego rynku zbytu i atrakcyjność inwestycyjna, toteż ponadprzeciętnym nasyceniem przedsiębiorstwami tej branży odznacza się Obszar Metropolitalny Warszawy (skupia 2/3 tego rodzaju firm).

1.3.3. Działalność pozarolnicza

Działalność pozarolnicza prowadzona na obszarach wiejskich przyczynia się do aktywizacji tych obszarów, wpływa na ich rozwój ekonomiczny, a także stanowi alternatywne źródło dochodów mieszkańców tych terenów. W ostatnich latach w województwie mazowieckim obserwuje się stopniową poprawę pod względem nasycenia terenów wiejskich podmiotami gospodarczymi. Na obszarach tych wystąpiła korzystna tendencja przejawiająca się zwiększeniem w latach 1999-2009 zarówno liczby podmiotów gospodarczych (w województwie o około 36%, w kraju o 39%), jak i przyrostem ich udziału w ogólnej liczbie podmiotów (o 1 pkt proc. w województwie i o 3 pkt. proc. w kraju). W konsekwencji w 2009 roku do rejestru REGON na obszarach wiejskich wpisanych było niemal 124 tys. podmiotów gospodarczych⁷¹, co stanowiło 20% (w kraju ok. 25%) wszystkich zarejestrowanych podmiotów gospodarczych.

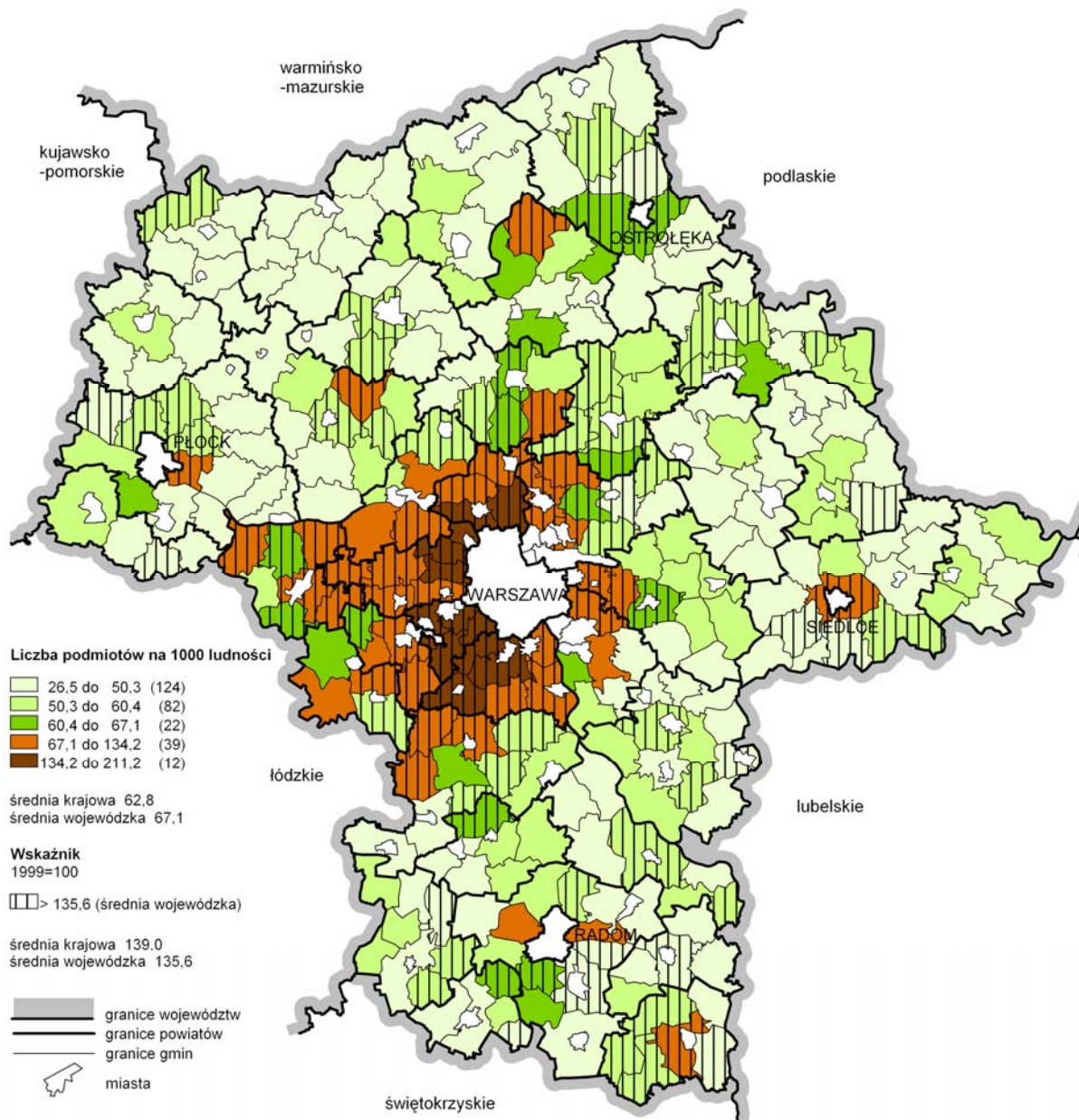
Opisane wyżej zmiany były zróżnicowane przestrzennie, a w szczególności wyraźnie wzmacniały przewagę terenów już dominujących w nasyceniu podmiotami. Największa koncentracja podmiotów wystąpiła w Obszarze Metropolitalnym Warszawy oraz w gminach do niego przyległych (zwłaszcza w kierunku północno-wschodnim i południowo-zachodnim). Obszar ten charakteryzował się najwyższą w województwie liczbą podmiotów gospodarczych przypadającą na 1000 mieszkańców, jak również najwyższym ich przyrostem w stosunku do 1999 roku. Wyraźnie korzystne tendencje⁷² zaobserwowano również w otoczeniu miast subregionalnych oraz niektórych miast powiatowych (np. Lipska, Płońsk). W rezultacie nasycenie podmiotami gospodarczymi na tych obszarach osiągnęło poziom zbliżony do średniej wojewódzkiej, w niektórych gminach nawet go przewyższając (np. w wiejskiej gminie Siedlce) – *Mapa 24*. Zauważyć można, że skupienie podmiotów gospodarczych wokół aglomeracji miejskich związane jest z szeregiem czynników sprzyjających tego typu działalności, np. lepszym wyposażeniem w infrastrukturę techniczną, korzystniejszą strukturą wykształcenia mieszkańców⁷³. Z kolei najslabszym nasyceniem podmiotami gospodarczymi i tendencją spadkową w latach 1999-2009 charakteryzował się obszar mławsko-żuromiński oraz nadbużański, a także tereny położone peryferyjnie w obszarze radomskim, płockim i ostrołęckim.

⁷¹ Źródło: BDL GUS, stan na 31 grudnia 2009 roku.

⁷² Przejawiające się ponadprzeciętnym przyrostem liczby podmiotów gospodarczych.

⁷³ Porównaj – Bański J., *Przemiany funkcjonalno-przestrzenne terenów wiejskich – diagnoza, rekomendacje dla KPZK i dyskusja*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2007.

Mapa 24. Liczba podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego w 2009 roku oraz ich dynamika w latach 1999-2009

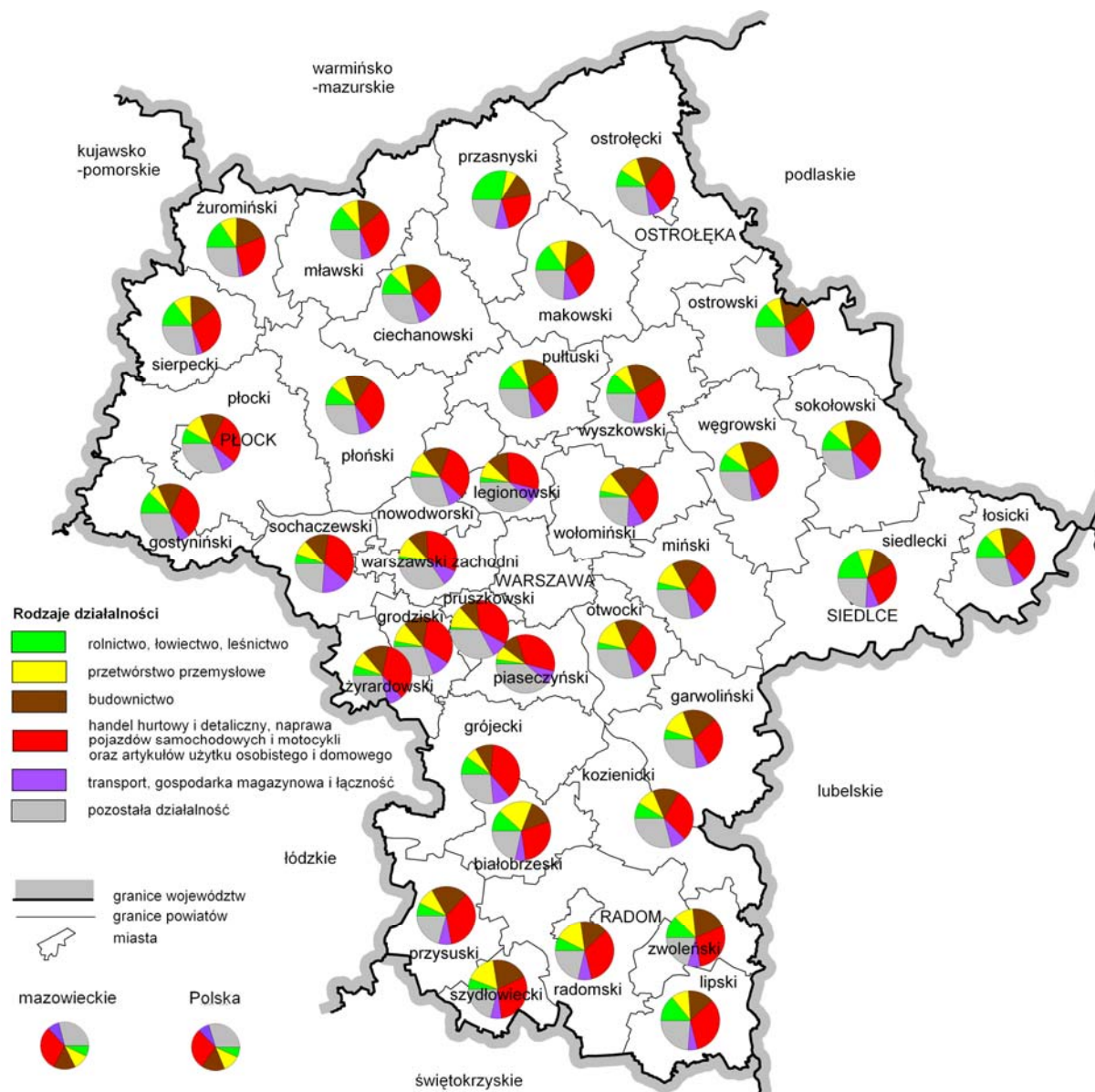

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

Skala przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, pomimo wyżej zasygnalizowanych pomyslnych tendencji, nadal nie dorównuje obserwowanej w miastach. Liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych, przypadająca w 2009 roku na 1000 mieszkańców obszarów wiejskich województwa (67), była blisko 2,5-krotnie niższa niż w miastach. Wprawdzie powyższy wskaźnik, dotyczący obszarów wiejskich województwa, kształtuje się powyżej średniej dla kraju (63), to jednak region w tym względzie zajmuje dopiero 6 lokatę wśród innych województw, ustępując zachodniopomorskiemu (85), pomorskiemu (74), śląskiemu (74), wielkopolskiemu (72) i dolnośląskiemu (71)⁷⁴.

⁷⁴ Źródło: BDL GUS.

Mapa 25. Struktura podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego, według rodzaju działalności, w 2009 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

W strukturze podmiotów prowadzących działalność gospodarczą na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego, podobnie jak w kraju, przeważały jednostki zajmujące się działalnością usługową (ok. 68%). Następną grupę pod względem liczebności stanowiły firmy prowadzące działalność przemysłową i budowlaną (ok. 25%), najmniej zaś podmiotów zajmowało się rolnictwem, leśnictwem, łowiectwem i rybactwem (ok. 7%). Pod względem rodzaju prowadzonej działalności⁷⁵ w 2009 roku na terenach wiejskich dominowały podmioty zajmujące się handlem, naprawami pojazdów samochodowych oraz artykułów użytku osobistego i domowego (Mapa 25). W porównaniu do 1999 roku udział tego rodzaju podmiotów w ogóle firm prowadzących działalność na terenach wiejskich, zarówno w województwie, jak i kraju, uległ nieznacznemu spadkowi (o 4 pkt. proc.) i w 2009 roku wyniósł 30%. Naj-

⁷⁵ Według sekcji PKD 2004 rok.

większe nasycenie podmiotami działającymi w tej sekcji zauważalne było w zachodniej i południowej części OMW, a w szczególności w powiatach: grójeckim, zyrardowskim, pruszkowskim, piaseczyńskim i sochaczewskim, w których to udział firm zajmujących się handlem i naprawami, w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych, o ponad 10% przewyższał średnią dla województwa. Drugim pod względem udziału rodzajem działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego jest budownictwo. W stosunku do 1999 roku udział firm prowadzących działalność w tej sekcji nie uległ znaczącym zmianom (wzrost o 0,8 pkt. proc.) i w roku 2009, podobnie jak w kraju, wyniósł około 15%. Najwyższe wartości wskaźnika osiągnęły powiaty położone na północny wschód od Warszawy (wyszkowski, wołomiński, węgrowski) oraz na południu regionu (przysuski, szydłowiecki, zwoleński), w których udział firm zajmujących się budownictwem w ogólnej strukturze przekraczał 1,5 raza średnią wojewódzką. Duże znaczenie wśród wszystkich podmiotów funkcjonujących na obszarach wiejskich regionu mają również firmy zajmujące się przetwórstwem przemysłowym oraz transportem, gospodarką magazynową i łącznością. Wprawdzie w porównaniu do 1999 roku udział tego rodzaju podmiotów zmniejszył się (o 5 pkt. proc. sekcji przetwórstwa przemysłowego oraz o 1 pkt. proc. sekcji transportu, gospodarki magazynowej i łączności), niemniej jednak nadal wyróżniają się one znaczącym odsetkiem w strukturze podmiotów funkcjonujących na terenach wiejskich województwa – odpowiednio 11% i 8%. Najwyższym udziałem firm działających w tych sekcjach charakteryzowały się w przypadku przetwórstwa powiaty położone na południu województwa, głównie białobrzeski, szydłowiecki i radomski, a w przypadku transportu, gospodarki magazynowej i łączności – powiaty położone w środkowo-zachodniej części województwa, głównie powiat sochaczewski (15% ogółu zarejestrowanych jednostek). Warty podkreślenia jest również znaczący wkład firm związanych z obsługą rolnictwa, łowiectwa i leśnictwa w powiatach północnej i północno-wschodniej części województwa, a w szczególności w powiecie przasnyskim, gdzie udział tego rodzaju przedsiębiorstw niemal 4-krotnie przewyższał średnią dla województwa.

W analizowanym okresie rozwój działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich województwa charakteryzują:

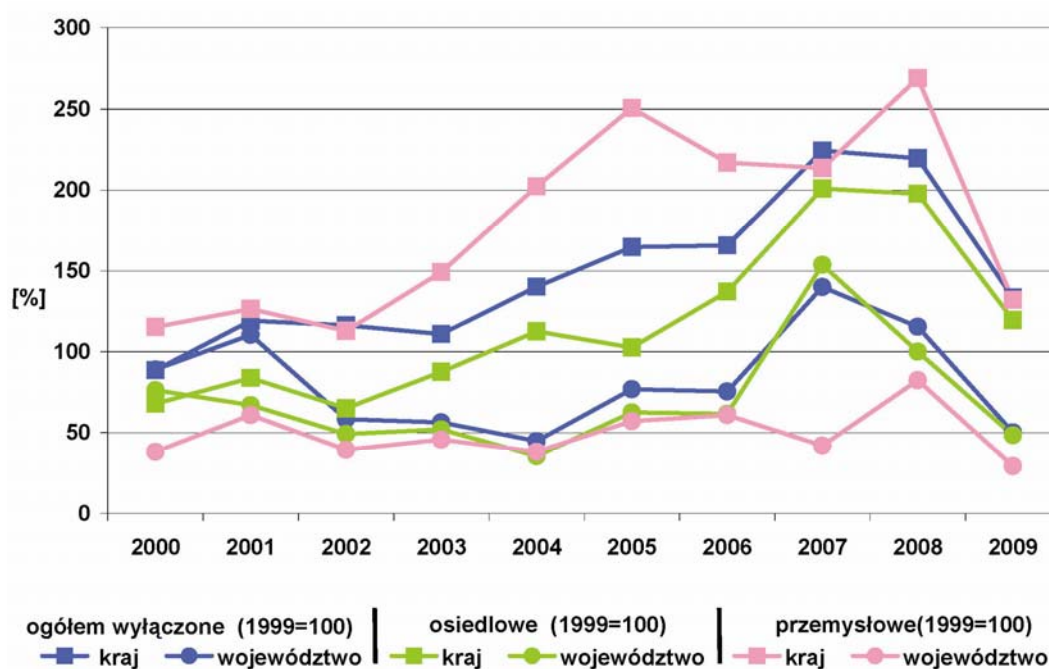
- wzrostowa tendencja (aczkolwiek o tempie nieco wolniejszym niż w kraju), przejawiająca się zarówno zwiększeniem liczby podmiotów gospodarczych na terenach wiejskich, jak i przyrostem ich udziału w ogólnej liczbie podmiotów;
- koncentracja podmiotów w Obszarze Metropolitalnym Warszawy, a także w otoczeniu ośrodków subregionalnych i niektórych miast powiatowych (np. Lipska, Płońsk);
- utrzymujące się znaczne zróżnicowanie nasycenia (2,5-krotne w 2009 roku) przedsiębiorczością pomiędzy obszarami wiejskimi a miastami;
- dominacja działalności tradycyjnych, w szczególności związanych z handlem, naprawą pojazdów samochodowych oraz artykułów użytku osobistego i domowego, a także budownictwem, przetwórstwem przemysłowym oraz transportem, gospodarką magazynową i łącznością.

2. WYPADANIE GRUNTÓW Z UŻYTKOWANIA ROLNICZEGO I LEŚNEGO

W niniejszym rozdziale zaprezentowano zarówno zjawisko faktycznego wyłączenia gruntów rolnych z użytkowania rolniczego⁷⁶, jak i potencjalnego, będącego następstwem działań planistycznych samorządów gmin zmierzających do zmiany przeznaczenia gruntów rolnych/leśnych na cele nierolnicze/nieleśne. Powyższe zjawiska określono mianem ‘wypadania gruntów’.

W latach 1999-2009 w województwie mazowieckim wyłączono z użytkowania rolniczego 3,2 tys. ha gruntów rolnych (w kraju 39 tys. ha). Oznacza to ubytek relatywnie mniejszy niż przeciętnie w Polsce⁷⁷. Od roku 2005 rozmiary wyłączeń zaczęły rosnąć w tempie zbliżonym do krajowego, np. przekraczając w roku 2007 o kilkadziesiąt procent poziom roku wyjściowego analizy, po czym w 2008 roku nastąpił powrót bez mała do poziomu roku wyjściowego, a w 2009 roku 50% spadek. Tak falującą tendencję (*Wykres 12*) można wiązać z ogólnym ożywieniem i korzystnymi nastrojami wywołanymi przystąpieniem Polski do UE.

Wykres 12. Wyłączenia gruntów rolnych w Polsce i w województwie mazowieckim w latach 1999-2009 (1999 rok = 100%)

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie publikacji GUS Warszawa: *Ochrona środowiska (lata 2000-2004)*, *Roczniki statystyczne rolnictwa i obszarów wiejskich (lata 2005-2008)*, *Roczniki statystyczne rolnictwa (2009-2010)*

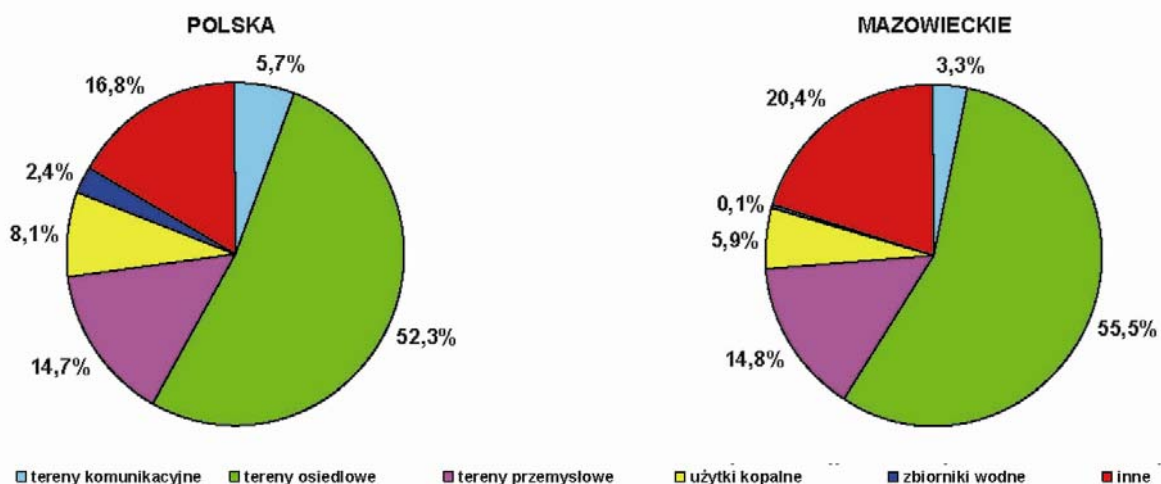
W województwie mazowieckim mają miejsce przede wszystkim wyłączenia na cele mieszkalnictwa, z istotnym wzrostem w 2007 roku, co należy wiązać z ówczesnym *boomem* mieszkaniowym. Tereny te stanowią dominującą część (ponad 55%, przy niespełna 53%

⁷⁶ Według ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych, przez wyłączenie gruntów z produkcji rozumie się rozpoczęcie innego niż rolnicze lub leśne użytkowanie gruntów.

⁷⁷ Przesłanką takiego stwierdzenia jest mniejszy udział województwa w krajowej powierzchni wyłączonych gruntów rolnych (8,2%), niż w ogólnej powierzchni Polski (11,4%), a także w powierzchni użytków rolnych kraju (ok. 13%). Również skala wyłączeń użytków rolnych z użytkowania rolniczego w omawianym okresie była w województwie mazowieckim mniejsza (0,13%) niż w kraju (0,20%).

w kraju) wszystkich gruntów wyłączonych z użytkowania rolniczego w latach 1999-2009 (*Wykres 13*). Drugą grupę w strukturze wyłączeń gruntów z użytkowania rolniczego stanowiły tereny przemysłowe (blisko 15%), aczkolwiek we wszystkich latach analizowanego okresu przeznaczano na ten cel mniej gruntów rolnych niż w roku 1999 (por. *Wykres 12*), co może wskazywać na zmniejszanie się roli przemysłu w kształtowaniu cech miastotwórczych w regionie na rzecz usług będących odzwierciedleniem zmian strukturalnych gospodarki województwa. Natomiast w kraju dynamika wyłączeń na cele przemysłowe jest znacząco wyższa, co również można wiązać ze strukturą gospodarczą, bowiem udział przemysłu w generowaniu WDB jest w Polsce wyższy niż w województwie mazowieckim o blisko 9 pkt. proc.⁷⁸ Na cele komunikacyjne, pomimo węzłowego położenia Mazowsza w układzie transportowym kraju, przeznaczono nieco ponad 3% wszystkich gruntów wyłączonych z użytkowania rolniczego, tj. mniej niż średnio w kraju (niespełna 6%). Może to wskazywać zarówno na opóźnienia w przygotowaniu i realizacji inwestycji transportowych, jak i na większą terenochłonność innych funkcji w województwie, w szczególności związanych z procesami urbanizacyjnymi.

Wykres 13. Kierunki wyłączeń gruntów rolnych na cele nierolnicze w Polsce i w województwie mazowieckim w latach 1999-2009

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie publikacji GUS Warszawa: *Ochrona środowiska (lata 2000-2004)*, *Roczniki statystyczne rolnictwa i obszarów wiejskich (lata 2005-2008)*, *Roczniki statystyczne rolnictwa (2009-2010)*

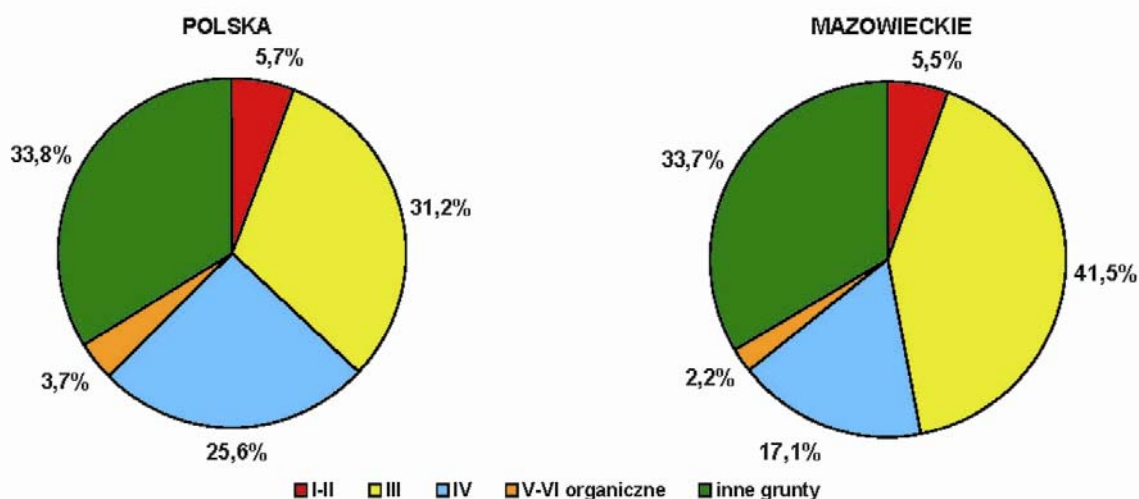
Stosunkowo słabsza jakość gruntów rolnych w województwie mazowieckim nie w pełni przekłada się na strukturę bonitacyjną gruntów wyłączanych z produkcji. Użytki rolne najlepszych klas (I-III) stanowią w regionie niespełna 18% wszystkich gleb (w Polsce 26%), natomiast ich udział w strukturze wyłączeń jest o ponad 10 pkt. proc. większy niż w kraju (*Wykres 14*). Utrzymywanie takiej tendencji może w istotny sposób zubożyć rolniczą przestrzeń produkcyjną województwa o jej składniki charakteryzujące się najlepszą waloryzacją. Jest to szczególnie ważne na terenach podwarszawskich, narażonych na silną presję urbanizacyjną, zwłaszcza na kierunku zachodnim, gdzie na Równinie Błóńskiej występują jedne z najżyźniejszych gleb w województwie.

Zjawisko ‘wypadania gruntów’ z użytkowania rolniczego ma swoją przyczynę w dużej dynamice procesów inwestycyjnych w ogóle, a urbanizacyjnych w szczególności. Ich odzwierciedleniem są zamierzenia samorządów dotyczące zmiany funkcji terenów rolniczych i leśnych, wyrażone w studiach gmin, jak i w miejscowych planach zagospodarowania prze-

⁷⁸ Wyliczone według danych GUS za 2008 rok.

strzennego. Z opublikowanych przez GUS danych⁷⁹ wynika, że w planach uchwalonych w latach 1995-2009 samorzady lokalne wyznaczyły niemal 107 tys. ha gruntów rolnych do zmiany przeznaczenia na inne funkcje (należy zaznaczyć, że w latach 1999-2009 z rolniczego użytkowania realnie wyłączono 3,2 tys. ha, a więc 33 razy mniej).

Wykres 14. Struktura jakościowa gruntów rolnych wyłączonych na cele nierolnicze w latach 1999-2009

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie publikacji GUS Warszawa: *Ochrona środowiska (lata 2000-2004)*, *Roczniki statystyczne rolnictwa i obszarów wiejskich (lata 2005-2008)*, *Roczniki statystyczne rolnictwa (2009-2010)*

Najwięcej gruntów rolnych na cele nierolnicze planują przeznaczyć samorzady gmin w ośmiu powiatach okalających Warszawę (od strony zachodniej, północnej i południowej⁸⁰). Łącznie w tych powiatach na cele niezwiązane z produkcją rolną, wskazano około 52% (56 tys. ha) z wyznaczonej na ten cel powierzchni w całym województwie mazowieckim. Równie wysoki udział odnotowano w powiatach (m. Płock, m. Siedlce i zwoleńskim), co w przypadku miast subregionalnych jest zjawiskiem naturalnym, natomiast w typowo rolniczym powiecie zwoleńskim (ponad 12% gruntów rolnych na cele nierolnicze) nie znajduje racjonalnego uzasadnienia.

W ponad 2/3 powiatów województwa (bez makowskiego i mławskiego) udział gruntów rolnych przeznaczonych w planach na cele nierolnicze, w powierzchni użytków rolnych, nie przekracza średniej dla województwa mazowieckiego (4,5%), co może świadczyć o mniejszym zainteresowaniu inwestorów terenami z obszarów peryferyjnych województwa (ma to związek z mniejszą atrakcyjnością inwestycyjną tych terenów). Opisane zjawisko w przestrzeni ilustruje *Mapa 26*.

⁷⁹ www.stat.gov.pl . Pomiar GUS dokonane na podstawie badań ankietowych (ankieta PP-01, później PP-1 z gmin), dotyczących ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego uchwalonych w okresie od 1 stycznia 1995 roku do 31 grudnia 2008 roku (dotyczy gruntów przeznaczonych w planach: do zalesienia, pod zabudowę, pod zabudowę mieszkaniową) i do 31 grudnia 2009 roku (dotyczy gruntów rolnych, które w planach przeznaczono na cele nierolnicze oraz gruntów leśnych, które w planach przeznaczono na cele nieleśne) na podstawie przepisów *Ustawy z dnia 7 lipca 1994 roku o zagospodarowaniu przestrzennym* oraz obecnie obowiązującej *Ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*. Należy zaznaczyć, że w BDL brak jest informacji szczegółowych dotyczących przeznaczania gruntów na terenie miasta Warszawy.

⁸⁰ Powiaty: warszawski zachodni, nowodworski, sochaczewski, legionowski, wołomiński, piaseczyński, pruskowski, grodziski.

Mapa 26. Udział gruntów rolnych, którym w planach uchwalonych w latach 1995-2009 zmieniono przeznaczenie na cele nierolnicze, w powierzchni użytków rolnych powiatów województwa mazowieckiego

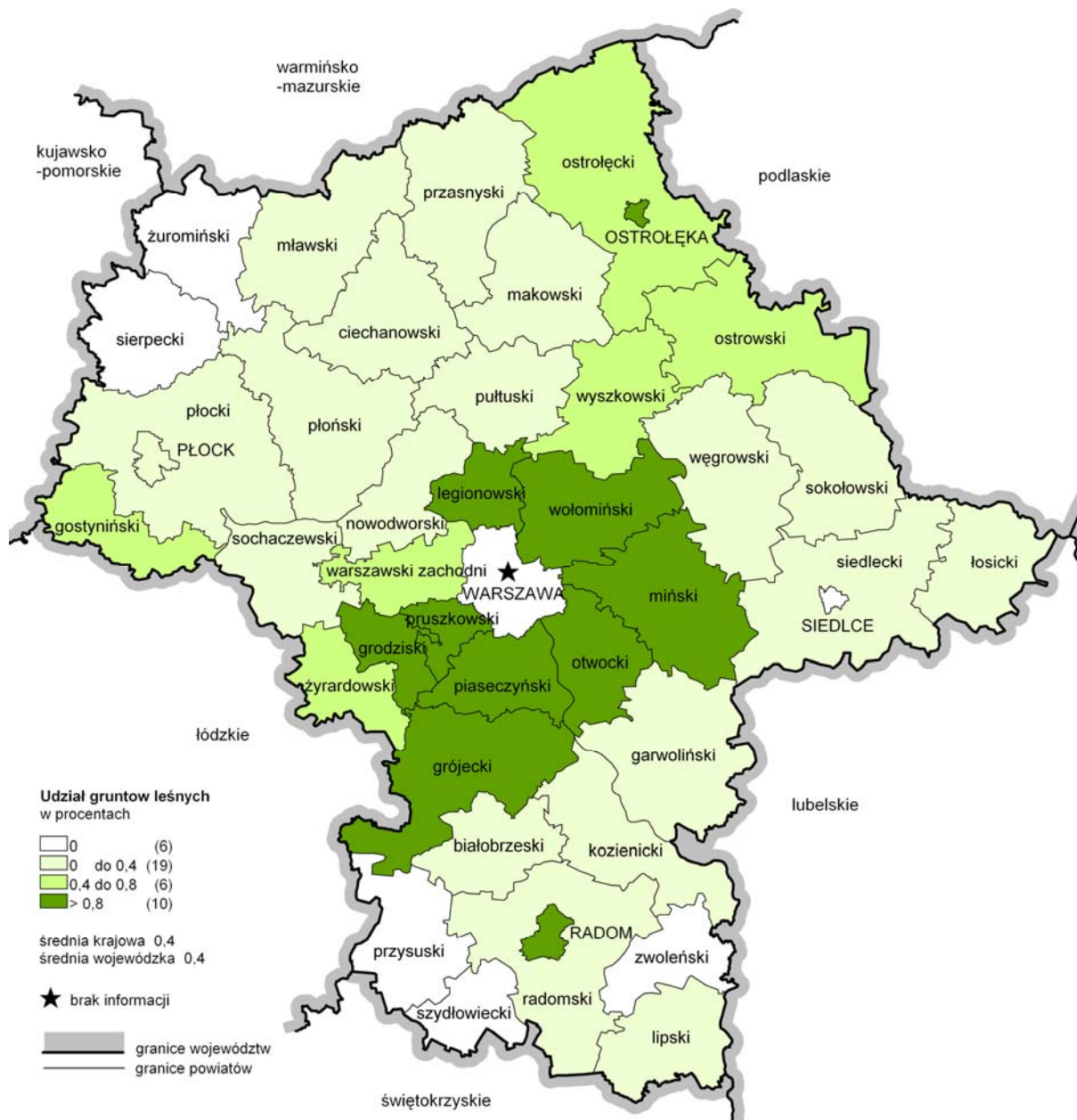
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

W województwie mazowieckim zjawisko ‘planistycznej ekspansji’, potencjalnie redukującej zasoby czynnej biologicznie przestrzeni rolniczej, przewyższało średnią dla Polski o 1,5 pkt. proc.⁸¹

Kolejnym elementem przestrzeni regionu, który w wyniku ‘planistycznej ekspansji’ z dużym prawdopodobieństwem utraci część swoich pierwotnych funkcji są lasy. W latach 1995-2009 powierzchnia gruntów leśnych, wskazanych w uchwalonych w tym okresie planach do zmiany funkcji na cele nieleśne, wynosiła 3,6 tys. ha (tj. ponad 9% takich gruntów w kraju). Przestrzenny rozkład tego zjawiska prezentuje *Mapa 27*. Znaczna powierzchnia

⁸¹ Według stanu na dzień 31 grudnia 2009 roku.

Mapa 27. Udział gruntów leśnych, którym w planach uchwalonych w latach 1995-2009 zmieniono przeznaczenie na cele nieleśne, w powierzchni gruntów leśnych powiatów województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

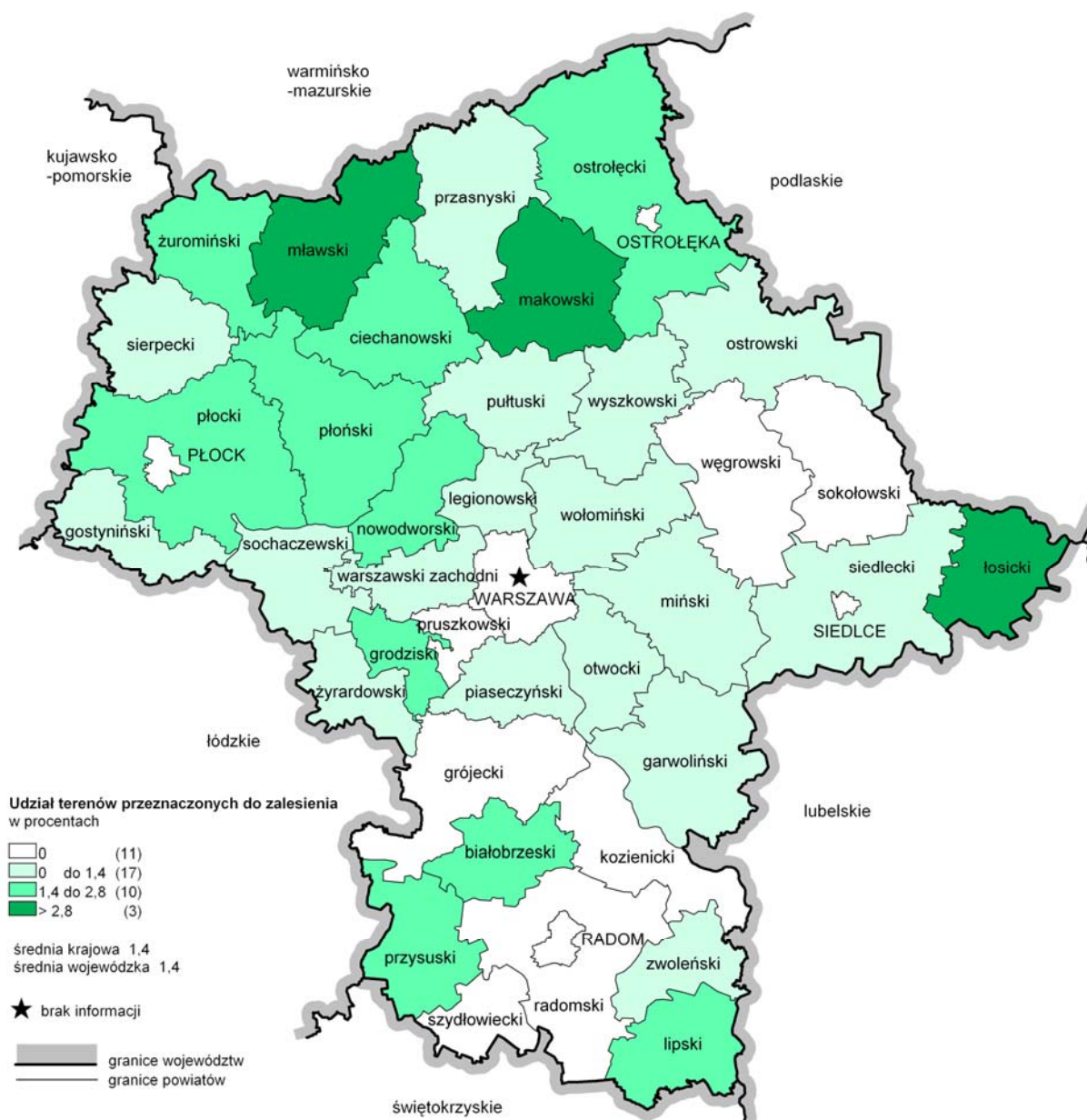
gruntów leśnych wskazanych w planach do zmiany funkcji na cele nieleśne (blisko 70% w województwie) przypada na 10 powiatów o zróżnicowanej lesistości⁸², położonych w OMW. Jest to zjawisko wysoce niekorzystne, zwłaszcza w aspekcie utrzymania wokół Warszawy tzw. zielonego pierścienia, którego podstawowym składnikiem są tereny leśne. Podobne niekorzystne tendencje wyznaczania w planach na gruntach leśnych innych funkcji występują w dwóch miastach subregionalnych (Ostrołęce i Radomiu), co może pogorszyć warunki życia ich mieszkańcom. Stosunkowo wyraźne trendy, przekraczające średni poziom

⁸² Wskaźnik lesistości w powiatach: legionowskim (30,1%), otwockim (29,8%), wołomińskim (29,3%), warszawskim zachodnim (25,1%) i żyrardowskim (22,6%), a także w mińskim, piaseczyńskim, pruszkowskim, grodzkim i grójeckim, lokujących się poniżej średniej w województwie (22,6%).

w województwie, występują w powiatach: ostrołęckim, wyszkowskim, ostrowskim i gostyńskim, co może mieć związek z lokalizacją inwestycji o funkcjach rekreacyjnych.

W pozostałych powiatach województwa mazowieckiego presja planistyczna na tereny leśne jest stosunkowo nieznaczna⁸³ bądź nie występuje, co jest pozytywnym zjawiskiem w aspekcie polityki samorządu województwa zmierzającej do zwiększenia lesistości województwa do 25% (do 2020 roku) i ochrony lasów.

Mapa 28. Udział terenów przeznaczonych do zalesienia w planach uchwalonych w latach 1995-2008, w powierzchni powiatów województwa mazowieckiego

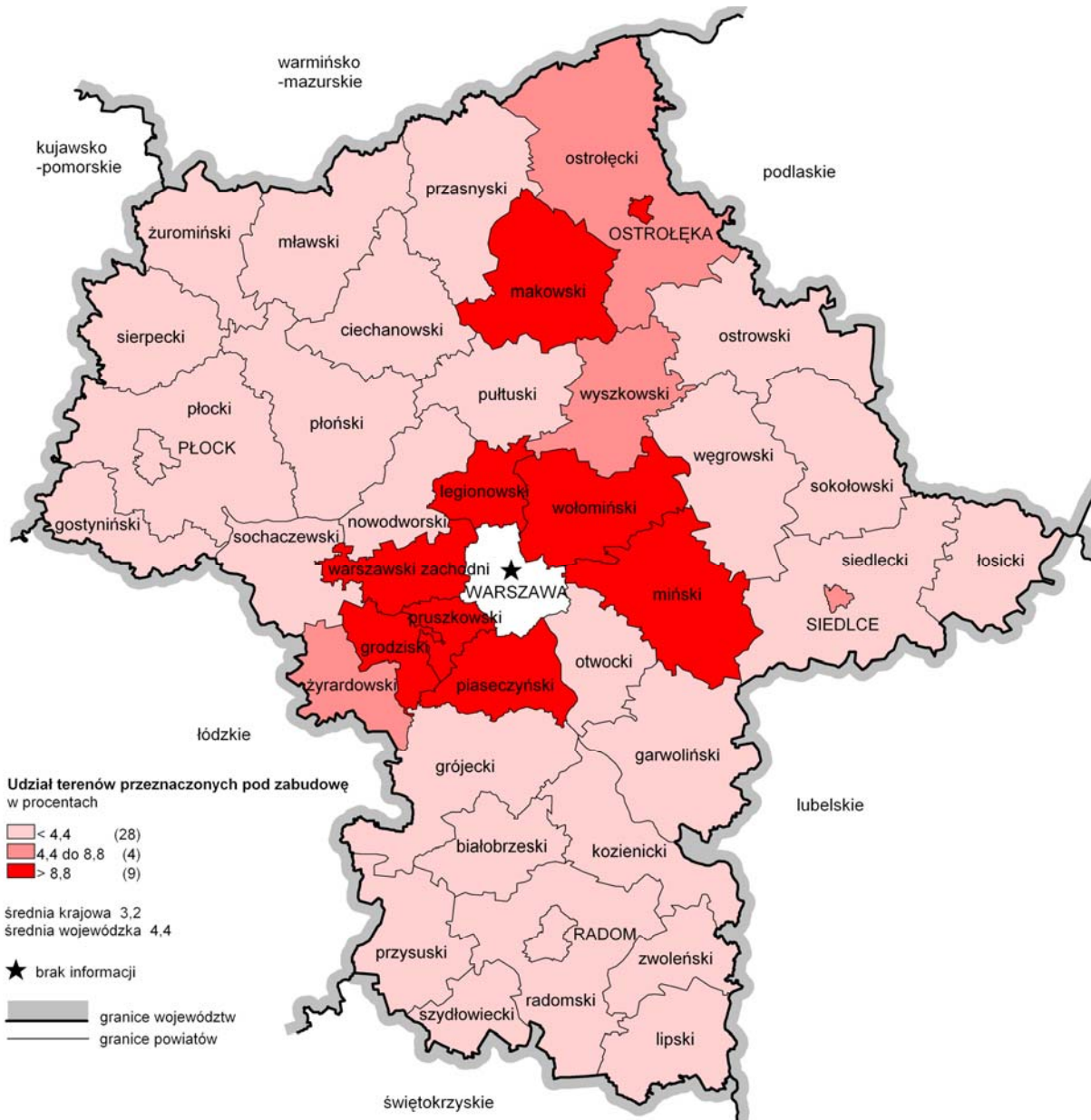

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

W powyższym kontekście, szczególnej wagi nabierają działania, również o charakterze planistycznym, służące zalesieniom. Należy wspomnieć, że w ostatnich 5 latach powierzchnia lasów w województwie mazowieckim wzrosła o około 22 tys. ha, podczas gdy w 5-leciu

⁸³ W latach 1995-2009 w 19 powiatach przeznaczono od 1 do 42 ha gruntów leśnych na cele nieleśne.

Mapa 29. Udział terenów przeznaczonych pod zabudowę w planach uchwalonych w latach 1995-2008, w powierzchni powiatów województwa mazowieckiego

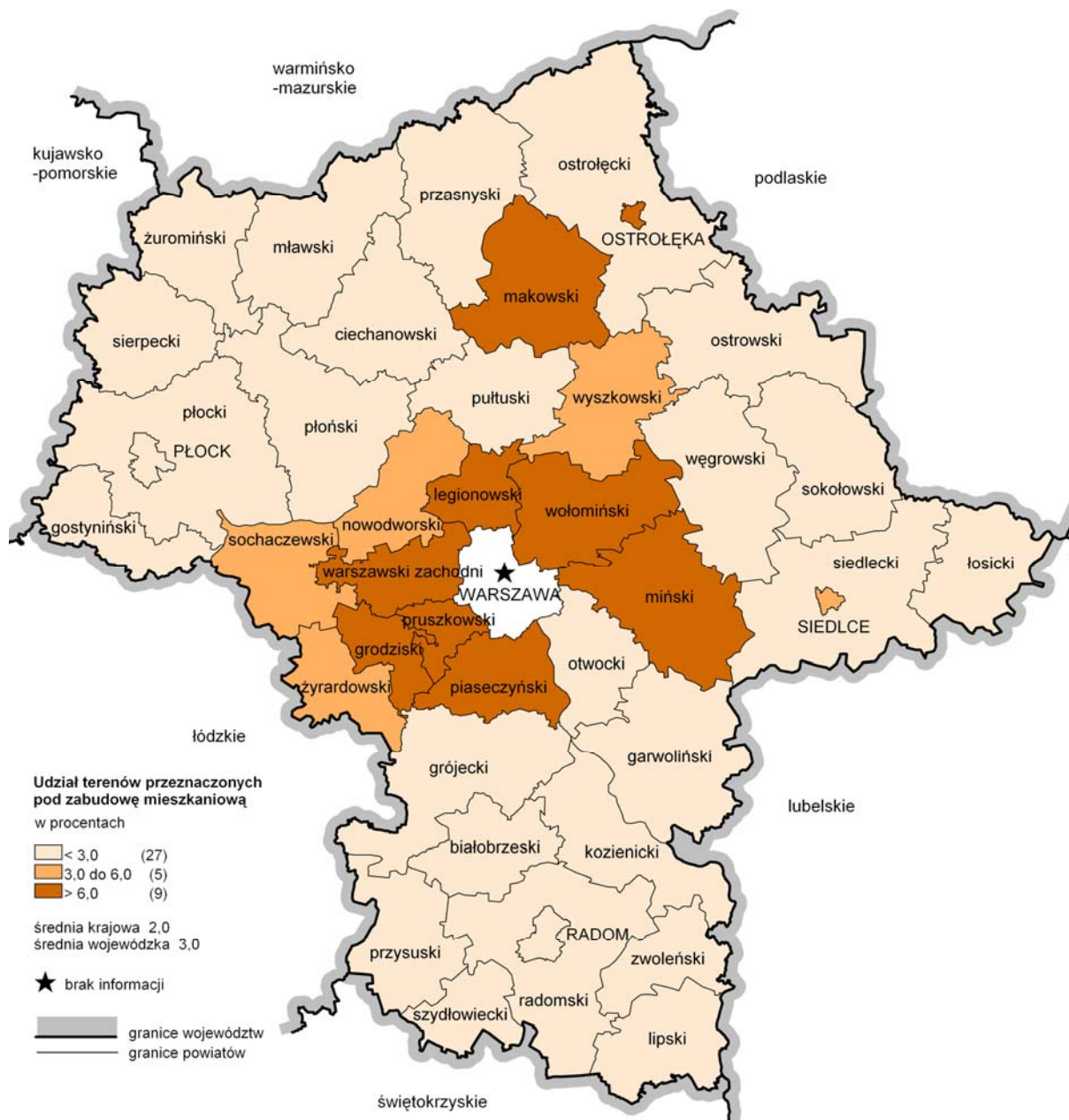
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

2000-2005 2,5-krotnie mniej. W latach 1995-2008⁸⁴ w planach zagospodarowania przestrzennego na ten cel przeznaczono 50 tys. ha, z czego zdecydowana większość znajduje się w powiatach zaliczonych przynajmniej częściowo do mławsko-żuromińskiego i płockiego obszaru problemowego – niemal 45%, w tym najwięcej w powiecie mławskim 9573 ha (1/5 wszystkich gruntów wskazanych do zalesienia w województwie). W obszarze ostrołęckim i nadbużańskim wyróżniają się powiaty: makowski, ostrołęcki i łosicki, w których pod zalesienia wyznaczono 27% gruntów wskazanych na ten cel w województwie. Z kolei w obszarze radomskim stosunkowo największe powierzchnie do zalesienia wyznaczono w powiatach: białobrzeskim, lipskim i przysuskim. Ewentualne zalesienie gruntów wskazanych w planach pozwoliłoby zwiększyć lesistość województwa do ponad 24% (obecnie nieco ponad 22%).

⁸⁴ Patrz przypis 79.

W województwie mazowieckim tereny przeznaczone w planach do zalesienia stanowią identyczny jak w kraju odsetek powierzchni ogólnej. Na terenie 11 powiatów w obowiązujących planach miejscowych nie wyznaczono terenów do zalesienia. Zaangażowanie samorządów w aspekcie zwiększenia lesistości prezentuje *Mapa 28*.

Mapa 30. Udział terenów przeznaczonych pod zabudowę mieszkaniową w planach uchwalonych w latach 1995-2008, w powierzchni powiatów województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie BDL GUS

Omawiane wyżej zmiany przeznaczenia gruntów rolnych i leśnych mają na celu stworzenie warunków dla ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego umożliwiających ich zabudowę, stanowiąc element polityki rozwoju gmin i ofertę dla potencjalnych inwestorów. W latach 1995-2008⁸⁵ w województwie mazowieckim powierzchnia terenów

⁸⁵ Patrz przypis 79.

przeznaczonych w planach pod zabudowę wynosiła 156 tys. ha, z czego ponad 62% przypada na 9 powiatów⁸⁶ wchodzących w skład OMW, przy czym najwięcej takich terenów (10 tys. ha i powyżej) wyznaczono w każdym z powiatów: piaseczyńskim, wołomińskim, mińskim, pruszkowskim i legionowskim. Potwierdza to fakt występowania wokół Warszawy silnych tendencji urbanizacyjnych i zjawiska rozlewania się zabudowy. Poza wymienionymi, znaczny udział takich terenów w powierzchni ogólnej wyznaczono w powiatach: makowskim, ostrołęckim, a także w dwóch miastach subregionalnych (Ostrołęce i Siedlcach), co może wskazywać na podejmowane tą drogą próby dynamizowania rozwoju szczególnie ostrołęckiego obszaru problemowego. Należy zaznaczyć, że w ponad 2/3 powiatów udział terenów przeznaczonych pod zabudowę w planach uchwalonych w latach 1995-2008 w powierzchni powiatów jest niższy od średniej dla województwa, tj. 4,4% (*Mapa 29*). Niemniej jednak zamierzenia przeznaczania terenów pod zabudowę są w województwie mazowieckim znacznie większe niż w kraju, biorąc za punkt odniesienia ich udział w takich terenach w Polsce (16%) w relacji do udziału regionu w powierzchni państwa ogółem (11,4%).

Blisko 70% terenów przeznaczonych w planach pod zabudowę zarezerwowano pod funkcję mieszkaniową, co odpowiada ponad 108 tys. ha. Ponad 60% tej powierzchni przypada na 11 powiatów położonych przynajmniej częściowo w OMW⁸⁷. Szczególnie intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego może dokonywać się w powiatach piaseczyńskim, wołomińskim i mińskim, w których na ten cel wyznaczono po około 10 tys. ha (łącznie 30% ogólnej powierzchni wskazanej w województwie). Znaczna skala wyznaczania terenów pod budownictwo mieszkaniowe występuje również w powiecie makowskim, a także Ostrołęce i Siedlcach – miastach subregionalnych (*Mapa 30*). W 2/3 powiatów udział terenów pod zabudowę mieszkaniową jest mniejszy od średniej dla województwa, pomimo tego, że powierzchnia terenów wskazanych w planach pod zabudowę mieszkaniową jest w województwie mazowieckim relatywnie większa niż w kraju, biorąc za punkt odniesienia ich udział w takich terenach w Polsce (ponad 17%) w zestawieniu z udziałem regionu w powierzchni państwa ogółem (11,4%).

W ostatniej dekadzie do podstawowych tendencji w sferze gospodarki terenami należą:

- dynamiczny wzrost powierzchni obszarów zurbanizowanych, szczególnie widoczny w OMW,
- rosnąca, szczególnie intensywnie w ciągu ostatnich 5 lat, powierzchnia lasów obejmująca głównie obszary pozametropolitalne,
- relatywnie mniejsze niż w kraju skala i tempo wyłączeń gruntów rolnych z użytkowania rolniczego,
- wyraźniejsza niż w kraju dominacja terenów osiedlowych wśród celów, na jakie zmieniono przeznaczenie gruntów rolnych wyłączonych z użytkowania rolniczego, przy mniejszym udziale terenów przemysłowych,
- mniejszy niż w kraju udział terenów komunikacyjnych w powierzchni gruntów rolnych wyłączonych z użytkowania rolniczego, pomimo węzłowego położenia regionu w systemie komunikacyjnym Polski,
- silna, w porównaniu z krajem, nadreprezentacja najlepszych gleb (kl. I-III) w strukturze wyłączeń, w zestawieniu z ich udziałem w powierzchni wszyst-

⁸⁶ Pruszkowski, legionowski, piaseczyński, wołomiński, grodziski, warszawski zachodni, żyrardowski oraz miński i wyszkowski, z których do OMW zalicza się odpowiednio 5 i 3 gminy.

⁸⁷ Pruszkowski, legionowski, piaseczyński, wołomiński, grodziski, warszawski zachodni, miński, wyszkowski, nowodworski, sochaczewski i żyrardowski.

kich gleb i generalnie niższą jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej województwa,

- duża ekspansja planistyczna, przekraczająca wielokrotnie łączną powierzchnię gruntów faktycznie wyłączonych z użytkowania rolniczego w latach 1999-2009, z silną koncentracją w powiatach podwarszawskich,
- znacznie większa niż w kraju skala kreacji planistycznej terenów pod zabudowę (z ogromną przewagą funkcji mieszkaniowej), przy przeważającym udziale powiatów podwarszawskich,
- zjawisko silnej planistycznej ekspansji na tereny leśne w powiatach podwarszawskich zagrażające idei utrzymania wokół Warszawy tzw. zielonego pierścienia.

3. PROBLEMATYKA ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH W WYBRANYCH KRAJOWYCH DOKUMENTACH PLANISTYCZNYCH

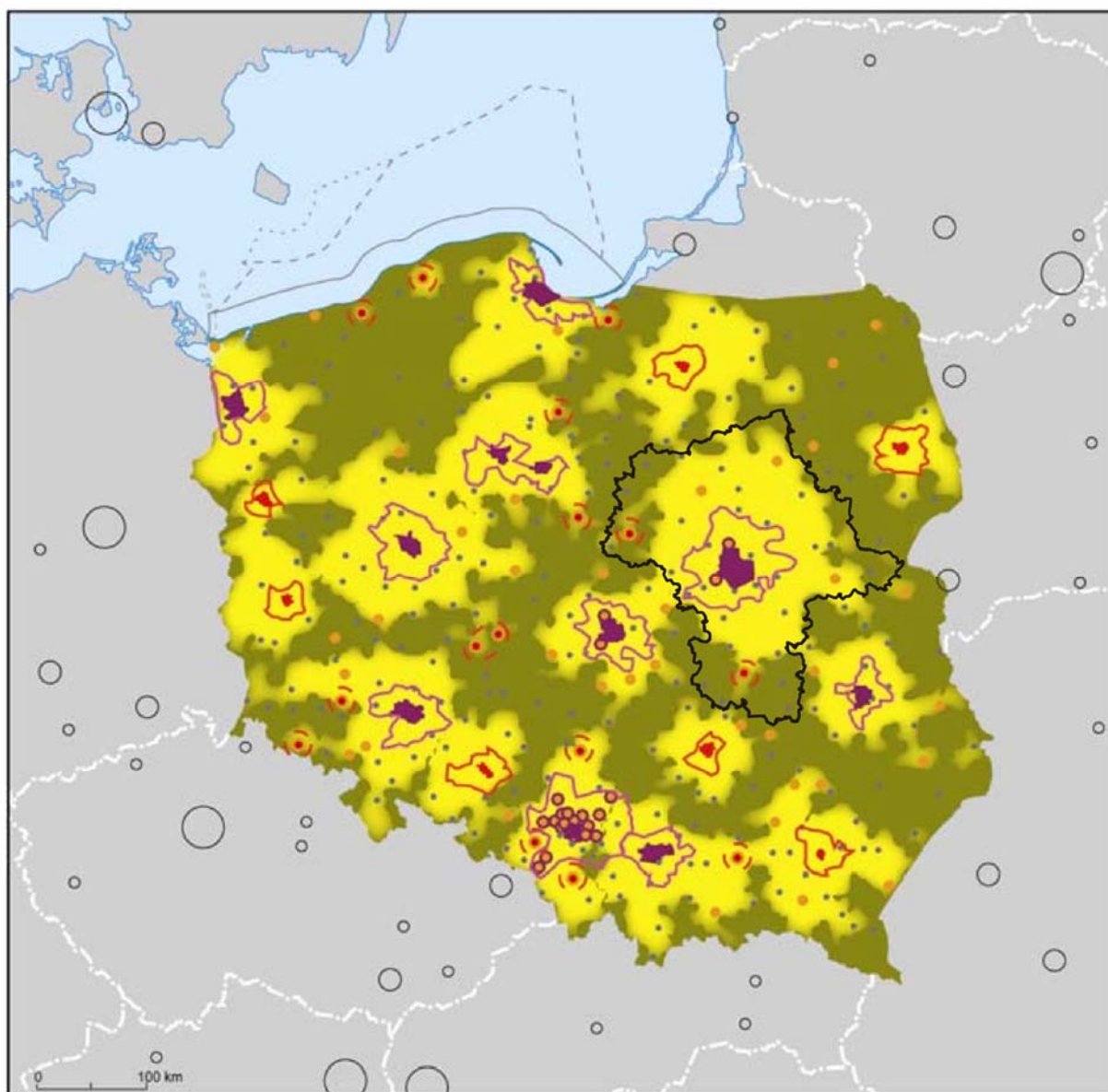
3.1. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*

W KPZK określono **6 celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju**, z których najistotniejsze **dla rolnictwa i obszarów wiejskich** wydają się być trzy pierwsze zakładające najogólniej: (1) podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego, (2) poprawę spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju i (3) poprawę dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych.

Wśród przyporządkowanych celom **kierunków działań i polityk** najważniejsze dla sektora rolniczo-wiejskiego wydają się być:

- **wspomaganie restrukturyzacji obszarów wiejskich** poprzez wzmacnianie ich potencjału rozwojowego i poszerzanie lokalnych rynków pracy w drodze m.in. wspierania wielofunkcyjnego rozwoju (z wykorzystaniem pozarolniczych walorów tych terenów), kapitału społecznego i ludzkiego, a także szeroko rozumianej infrastruktury technicznej i społecznej. Na obszarach, na których funkcja rolnicza pozostanie dominująca, należy podejmować działania zwiększające jej produktywność (m.in. usprawnianie procesów produkcyjnych, organizowanie rynków rolnych, inicjowanie współpracy producentów, pozyskiwanie rynków zagranicznych);
- **integracja przestrzenna i funkcjonalna obszarów wiejskich**, której służyć powinno wyzwalamie istniejących tam potencjałów rozwojowych, a w następstwie wzrost konkurencyjności i poprawa warunków życia. W tym kontekście polityka przestrzenna powinna tworzyć warunki do dywersyfikacji struktury gospodarczej, w tym do rozwoju funkcji komplementarnych do produkcji rolnej (m.in. poprzez rozwój otoczenia biznesu, poprawę dostępności do efektywnej infrastruktury energetycznej), wspierać rozwój lokalnych ośrodków miejskich, sprzyjać wzrostowi mobilności zawodowej i przestrzennej ludności (m.in. poprzez rozwój infrastruktury telekomunikacyjnej i transportowej oraz zapewnienie dostępu do usług edukacyjnych o odpowiednim standardzie);

Mapa 31. Miejskie i wiejskie obszary funkcjonalne

Kategorie miast

Wojewódzkie

- metropolitalne
- ośrodki krajowe pełniące niektóre funkcje metropolitalne
- ośrodki regionalne
- subregionalne
- subregionalne w granicach obszarów funkcjonalnych miast
- lokalne

województwo mazowieckie

Obszary funkcjonalne ośrodków miejskich

Wojewódzkie - ustalenie

- metropolitalne
- krajowe

Regionalne -

- zalecenie

Wiejskie obszary funkcjonalne

- uczestniczące w procesach rozwojowych
- wymagające wsparcia procesów rozwojowych

Uwaga:

Na mapie przedstawiono zasięgi oraz kategorie miast poniżej wojewódzkich w sposób przybliżony. Obszary uczestniczące w procesach rozwojowych wyznaczono na podstawie udziału osób dojeżdżających do pracy w oparciu o dane GUS.

Źródło: *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (rysunek 40). Orientacyjne granice województwa mazowieckiego naniesiono w MBPR

- **wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej**, co w odniesieniu do obszarów o utrzymujących się funkcjach rolniczych oznacza optymalne wykorzystanie ich walorów dla zapewnienia strategicznych, długofalowych interesów państwa w zakresie gospodarki żywnościowej. W tym kontekście zalecono, aby w planach zagospodarowania przestrzennego województw⁸⁸ dokonano wyznaczenia obszarów ochrony gleb dla celów produkcji rolnej oraz opracowania i wdrożenia zasad ochrony tych obszarów przed funkcjami konfliktogennymi. Przewidziano także wzmocnienie ochrony najlepszych gruntów rolnych i lasów przed ich przeznaczaniem na inne cele;
- **poprawa dostępności ośrodków subregionalnych oraz obszarów wiejskich** do miejsc koncentracji usług publicznych różnego szczebla i dużych regionalnych rynków pracy, co ułatwi mobilność wahałową mieszkańców tych terenów i przyczyni się do wzrostu poziomu ich zatrudnienia;
- **wspomaganie spójności w specyficznych obszarach problemowych**; w KPZK wyróżniono 2 typy *wiejskich obszarów funkcjonalnych*⁸⁹ – por. *Mapa 30*:
 - 1) wymagające wsparcia procesów rozwojowych, w których m.in. czynnik potencjału, jak i czynniki kulturowe wynikają z dominacji sektora rolniczego. W systemie planowania przestrzennego i polityki regionalnej obszary te (wg KPZK) powinny być identyfikowane i wyznaczane na poziomie regionalnym, w szczególności obowiązkowo ujęte w strategii rozwoju województwa (strategii) oraz uwzględnione w planie zagospodarowania przestrzennego województwa (planie) dla rozwiązania wskazanych problemów,
 - 2) uczestniczące w procesach rozwojowych, położone poza zurbanizowaną strefą podmiejską, charakteryzujące się różnorodnymi silnymi powiązaniem z dużymi miastami i urozmaiconą działalnością pozarolniczą, ale także stosunkowo dobrym potencjałem rolniczym. Według KPZK obszary te powinny zostać wyznaczone w ramach strategii i planu jako tereny o dobrych warunkach do rozprzestrzeniania się procesów rozwojowych.

Równocześnie wśród miejskich obszarów funkcjonalnych⁹⁰ w dokumencie tym zważano tereny wiejskie położone w sąsiedztwie ośrodków miejskich. Cechują się one wysokim poziomem i dynamiką rozwoju funkcji miejskich, przy równoczesnym ztracaniu rolniczego charakteru. Niezbędne jest zatem podjęcie działań planistycznych, sprzyjających wzmocnieniu wewnętrznych i zewnętrznych powiązań funkcjonalnych, jak również zapobieganiu konfliktom przestrzennym.

3.2. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie (KSRR), opracowana przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, jest dokumentem określającym cele i sposób działania podmiotów publicznych, a w szczególności rządu i samorządów województw, dla osiągnięcia strategicznych celów rozwoju kraju. Dokument wyznacza cele polityki rozwoju regionalnego, w tym wobec obszarów wiejskich i miejskich, oraz określa ich

⁸⁸ W procesie delimitacji ma uczestniczyć powołany przez ministra właściwego ds. rozwoju regionalnego zespół złożony z przedstawicieli ministrów właściwych ds. rozwoju wsi, rolnictwa, rybołówstwa, środowiska, gospodarki wodnej oraz GDOŚ i IUNG.

⁸⁹ Delimitacja odbywać się będzie z uwzględnieniem kryteriów określonych przez zespół powołany przez ministra właściwego ds. rozwoju regionalnego złożony z przedstawicieli ministrów właściwych ds. rozwoju regionalnego, rozwoju wsi, rybołówstwa i samorządów terytorialnych.

⁹⁰ Wyróżniono miejskie obszary funkcjonalne ośrodków: wojewódzkich (w przypadku Mazowsza jest to Obszar Metropolitalny Warszawy), regionalnych, subregionalnych i lokalnych.

relacje w odniesieniu do innych polityk publicznych o ukierunkowaniu terytorialnym. Celem strategicznym polityki regionalnej, określonym w KSRR, jest *efektywne wykorzystywanie specyficznych regionalnych oraz terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia celów rozwoju kraju – wzrostu, zatrudnienia i spójności w horyzoncie długookresowym*.

KSRR ustala 3 cele szczegółowe, z których dwa pierwsze odnoszą się bezpośrednio do obszarów wiejskich (trzeci pośrednio):

1. *Wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów (konkurencyjność).*
2. *Budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie procesom marginalizacji na obszarach problemowych (spójność).*
3. *Tworzenie warunków dla skutecznej, efektywnej i partnerskiej realizacji działań rozwojowych ukierunkowanych terytorialnie (sprawność).*

Obok specjalnego kierunku w ramach celu 1 (1.2.3⁹¹) i specjalnych kierunków działań celu 2 (szczególnie 2.2⁹²), większość działań realizujących cel strategiczny KSRR wpływać będzie pozytywnie na rozwój obszarów wiejskich. Są to m.in. działania zwiększające dostępność komunikacyjną, rozwój instytucji otoczenia biznesu, wspieranie specjalizacji, działania horyzontalne w zakresie kapitału ludzkiego, intelektualnego i społecznego, wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego. Polityka regionalna w odniesieniu do obszarów wiejskich będzie zgodna i zintegrowana z pozostałymi politykami rozwojowymi, w szczególności z polityką rolną, gospodarczą, społeczną, edukacyjną, środowiskową i transportową.

KSRR zakłada zasadniczą modyfikację prowadzonej dotychczas polityki regionalnej. Nowa polityka regionalna zmierza w kierunku wprowadzenia i realizacji zmian w oparciu o *nowy paradygmat polityki regionalnej*. Zmiany polegają zarówno na wzmocnieniu roli i rangi polityki regionalnej jako realizującej i ukierunkowującej najważniejsze działania rozwojowe podejmowane w ramach innych polityk publicznych, jak i na nowym podejściu do zasad, celów oraz systemu realizacji polityki regionalnej, w tym na podziale kompetencji i doborze instrumentów realizacyjnych.

Dokument wskazuje główne ogniwa rozwoju, do których odnosi się polityka regionalna – regiony, miasta, obszary wiejskie. Istotą nowej polityki regionalnej, integrującej i dostosowującej różne instrumenty do cech poszczególnych terytoriów, jest lepsze wykorzystanie potencjałów poprzez tzw. podejście terytorialne. Polityka regionalna wspiera rozprzestrzenianie się procesów rozwojowych i zwiększanie spójności wewnątrzregionalnej poprzez budowanie i rozwijanie powiązań funkcjonalnych⁹³ między obszarami o największych potencjałach rozwojowych (najczęściej najbardziej zurbanizowanymi) a terytoriami cechującymi się barierami rozwojowymi. Budowanie i rozwijanie tych związków dotyczy zwłaszcza relacji między miastami a obszarami wiejskimi, których szczególna sytuacja wynika z różnych czynników rozwojowych.

Obszary wiejskie w KSRR nie są postrzegane wyłącznie jako obszary o funkcji rolniczej. Działania polityki regionalnej odnoszą się do różnych typów obszarów wiejskich, zróżnicowanych pod względem funkcji, stopnia rozwoju, a także położenia wobec ośrodków miejskich. Należą do nich:

- zurbanizowane obszary wiejskie, znajdujące się w bezpośrednim sąsiedztwie największych miast, gdzie konieczna jest zwłaszcza poprawa sytuacji przestrzennej oraz działania integrujące z obszarami miast;
- obszary wiejskie w zasięgu oddziaływania największych ośrodków, w których czynniki i zjawiska rozprzestrzeniania procesów rozwojowych są silne, co wpływa na

⁹¹ Rozwijanie potencjału rozwojowego i absorpcyjnego obszarów wiejskich.

⁹² Wspieranie obszarów wiejskich o najniższym poziomie dostępu mieszkańców do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe.

⁹³ Transportowych, gospodarczych, naukowych, społecznych, kulturalnych, instytucjonalnych.

zróznicowaną strukturę gospodarczą i względnie dobrą strukturę społeczną tych obszarów, lecz konieczne jest wspomaganie rozprzestrzeniania się procesów rozwojowych;

- obszary wiejskie położone peryferyjnie, na których oddziaływanie największych ośrodków miejskich jest nikłe, co powoduje konieczność interwencji przełamującej utrzymywanie się szeregu niekorzystnych zjawisk społecznych i gospodarczych oraz utrudniony dostęp do usług publicznych.

Systemowe podejście do rozwoju obszarów wiejskich wynika z uwzględnienia ich różnorodności i jest skierowane na optymalne wykorzystanie potencjałów rozwojowych obszarów najbardziej rozwiniętych i zwiększanie potencjału do absorpcji procesów rozwojowych poprzez rozwijanie powiązań funkcjonalnych z miastami, a także odnosi się do specjalnego traktowania terenów wiejskich odznaczających się najgorszym dostępem do usług publicznych, warunkujących możliwości rozwojowe. Silnie zaakcentowana została w KSRR konieczność zwiększania dostępu do usług publicznych oraz podnoszenia ich jakości na najbardziej problemowych obszarach wiejskich. Wsparcie w ramach polityki regionalnej będzie dopasowane do szczególnej sytuacji każdego terytorium.

3.3. Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020

Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020, opracowana przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (przyjęta przez rząd dnia 25 kwietnia 2012 roku), jest jedną z dziewięciu zintegrowanych strategii rządowych. Dokument określa wizję obszarów wiejskich do 2020 roku, według której stać się mają *atrakcyjnym miejscem pracy, zamieszkania, wypoczynku i prowadzenia działalności: rolniczej lub pozarolniczej, które w sposób komplementarny przyczyniają się do wzrostu gospodarczego*⁹⁴. Zakłada się, że obszary wiejskie będą dostarczycielem określonych dóbr publicznych i rynkowych, a ich mieszkańcy będą mieć szeroki dostęp do wysokiej jakości usług: edukacyjnych, ochrony zdrowia, kultury i nauki oraz niezbędnej infrastruktury technicznej. Dążenie do osiągnięcia zakładanych standardów jakościowych na terenach wiejskich odbywać się będzie w oparciu o wielofunkcyjny i zrównoważony model rolnictwa, aby w jak największym stopniu zachowały one swój unikalny charakter. Do zaproponowanej wizji przybliżyć ma dążenie do realizacji celu głównego⁹⁵ oraz koncentrowanie się na 5 celach szczegółowych:

- wzrost jakości kapitału ludzkiego, społecznego, zatrudnienia i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich,
- poprawa warunków życia na obszarach wiejskich oraz poprawa ich dostępności przestrzennej,
- bezpieczeństwo żywnościowe,
- wzrost konkurencyjności sektora rolno-spożywczego,
- ochrona środowiska i adaptacja do zmian klimatu na obszarach wiejskich.

W dążeniu do osiągnięcia celu głównego i szczegółowego, służącego poprawie warunków życia oraz dostępności przestrzennej wsi, kluczowe znaczenie mają priorytety strategiczne 2.1.-2.3. W obrębie działań podejmowanych przez powyższe priorytety istotne wydają się działania gwarantujące poprawę bezpieczeństwa energetycznego, sanitarnego i wodnego

⁹⁴ *Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020* – dokument przyjęty przez rząd dnia 25 kwietnia 2012 roku, s. 17.

⁹⁵ Cel główny: *Poprawa jakości życia na obszarach wiejskich oraz efektywne wykorzystanie ich zasobów i potencjałów, w tym rolnictwa i rybactwa, dla zrównoważonego rozwoju kraju.*

na obszarach wiejskich (priorytet 2.1.⁹⁶). W ramach tego priorytetu wspomagane będą zadania obejmujące: modernizację sieci przesyłowych i dystrybucyjnych energii elektrycznej, dywersyfikację źródeł wytwarzania energii elektrycznej na obszarach wiejskich, np. poprzez rozwój małych i średnich biogazowni rolniczych wykorzystujących podstawowe i uboczne produkty pochodzące z rolnictwa lub przetwórstwa rolno-spożywczego. Ponadto realizowane będą przedsięwzięcia nakierowane na rozwój sieci przesyłowej i dystrybucyjnej gazu ziemnego; modernizację i rozbudowę ujęć wodnych; rozwój sieci wodociągowych i kanalizacyjnych; systemów oczyszczania ścieków; a także poprawę gospodarki odpadami.

Ważne znaczenie dla dostępności obszarów wiejskich ma sprawność lokalnej infrastruktury transportowej (drogowej i kolejowej). Działania służące poprawie dostępności ujęte zostały w priorytecie 2.2.⁹⁷. Do zadań w ramach tego priorytetu należeć będą m.in. rozbudowa i modernizacja powiązań lokalnej sieci drogowej i kolejowej, w tym inwestycje w transporcie publicznym, zwłaszcza kolejowym (np. zakup nowego taboru pasażerskiego, organizacja baz dworcowych itp.). Poprawie dostępności przestrzennej obszarów wiejskich służyć będzie zwiększenie wykorzystania technologii teleinformatycznej. Działaniom tym poświęcony jest priorytet 2.3.⁹⁸ W tym zakresie możliwa będzie: budowa i modernizacja sieci szerokopasmowych, poprawa wyposażenia mieszkańców wsi w sprzęt komputerowy i niezbędne oprogramowanie oraz upowszechnienie dostępu do sieci w instytucjach publicznych (szkoły, kluby, domy kultury, biblioteki itp.).

Ważne miejsce wśród kierunków związanych z rolnictwem zajmuje bezpieczeństwo żywnościowe. Zamierzenia te obejmuje m.in. priorytet 3.1.⁹⁹ zawierający działania związane z utrzymaniem gruntów rolnych w dobrej kulturze rolnej (tj. zachowaniem ich w gotowości do produkcji przy równoczesnym uwzględnieniu wymogów środowiskowych), a także z polepszeniem stanu ekonomicznego gospodarstw rolnych – wzrost dochodów rolniczych. Wsparcie bazy produkcyjnej rolnictwa obejmować będzie również działania w zakresie optymalizacji bazy genetycznej produkcji roślinnej i zwierzęcej, co wiąże się z wytwarzaniem wysokiej jakości bezpiecznych dla konsumentów produktów rolno-spożywczych (priorytet 3.2.). W ramach tego priorytetu wspierane będzie usprawnienie systemów jakości żywności oraz rejestracji nowych produktów na rynku krajowym i unijnym. Dla zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego funkcjonuje problematyka obejmująca zasady uczciwej konkurencji na globalnym i wspólnotowym rynku rolno-spożywczym (priorytet 3.3.). W tym zakresie przewiduje się działania zmierzające do zapewnienia polskim producentom równych warunków konkurencji, a także przeciwdziałania nieuczciwym praktykom występującym na rynku.

W sferze konkurencyjności, a także produktywności sektora rolno-spożywczego przewidziano kierunki działań zmierzające do modernizacji i wzrostu innowacyjności sektora rolno-spożywczego (priorytet 4.1.). Zagadnienia dostosowania struktur sektora rolno-spożywczego do zmieniającej się sytuacji w kraju, UE oraz na świecie podejmuje priorytet 4.3. W tym zakresie przewiduje się: wspieranie przekształceń własnościowych zmierzających do poprawy struktury agrarnej w rolnictwie, pomoc w organizacji producentów rolnych, aktywizację istniejących i powstawanie nowych form spółdzielczości, np. związków grup producentów (związki regionalne, branżowe, krajowe), promowanie i rozwój innych struktur organizacyjnych (w tym m.in. agroklastrów). Niezmiernie ważna będzie w tym zakresie aktywność oraz konkurencyjność wiodących producentów krajowych, a także zabiegi promocyjne związane

⁹⁶ Priorytet 2.1. *Rozwój infrastruktury gwarantującej bezpieczeństwo energetyczne, sanitarne i wodne na obszarach wiejskich.*

⁹⁷ Priorytet 2.2. *Rozwój infrastruktury transportowej gwarantującej dostępność transportową obszarów wiejskich.*

⁹⁸ Priorytet 2.3. *Budowa i rozwój infrastruktury i technologii umożliwiających mieszkańcom obszarów wiejskich korzystanie i dostęp do technologii ICT o wysokim standardzie.*

⁹⁹ Priorytet 3.1. *Utrzymanie i poprawa jakości bazy produkcyjnej rolnictwa i rybactwa.*

z powiększaniem rynków zbytu (priorytet 4.4.). Realizacja tych działań uwzględnia rozwój programów wsparcia eksportu na rynki światowe, np. udział w ważnych wydarzeniach o randze krajowej i międzynarodowej (targi, konferencje, seminaria), organizowanych zwykle w ramach wyspecjalizowanych kierunków produkcji (sadowniczej, drobiarskiej itp.).

Część zaprojektowanych działań interwencyjnych dotyczy ochrony środowiska przyrodniczego. Wśród nich wyróżnia się m.in. priorytet 5.1.¹⁰⁰ zmierzający do ochrony unikalnych ekosystemów oraz flory i fauny, a także upowszechnienia zasad dobrej kultury rolnej. W tym zakresie interwencja dotyczyć będzie: ochrony gleb przed erozją, zakwaszeniem i zanieczyszczeniami metalami ciężkimi, racjonalnego wykorzystywania zasobów wodnych, w tym związanych ze zwiększeniem retencji wodnej, a także edukacji producentów i przetwórców w zakresie zagrożeń wynikających z zanieczyszczenia gleby i wód związkami chemicznymi pochodzenia rolniczego. W sferze podejmowanych działań znalazły się zadania dotyczące zachowania unikalnych form krajobrazu rolniczego (priorytet 5.2.), na które składa się wzmocnienie systemu zarządzania obszarami wiejskimi (poprzez strategie, plany zagospodarowania przestrzennego) przy udziale społeczności lokalnych, ale także zabiegi scaleniowe gruntów, wpływające na poprawę warunków produkcji rolnej.

W ramach zaprojektowanych ustaleń programowych, dokument zakłada również działania na rzecz adaptacji rolnictwa do zmian klimatu (priorytet 5.3.), poprzez wspieranie zadań prowadzących do ograniczenia emisji gazów cieplarnianych w rolnictwie i całym łańcuchu rolno-żywnościowym oraz związanych z wykorzystywaniem energii ze źródeł odnawialnych (priorytety 5.5. oraz 5.3.). W tym zakresie możliwe będzie wspieranie inwestycji wykorzystujących w większym stopniu niż dotychczas produkty uboczne rolnictwa (odchody zwierzęce) do produkcji biogazu w małych i średnich biogazowniach oraz zadań związanych ze wzrostem udziału biomasy rolniczej (rośliny energetyczne i produkty uboczne pochodzące z produkcji żywności). W ramach priorytetu 5.5. wspierane będą także projekty badawcze i wdrożeniowe w zakresie rozwiązań technicznych i organizacyjnych, służących rozwojowi wykorzystania energii odnawialnej.

Niektóre kierunki interwencji odnoszą się do racjonalizacji gospodarki leśnej i łowieckiej na terenach wiejskich (priorytet 5.4.), np. zalesienia, tworzenie gospodarstw rolno-leśnych na gruntach rolnych i zrehabilitowanych, ale także dotyczące zagospodarowania użytków ekologicznych wzdłuż cieków wodnych. Kierunki interwencji zaprojektowane w ramach poprawy stanu gospodarki leśnej wynikają także z odrębnych ustaleń *Krajowego Programu Zwiększania Lesistości* (KPZL)¹⁰¹.

4. WSPÓLNA POLITYKA ROLNA

Wspólna Polityka Rolna (WPR) jest zintegrowanym systemem pomocy dla rolnictwa we wszystkich krajach członkowskich UE, stymulującym wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, wspierającym dochody rolników oraz pomagającym producentom rolnym w dostosowaniu się do zmieniających się uwarunkowań.

Założenia WPR realizowane są obecnie w ramach dwóch filarów. Pierwszy z nich związany jest z polityką rynkowo-cenową, mającą na celu stabilizację rynku, podnoszenie produktywności i utrzymanie odpowiedniego poziomu dochodów (płatności w ramach wsparcia bez-

¹⁰⁰ Priorytet 5.1. *Ochrona środowiska naturalnego w sektorze rolniczym i różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich.*

¹⁰¹ *Krajowy Program Zwiększania Lesistości* został przyjęty przez Radę Ministrów w czerwcu 1995 roku, aktualizowany w 2003 roku. Według jego założeń poziom lesistości kraju w 2020 roku ma wynieść 30%, natomiast w 2050 – 33%.

pośredniego). Drugi filar ma na celu wyrównanie warunków rozwoju i zapewnienie odpowiedniego poziomu życia mieszkańców obszarów wiejskich.

Wspólna Polityka Rolna realizowana w Polsce od 2004 roku, podobnie jak w innych krajach europejskich, opiera się przede wszystkim na I filarze, w którym główną rolę odgrywają płatności w ramach wsparcia bezpośredniego, których celem jest zapewnienie odpowiedniego poziomu dochodów rolników, bez potrzeby podwyższania cen dla konsumentów. Polscy rolnicy zostali objęci uproszczonym systemem płatności bezpośrednich, polegającym na udzielaniu wsparcia finansowego proporcjonalnie do powierzchni upraw – systemem jednolitej płatności obszarowej (ang. *Single Area Payment Scheme* – SAPS). W ramach I filaru finansowane są także działania interwencyjne na rynku rolnym, m.in. mechanizmy związane z handlem zagranicznym (cła, kontyngenty taryfowe, subsydia eksportowe) oraz mechanizmy bezpośredniej interwencji rynkowej (zakup nadwyżek produktów z rynku, dopłaty do prywatnego przechowywania) oraz działania informacyjno-promocyjne na rzecz produktów rolnych.

Działania mające na celu przyspieszenie modernizacji rolnictwa oraz zmian strukturalnych na wsi (II filar WPR) w latach 2004-2006 realizowane były w Polsce przez *Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich* (PROW) oraz Sektorowy Program Operacyjny *Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich* (SPO Rolnictwo), który uzupełniał działania PROW w ramach nadrzędnego celu, jakim był rozwój obszarów wiejskich.

Głównym celem PROW 2004-2006 była poprawa konkurencyjności gospodarki rolno-żywnościowej oraz wspieranie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, co realizowano poprzez wdrażanie siedmiu działań¹⁰².

SPO Rolnictwo (podobnie jak PROW 2004-2006) miał na celu poprawę konkurencyjności oraz trwałą i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Program realizowano poprzez wdrażanie 12 działań ujętych w ramach 2 priorytetów: *Wspieranie zmian i dostosowań w sektorze rolno-żywnościowym* oraz *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich*.

W obecnej perspektywie finansowej (2007-2013) działania służące wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich realizowane są na podstawie *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013* (PROW), którego podstawowym celem jest realizacja koncepcji wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich. Cel PROW realizowany jest przez 22 działania zawarte w 4 osiach tematycznych:

- OŚ 1. *Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego*.
- OŚ 2. *Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich*.
- OŚ 3. *Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej*.
- OŚ 4. *LEADER* – podejście przekrojowe, umożliwiające realizowanie i wdrażanie celów osi trzeciej. Celem *LEADER* jest aktywizacja mieszkańców obszarów wiejskich, poprzez włączenie partnerów społecznych i gospodarczych do planowania oraz wdrażania lokalnych strategii rozwoju¹⁰³.

¹⁰² Renty strukturalne, wspieranie gospodarstw niskotowarowych, wspieranie grup producentów rolnych, wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), wspieranie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt, zalesienie gruntów rolnych, dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów Unii Europejskiej.

¹⁰³ Na podstawie opracowania MBPR OT w Ostrołęce pt. *Przestrzenny rozkład pomocy dla rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej na obszarze województwa mazowieckiego*, Analizy i Studia, Zeszyt 1(21)/2010, Warszawa 2010.

4.1. Realizacja Wspólnej Polityki Rolnej w regionie w latach 2004-2010^{104, 105}

W ramach instrumentów WPR do województwa mazowieckiego w latach 2004-2010 trafiło ponad 12,2 mld zł (najwięcej wśród wszystkich województw), co stanowiło ponad 14% środków wypłaconych w tym okresie w kraju.

Partycypacja Mazowsza w ogólnej kwocie wypłaconej z tytułu WPR zbliżona jest do podstawowych wskaźników określających miejsce województwa w kraju pod względem rolnictwa (tj. udział w krajowej liczbie gospodarstw – 15%, udział w krajowej powierzchni użytków rolnych – około 13%). Wskazać jednak przy tym można na większą intensywność pozyskanych funduszy unijnych w ramach WPR w regionie niż średnio w kraju, o czym świadczy wyższa kwota przypadająca na 1 ha użytków rolnych (5,1 tys. zł, kraj – 4,7 tys. zł).

Suma wypłaconych na Mazowszu środków z tytułu WPR sięgała ponad 20% wytworzonej przez rolnictwo województwa wartości dodanej brutto (WDB), przy czym odsetek ten był niższy niż w kraju (o 6 pkt. proc.)¹⁰⁶.

Liczbę gospodarstw korzystających z instrumentów WPR można w dużym przybliżeniu oszacować na podstawie liczby beneficjentów jednolitych płatności obszarowych (JPO) – podstawowych płatności, jakie mógł uzyskać rolnik użytkujący gospodarstwo o powierzchni co najmniej 1 ha. W województwie mazowieckim w 2010 roku¹⁰⁷ z JPO skorzystało blisko 209 tys. beneficjentów, co stanowiło prawie 77% liczby gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha (w kraju nieco ponad 78%)¹⁰⁸. Działaniami Wspólnej Polityki Rolnej nie zostały objęte gospodarstwa o powierzchni poniżej 1 ha, które stanowią 17% wszystkich gospodarstw województwa (w kraju blisko 30% gospodarstw).

W województwie mazowieckim, podobnie jak w kraju, ponad połowę wsparcia finansowego uzyskanego w ramach realizacji WPR stanowiły płatności bezpośrednie, przy czym ich udział w sumie transferów w ramach WPR w regionie jest niższy niż średnio w kraju (o ponad 5 pkt. proc. – por. *Wykres 15*). Większy udział w strukturze otrzymanych płatności niż średnio w kraju mają na Mazowszu środki przekazane w ramach instrumentów PROW 2004-2006 oraz PROW 2007-2013, co w dużej mierze jest wynikiem cech przestrzeni rolniczej w województwie, w szczególności ponadprzeciętnego udziału obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), które w województwie mazowieckim stanowią ponad 70% powierzchni wszystkich użytków rolnych (w kraju odsetek ten był niższy i wynosił nieco ponad 66%)¹⁰⁹. Płatności z tytułu gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach stanowią blisko 14% (o 3 pkt. proc. więcej niż w kraju) całości transferów pieniężnych skierowanych do gospodarstw rolnych w ramach realizacji WPR w województwie. Udział kwot przekazanych z tytułu *SPO Rolnictwo* – instrumentu z definicji wspierającego restrukturyzację i modernizację sektora rolniczego oraz rozwój obszarów wiejskich był, podobnie jak w kraju, najniższy i wynosił niecałe 7% (*Wykres 15*).

¹⁰⁴ W przypadku JPO uwzględniono rozliczenia finansowe dokonane do dnia 30 czerwca 2010 roku, bowiem w tym terminie dokonano wypłat z kampanii 2009/2010. Odnośnie II filaru WPR uwzględniono środki finansowe wypłacone do dnia 31 grudnia 2010 roku.

¹⁰⁵ Na podstawie opracowania MBPR OT w Ostrołęce pt. *Przestrzenny rozkład pomocy dla rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej na obszarze województwa mazowieckiego*, Analizy i Studia, Zeszyt 1(21)/2010, Warszawa 2010.

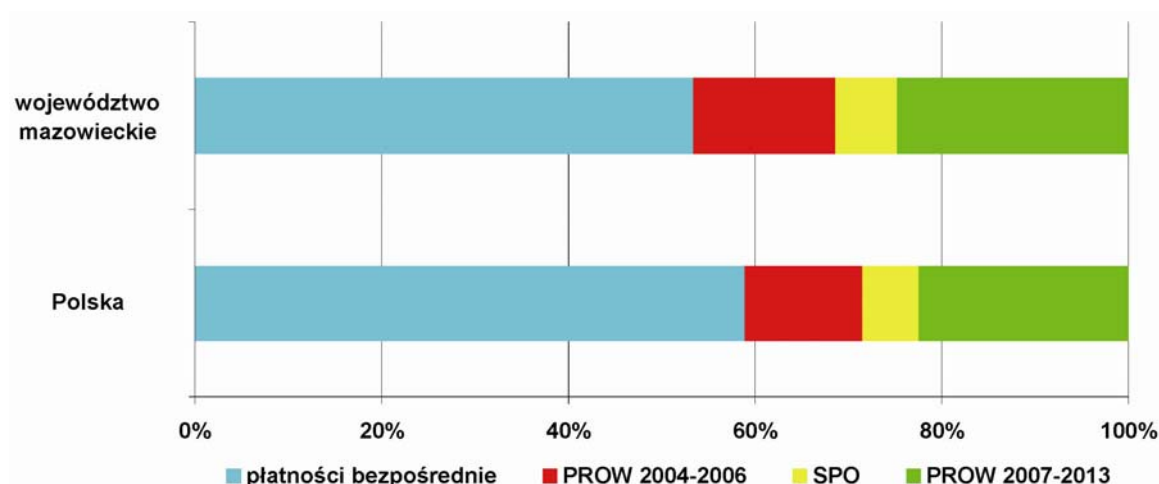
¹⁰⁶ Źródło danych o wysokości WDB: BDL GUS. Dane za lata 2004-2008 (WDB ostatnie dostępne za 2008 rok).

¹⁰⁷ W ramach kampanii 2009. Źródło: dane ARiMR.

¹⁰⁸ Oszacowanej w 2009 roku przez GUS.

¹⁰⁹ Źródło: *Wstępna analiza realizacji PROW 2004-2006 – część 2*, opracowanie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich, Warszawa 2009, s. 15.

Wykres 15. Struktura środków wypłaconych w ramach Wspólnej Polityki Rolnej w latach 2004-2010¹¹⁰

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych ARiMR

Ogółem do województwa, w ramach kampanii 2004-2009¹¹¹, w formie płatności bezpośrednich do gospodarstw rolnych, trafiło ponad 6,5 mld zł, co stanowiło 13% kwoty wypłaconej w całym kraju (adekwatnie do partycypacji w krajowej powierzchni UR).

W strukturze wypłaconych środków w ramach instrumentów WPR, mających na celu wspieranie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich¹¹², największy udział w płatnościach w województwie, podobnie jak w kraju, mają środki z tytułu wspierania działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), które stanowiły prawie 30% wypłaconych środków w ramach II filaru (o 4 pkt. proc. więcej niż średnio w kraju) oraz renty strukturalne (18%).

Podkreślić należy, że w regionie uzyskana pomoc z tytułu gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) ma większe znaczenie niż średnio w kraju, na co wskazuje wyższy udział tych płatności w całkowitej wartości pomocy dla województwa zrealizowanej w ramach WPR. Jest to po dopłatach w ramach systemu wsparcia bezpośredniego najpowszechniej stosowany instrument WPR, zarówno w województwie, jak i w kraju, z którego skorzystała ponad połowa gospodarstw rolnych powyżej 1 ha w województwie (w kraju nieco ponad 40%)¹¹³.

Analizując podział otrzymanych środków finansowych, jakie wpłynęły do województwa mazowieckiego z tytułu realizacji WPR, pod kątem spełnianych przez nie ról, należy podkreślić, że przeważającą ich część (80% transferowanych płatności) stanowiły środki o charakterze socjalno-dochodowym¹¹⁴. Niemniej jednak, one również w istocie przyczyniały się do rozwoju gospodarstw rolnych, wpływając pozytywnie na ich wyposażenie oraz na roz-

¹¹⁰ Według stanu na dzień 31 grudnia 2010 roku. W przypadku płatności bezpośrednich, obejmuje środki wypłacone w ramach kampanii 2004-2009.

¹¹¹ Lata określające kampanie nie pokrywają się z latami przekazywania środków w ramach danej kampanii. ARiMR dokonuje płatności (JPO) w okresie od 1 grudnia do 30 czerwca roku następującego po roku, w którym został złożony wniosek o przyznanie płatności, np. płatności bezpośrednie za 2010 rok wypłacano do 30 czerwca 2011 roku.

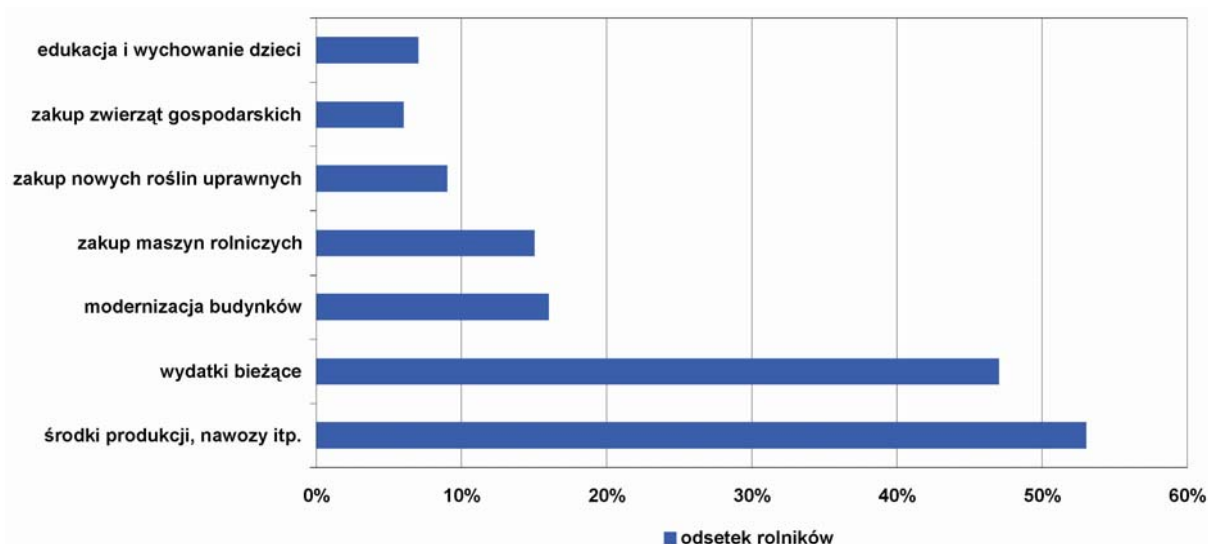
¹¹² Realizowanych w ramach programów: PROW 2004-2006, SPO *Rolnictwo*, PROW 2007-2013.

¹¹³ Jest to działanie łatwo dostępne, ponieważ wymaga jedynie złożenia wniosku podobnego jak w przypadku płatności bezpośrednich.

¹¹⁴ Do tej grupy zaliczono wszystkie płatności w ramach wsparcia bezpośredniego oraz następujące działania PROW: *Renty strukturalne, Wspieranie działalności na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), Zalesianie gruntów rolnych oraz gruntów inne niż rolne.*

wój kapitału ludzkiego (edukację), o czym świadczą wyniki badania Pentor (większy odsetek rolników deklaruje przeznaczanie otrzymanych środków na cele rozwojowe, a mniejszy – na cele bieżące – Wykres 16)¹¹⁵.

Wykres 16. Wyniki badania Pentor dotyczącego przeznaczenia otrzymanych dopłat bezpośrednich

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie *Polska Wieś i Rolnictwo 2007. Raport z badań*, Research International Pentor, Warszawa 2007

Wyniki badań Pentor wykazały także zależność odsetka rolników deklarujących przeznaczenie otrzymanych dopłat bezpośrednich na cele rozwojowe z wielkością otrzymywanych przez nich kwot. W grupie otrzymujących płatności od 10 do 25 tys. zł rocznie jest to niemal 80% rolników, podczas gdy w grupie otrzymującej płatności w wysokości do 1 tys. zł jest ich blisko o połowę mniej.

Na działania modernizacyjne i inwestycyjne oraz wspierające poprawę gospodarowania i warunki życia na obszarach wiejskich¹¹⁶ przeznaczono nieco ponad 20% środków wypłacanych w ramach wszystkich instrumentów WPR. Z ogólnej kwoty 2,6 mld zł, skierowanej do województwa na działania modernizacyjno-inwestycyjne, prawie 60% przeznaczono na 3 instrumenty: *Dostosowanie gospodarstw do standardów UE*, *Modernizacja gospodarstw rolnych*, *Wspieranie gospodarstw niskotowarowych*.

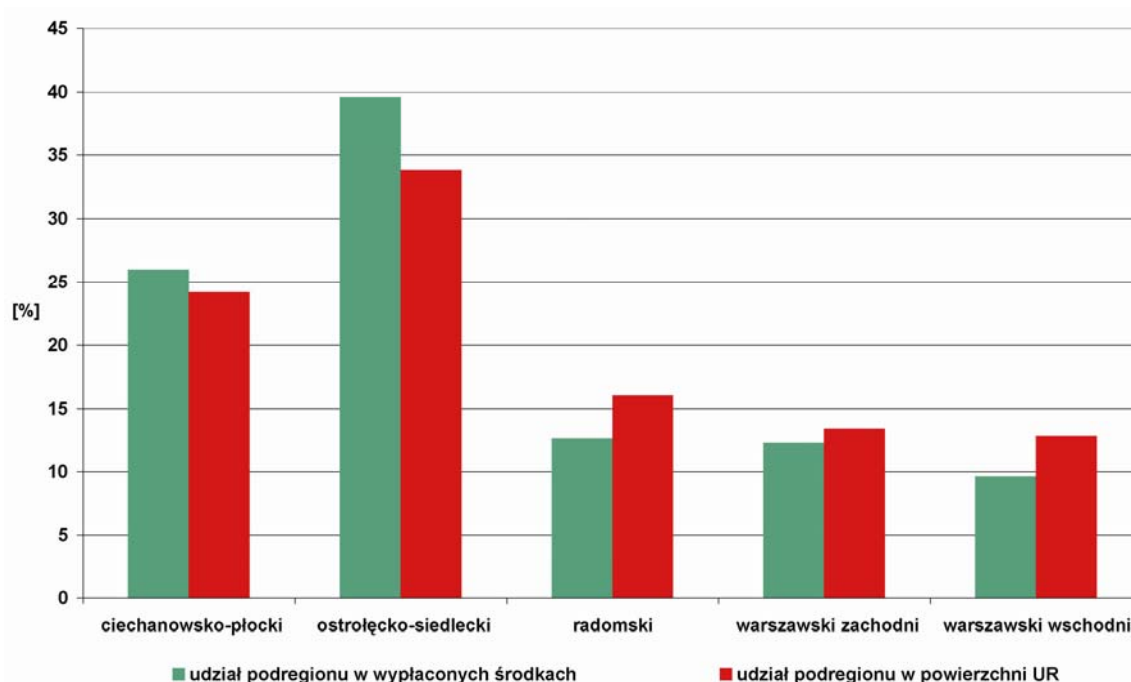
Analizując wielkość zrealizowanych płatności ogółem w ramach WPR na terenie województwa mazowieckiego, stwierdzić można, że w największym stopniu z tej polityki skorzystały powiaty z podregionu ostrołęcko-siedleckiego i ciechanowsko-płockiego, w których rolnictwo odgrywa relatywnie największą rolę. Udział pracujących w sektorze rolniczym w tych podregionach jest ponad 2-krotnie wyższy niż średnia wojewódzka i wynosi odpowiednio: 49% i 36%¹¹⁷. Do powiatów z podregionu ostrołęcko-siedleckiego przekazano ponad 4,8 mld zł, co stanowiło blisko 40% kwoty wypłaconej w województwie mazowieckim ogółem, tj. o 8 pkt. proc. więcej niż udział podregionu w wojewódzkim areale UR (Wykres 17).

¹¹⁵ Źródło: *Polska Wieś i Rolnictwo 2007. Raport z badań*. Research International Pentor, Warszawa 2007.

¹¹⁶ Do grupy tej zaliczono m.in.: wszystkie działania SPO *Rolnictwo* oraz następujące działania PROW: *Wspieranie gospodarstw niskotowarowych*, *Dostosowanie gospodarstw do standardów UE*, *Grupy producentów rolnych*, *Modernizacja gospodarstw rolnych*, *Zwiększenie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej*, *Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej*, *Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw*.

¹¹⁷ Źródło: BDL GUS – dane za rok 2007.

Wykres 17. Udział podregionów w ogólnej kwocie pomocy, jaka wpłynęła do województwa mazowieckiego w ramach WPR w latach 2004-2010 na tle udziału podregionów w wojewódzkim areale użytków rolnych (UR) (województwo = 100%)

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych ARiMR

Pod względem wysokości transferowanych płatności w ramach WPR do województwa mazowieckiego szczególnie wyróżnia się powiat ostrołęcki, do którego wpłynęła największa kwota spośród wszystkich powiatów województwa (ponad 875 mln zł), stanowiąca ponad 7% kwoty wypłaconej w całym regionie i blisko 3-krotnie przekraczająca średnią kwotę przekazaną do powiatów województwa (330 mln zł). Z instrumentów WPR w istotny sposób skorzystały również, mające znaczące w skali województwa tereny rolnicze, powiaty zlokalizowane w podregionie ciechanowsko-płockim, do których skierowano ponad 3 mld zł, co stanowiło ponad 1/4 kwoty wypłaconej w całym województwie. Ze wsparcia finansowego w ramach WPR w najmniejszym stopniu skorzystało centralne Mazowsze. Do powiatów z podregionu warszawskiego wschodniego i warszawskiego zachodniego skierowano łącznie nieco ponad 2,6 mld zł, co stanowi zaledwie 20% kwoty wypłaconej w całym województwie mazowieckim.

Wysokie kwoty przekazane do powiatów zlokalizowanych w północnej i wschodniej części województwa są częściowo wynikiem relatywnie większej intensywności wykorzystania pomocy w ramach instrumentów WPR na tym obszarze, co dobrze odzwierciedla ponadprzeciętna wielkość środków przekazanych średnio na 1 ha użytków rolnych. Pod tym względem wyróżniają się powiaty subregionu ostrołęckiego – głównie przasnyski i ostrołęcki, w których średnia kwota przekazana na 1 ha użytków rolnych (blisko 7 tys. zł) przekroczyła średnią wojewódzką (5,1 tys. zł). Podkreślić jednak należy, że beneficjentem najwyższej kwoty pomocy w ramach WPR w przeliczeniu na 1 ha UR był powiat warszawski zachodni (łącznie z Warszawą)¹¹⁸, w którym kwota ta (ponad 10,6 tys. zł) przekroczyła 2-krotnie średnią wojewódzką (Mapa 32). Biorąc jednak pod uwagę, że zgłoszona tam powierzchnia użytków rolnych, do których wypłacono JPO, blisko 2-krotnie przekracza powierzchnię użytków rolnych poło-

¹¹⁸ Ze względu na potrzeby ewidencyjne ARiMR, do obszaru powiatu warszawskiego zachodniego zostało włączone m.st. Warszawa.

zonych na tym obszarze¹¹⁹, można sądzić, że beneficjenci z powiatu warszawskiego zachodniego (łącznie z Warszawą) otrzymali płatności z tytułu użytkowania gruntów w innych powiatach lub województwach.

Mapa 32. Kwota zrealizowanych płatności w ramach Wspólnej Polityki Rolnej w województwie mazowieckim, przypadająca na 1 ha użytków rolnych w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia

Miasta na prawach powiatu: Ostrołęka, Płock, Radom, Siedlce zostały wykazane łącznie z powiatami ziemskimi, m.st. Warszawa z powiatem warszawskim zachodnim

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz BDL GUS

Ze wsparcia finansowego w ramach WPR w najmniejszym stopniu skorzystały powiaty położone wokół Warszawy (wyłączając powiat warszawski zachodni), charakteryzujące się

¹¹⁹ Biura powiatowe ARiMR obsługują beneficjentów według ich miejsca zamieszkania, a nie według miejsca prowadzenia działalności rolniczej (tj. gospodarstwa). Z tego też względu, zgłoszona w danym biurze powiatowym ARiMR powierzchnia użytków rolnych, do których beneficjent otrzymuje płatność, może różnić się od powierzchni użytków rolnych, na których faktycznie prowadzona jest działalność rolnicza w danym powiecie.

rozdrobieniem gospodarstw rolnych¹²⁰, w których działalność rolnicza stanowi główne źródło utrzymania dla zaledwie 20% gospodarstw (o 8 pkt. proc. mniej niż średnio w województwie), co powodowało mniejsze zainteresowanie rolników restrukturyzacją swoich gospodarstw rolnych. Mogło także być następstwem zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej, wynikającym z sąsiedztwa aglomeracji warszawskiej – o czym może świadczyć, zdecydowanie mniejszy od przeciętnego, udział powierzchni objętej jednolitymi płatnościami obszarowymi w ogólnej powierzchni użytków rolnych tych powiatów. Mały udział powiatów okołowarszawskich w absorpcji środków z WPR mógł także wynikać z dążenia właścicieli gospodarstw rolnych położonych na tym obszarze do przeznaczenia w przyszłości użytków rolnych na cele nierolnicze – inwestycyjne (zjawisko to jest obserwowane zwłaszcza w sąsiedztwie dużych miast, m.in. Warszawy), utrzymywania ziemi w złej kulturze rolnej lub też niechęci czy braku możliwości (np. starość, choroba) ubiegania się o wypłatę płatności. Niskie wsparcie z tytułu WPR w odniesieniu do innych obszarów województwa uzyskały także powiaty położone na południe od Warszawy, charakteryzujące się wykształconą specjalizacją w produkcji owoców i warzyw, do których nie przysługiwały uzupełniające płatności obszarowe¹²¹. W powiatach: grójeckim, białobrzeskim, kozienickim, pruszkowskim, otwockim udział dopłat z tytułu wsparcia bezpośredniego w ogólnej kwocie środków otrzymanych z tytułu WPR był o blisko 10 pkt. proc. niższy niż średnia wojewódzka.

Instrumenty zawarte w obu filarach WPR (polityka rynkowo-cenowa i polityka rozwoju obszarów wiejskich) w istotny sposób wpłynęły na poprawę sytuacji dochodowej rolników, zmiany strukturalne w rolnictwie i poprawę warunków życia na obszarach wiejskich Mazowsza. Poza płatnościami bezpośrednimi, wspierającymi sytuację materialną rolników, duże znaczenie ma pomoc otrzymana w ramach II filaru WPR, skierowana na wielofunkcyjny rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, zajmujących blisko 94% całkowitej powierzchni województwa i skupiających ponad 1/3 ludności regionu, co sprawia, że wsparcie te odgrywa ogromną rolę w województwie zarówno pod względem gospodarczym, społecznym, jak i środowiskowym. W analizowanym okresie na dofinansowanie zmian strukturalnych oraz wprowadzenie prorozwojowych rozwiązań w rolnictwie i szerzej rozumianych obszarów wiejskich Mazowsza skierowano w ramach II filaru WPR blisko 5,7 mld zł, dzięki którym wsparto szereg istotnych przedsięwzięć na terenie województwa, np.:

- działalność rolniczą na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania dofinansowano kwotą ponad 1,6 mld zł, którą rozdzielono dla ponad 155 tys. gospodarstw rolnych (ponad połowy wszystkich gospodarstw rolnych powyżej 1 ha); działanie to miało na celu, oprócz wspierania dochodów rolniczych, zapobiegać wyludnianiu się obszarów wiejskich;
- renty strukturalne otrzymało 11,5 tys. rolników (ponad 4% gospodarstw), na które przekazano ponad 1 mld zł. Instrument ten przyczynił się do przyspieszenia wymiany pokoleniowej w rolnictwie i odmłodzenia kierujących gospodarstwami rolnymi;
- pomoc dla gospodarstw niskotowarowych, mającą na celu zwiększenia ich potencjału ekonomicznego i poprawę sytuacji dochodowej, otrzymało ponad 25 tys. beneficjentów (blisko 9% gospodarstw rolnych), w łącznej kwocie ponad 1,8 mld zł;
- wsparcie z tytułu przedsięwzięć rolno-środowiskowych, zgodnych z wymogami ochrony środowiska, otrzymało 11,5 tys. gospodarstw rolnych na kwotę blisko 300 mln zł;

¹²⁰ Średnia wielkość gospodarstwa rolnego w podregionie warszawskim wschodnim wynosiła nieco ponad 5 ha, przy średniej wojewódzkiej 7,6 ha – źródło: GUS, PSR 2002.

¹²¹ Od 2008 roku wprowadzono oddzielną płatność z tytułu owoców i warzyw (płatność do pomidorów) oraz przejściowe płatności z tytułu owoców miękkich, przysługujące do upraw truskawek i malin, z tytułu których do województwa mazowieckiego trafiło w latach 2008-2010 około 39 mln zł.

- na inwestycje w gospodarstwach rolnych rolnicy otrzymali ponad 360 mln zł, co ułatwiło wprowadzanie innowacyjnych rozwiązań w gospodarstwach rolnych, przyczyniających się do wzrostu ich konkurencyjności;
- dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów unijnych zostało wsparte kwotą prawie 500 mln zł, z której skorzystało ponad 13 tys. gospodarstw rolnych specjalizujących się w produkcji zwierzęcej; otrzymane środki finansowe zostały przeznaczone głównie na inwestycje związane z wyposażeniem gospodarstw rolnych w urządzenia do składowania nawozów oraz schładzalniki mleka i dojarki;
- na działania wspierające zrównoważony rozwój i jakość życia na obszarach wiejskich oraz różnicowanie gospodarki wiejskiej skierowano ponad 260 mln zł¹²². Wsparcie w ramach tych instrumentów dotyczyło inwestycji służących m.in.: rozwijaniu przez rolników dodatkowej działalności gospodarczej zapewniającej alternatywne źródła dochodów, tworzeniu i rozwojowi mikroprzedsiębiorstw, poprawie atrakcyjności małych miejscowości poprzez odnowę wsi oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego, rozwój i ulepszanie infrastruktury technicznej.

4.2. Wspólna Polityka Rolna po 2013 roku

WPR po 2013 roku będzie nadal odgrywać strategiczną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego, zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich oraz równych warunków konkurencji na jednolitym rynku rolnym. Ukierunkowanie pomocy w ramach Wspólnej Polityki Rolnej oraz zasady jej alokacji po 2013 roku będą determinowały funkcjonowanie i wzrost konkurencyjności rolnictwa oraz przekształcenia i poprawę warunków życia na wsi.

W ramach dyskusji o przyszłości WPR po 2013 roku Polska przedstawiła propozycje odnośnie wspólnych zasad i założeń dla przyszłej polityki rolnej¹²³, dotyczące zarówno systemu płatności bezpośrednich, jak i polityki rozwoju obszarów wiejskich.

W zakresie płatności bezpośrednich przedstawione zostały m.in. następujące wnioski:

- płatności bezpośrednie powinny pozostać instrumentem WPR, odpowiedzialnym za wsparcie i stabilizację dochodów rolniczych, utrzymanie użytków rolnych w dobrej kulturze rolnej, zgodnej z wymogami środowiska oraz rekompensować koszty związane z wypełnianiem wymogów wspólnotowych w odniesieniu do jakości i sposobów produkcji;
- wysokość środków finansowych na płatności bezpośrednie dla UE powinna być nie mniejsza niż poziom realizowany w obecnej perspektywie finansowej;
- system płatności bezpośrednich wymaga dalszego uproszczenia i ujednoczenia formy stosowania w całej UE. Za konieczne uznano odejście od obecnych rozwiązań, w których wysokość płatności i koperty krajowe odzwierciedlają historyczne poziomy i intensywność produkcji sprzed kilkunastu lat;
- nowy system płatności powinien być związany z powierzchnią użytków rolnych (uproszczony obecny system SAPS), uwzględniać realizację wymogów w zakresie ochrony środowiska i dodatkowe wsparcie finansowe dla obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania oraz zapewniać jednolitą stawkę powierzchniową w całej UE.

¹²² Do tych działań zaliczono: SPO *Rolnictwo* Priorytet 2. *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich* oraz PROW 2007-2013 OŚ 3. *Jakość życia na obszarach wiejskich*.

¹²³ Wyrażone w *Stanowisku Rządu RP w sprawie przyszłości Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej po 2013 roku*. Źródło: strona internetowa MRiRW www.minrol.gov.pl.

Podkreślono, że po 2013 roku nastąpi dalszy wzrost znaczenia polityki rozwoju obszarów wiejskich w procesie przekształceń strukturalnych i modernizacji obszarów wiejskich, w tym także w realizacji nowych funkcji WPR związanych z „nowymi wyzwaniem” (np.: zmiany klimatyczne, energia odnawialna, gospodarka wodna, różnorodność biologiczna innowacyjność). Inwestycjom w zakresie nowych wyzwań powinny towarzyszyć również nakłady na innowacyjne przedsięwzięcia w zakresie nowoczesnej infrastruktury szerokopasmowego dostępu do Internetu na obszarach wiejskich. Kompleksowa polityka na rzecz rozwoju obszarów wiejskich powinna także wykorzystywać przewagi konkurencyjne danego regionu oraz jego potencjał. Niezbędne jest wzmocnienie działań w zakresie rozwijania pozarolniczej działalności gospodarczej, wspierania inicjatyw lokalnych zmierzających do tworzenia nowych miejsc pracy oraz poprawy dostępu do informacji i usług publicznych, w tym świadczonych drogą elektroniczną, przyczyniających się do wzrostu atrakcyjności tych terenów i poprawy warunków życia zamieszkałej tam ludności. Z uwagi na duży udział małych, rodzinnych gospodarstw rolnych, pełniących istotną rolę w gospodarce rolnej wskazano na potrzebę wsparcia w ramach WPR zarówno dochodów rolniczych, jak i procesu restrukturyzacji tych gospodarstw. Preferowane przez Polskę kierunki WPR po 2013 roku dotyczą także aktywnego włączenia sektora rolniczego w proces wytwarzania odnawialnych źródeł energii (OZE), ze szczególnym uwzględnieniem biomasy pochodzenia rolniczego. Promowane powinny być działania ukierunkowane na zwiększenie wytwarzania energii głównie z produktów ubocznych z rolnictwa oraz pozostałości przemysłu rolno-spożywczego, które powstają przy produkcji żywności¹²⁴.

Zgodnie z projektem reformy Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2014-2020, przedstawionym przez Komisję Europejską w październiku 2011 roku, będzie ona w dalszym ciągu opierała się na dwóch filarach, a podstawowym jej instrumentem pozostaną płatności bezpośrednie¹²⁵, z jednoczesnym wprowadzeniem wielu zmian w systemie ich funkcjonowania. Zaproponowano objęcie całej UE systemem płatności opartym na uprawnieniach (jak obecny system płatności jednolitej SPS¹²⁶) i wycofanie systemu jednolitej płatności obszarowej SAPS obowiązującej obecnie w nowych państwach członkowskich. Od 2014 roku wspólny w całej UE system płatności bezpośrednich zastąpi system płatności jednolitych oraz system jednolitej płatności obszarowej.

Zgodnie z propozycją Komisji UE, od 2014 roku rolnicy europejscy będą mogli korzystać z następujących płatności bezpośrednich¹²⁷:

1. Płatności obowiązkowych (dotyczy wszystkich państw członkowskich):
 - systemu płatności podstawowych, które obejmie około 43% koperty krajowej płatności;
 - płatności proekologicznych (płatność za praktyki rolne o korzystnym wpływie na klimat i środowisko (tzw. zazielenianie), z przeznaczeniem na ten cel minimum 30% płatności ogółem; świadczenia te należałyby się po spełnieniu przez rolnika

¹²⁴ Na podstawie strony internetowej: http://www.arr.gov.pl/data/00050/priorytety_prezydencji.pdf.

¹²⁵ W latach 2014-2020 kwota wydatków WPR przewidziana na płatności bezpośrednie (303,1 mld euro) jest blisko 3-krotnie wyższa od planu wydatków na rozwój obszarów wiejskich (102,3 mld euro). Źródło: projekt *Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego przepisy dotyczące płatności bezpośrednie dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej*, s. 88.

¹²⁶ System płatności jednolitej (SPS) stosowany jest w krajach UE-15.

¹²⁷ Na podstawie wniosku KE dotyczącego *Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej 2011/0280 (COD)* oraz Wspólna Polityka Rolna po 2013 roku, MRiRW – strona internetowa <http://konwent.warmia.mazury.pl/lidzbark-warminski-24-25-listopada-2011-2/materialy-z-obrad/>.

- warunków dotyczących: dywersyfikacji upraw, utrzymania trwałych użytków zielonych, wyłączenia gruntów z produkcji (ugorowanie gruntów)¹²⁸;
- płatności dla młodych rolników (poniżej 40 lat), którzy rozpoczynają lub rozpoczęli działalność w przeciągu 5 lat poprzedzających złożenie wniosku; będą oni mogli przez okres do 5 lat otrzymywać o 25% dopłat więcej niż średnia krajowa; na ten cel proponuje się przeznaczyć do 2% koperty krajowej płatności;
 - płatności dla drobnych producentów rolnych (małych gospodarstw), którzy mogą otrzymywać płatność ryczałtową (zastępującą wszystkie płatności bezpośrednie)¹²⁹ w wysokości od 500 do 1000 euro rocznie¹³⁰, mającą na celu zmniejszenie obciążeń administracyjnych oraz złagodzenie obowiązków tych producentów w zakresie ekologizacji, zasady wzajemnej zgodności i kontroli; na ten cel można będzie przeznaczyć do 10% koperty krajowej płatności.
2. Płatności dobrowolnych (komponent dobrowolny, uzależniony od decyzji państw członkowskich):
- możliwość zwiększenia wsparcia w obszarach, na których występują utrudnienia naturalne (obecne ONW) poprzez dodatkowy, dobrowolny komponent płatności (do 5% koperty krajowej płatności);
 - możliwość utrzymania i rozszerzenia na inne produkty wsparcia powiązanego z produkcją do 10% koperty krajowej płatności. Wsparcie powiązane z produkcją można byłoby przyznawać wyłącznie sektorom i regionom, w których określone typy rolnicze lub określone sektory rolnictwa znajdują się w trudnej sytuacji i mają szczególne znaczenie ze względów gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Miałoby ono stanowić zachętę do utrzymania aktualnych poziomów produkcji w regionach.

Do płatności bezpośrednich byliby uprawnieni jedynie rolnicy czynni zawodowo, tzn. rolnicy, których wysokość płatności bezpośrednich rocznie nie przekracza 5% łącznej sumy przychodów z działalności nierolniczej (nie dotyczy rolników, którzy otrzymali poniżej 5 tys. euro).

Komisja Europejska zaproponowała również mechanizm redukcji kwot płatności bezpośrednich dla największych gospodarstw rolnych, a maksymalna roczna kwota płatności dla jednego beneficjenta została ograniczona do 300 tys. euro. Uzyskane środki finansowe w wyniku ograniczenia kwot płatności mogłyby być wykorzystane jako wsparcie na realizację działań w ramach II filaru. Od 2013 roku umożliwiono państwom członkowskim stosowanie systemu płatności podstawowych na szczeblu regionalnym, przez podzielenie pułapu krajowego płatności między regiony zgodnie z wcześniej ustalonymi obiektywnymi kryteriami.

W perspektywie finansowej 2014-2020 nie przewiduje się pełnego zrównania płatności w całej Unii w oparciu o stawki powierzchniowe, o co postulowała strona polska, a jedynie zmniejszone zróżnicowanie stawek opartych o historyczną intensywność produkcji, co wpłynie jedynie na zmniejszenie dysproporcji w wysokości płatności¹³¹.

¹²⁸ Co najmniej 7% gruntów kwalifikujących się do otrzymania pomocy (poza obszarami będącymi trwałymi użytkami zielonymi) powinno być przeznaczone na obszary proekologiczne, takie jak: grunty ugorowane, tarasy, strefy buforowe, cechy krajobrazu, obszary zalesione). Źródło: projekt *Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego przepisy dotyczące płatności bezpośrednie dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej*, art.32.

¹²⁹ Każde małe gospodarstwo będzie mogło wybrać tę formę płatności, ale tylko na początku nowej perspektywy finansowej, co ma zapobiec sztucznemu mnożeniu się gospodarstw.

¹³⁰ Dokładne kwoty wsparcia ustali każde państwo w ramach tzw. narodowej koperty.

¹³¹ Obecnie polscy rolnicy otrzymują dopłaty bezpośrednie w wysokości 75% średniej unijnej, a w 2020 roku ma to stanowić około 83,5%. Źródło: www.arimr.gov.pl.

W zakresie polityki rozwoju obszarów wiejskich kontynuowane będą długoterminowe cele strategiczne, realizowane za pomocą 6 zdefiniowanych priorytetów, które będą wdrażane za pomocą instrumentów programów rozwoju obszarów wiejskich¹³²:

1. Ułatwienie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie.
2. Poprawa konkurencyjności gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw, poprzez m.in. ich restrukturyzację oraz ułatwianie wymiany pokoleń w rolnictwie.
3. Poprawa organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie przez lepsze zintegrowanie głównych producentów z łańcuchem żywnościowym (systemy jakości, promocja na rynkach lokalnych, grupy producentów).
4. Odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa (odtworzenie i zachowanie różnorodności biologicznej, poprawa gospodarki wodnej i gospodarowania glebą).
5. Wzmacnianie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenie na gospodarkę niskoemisyjną poprzez m.in.: poprawę efektywności korzystania z energii w rolnictwie i przetwórstwie spożywczym, wykorzystywanie OZE, produktów ubocznych, odpadów, pozostałości i innych surowców nieżywnościowych dla celów biogospodarki.
6. Zwiększenie włączenia społecznego, ograniczenia ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich (zakładanie nowych małych przedsiębiorstw i tworzenie miejsc pracy, wspieranie lokalnego rozwoju oraz zwiększenie dostępności technologii informacyjno-komunikacyjnych na obszarach wiejskich).

Propozycje legislacyjne KE, dotyczące wsparcia rozwoju obszarów wiejskich po 2013 roku, utrzymują w znacznym stopniu zakres mechanizmów wsparcia finansowego II filaru, wykorzystywanych w obecnej perspektywie finansowej oraz rozszerzają zakres tych instrumentów o działania nowe, mające na celu sprostanie nowym wyzwaniom, np.: instrumenty zarządzania ryzykiem (dofinansowanie składek rolników z tytułu ubezpieczenia upraw i zwierząt, rekompensaty finansowe z tytułu strat gospodarczych, narzędzie stabilizacji dochodów), wspieranie form współpracy podmiotów. Zaproponowano także możliwość tworzenia w ramach programów rozwoju obszarów wiejskich tematycznych podprogramów, ukierunkowanych na zidentyfikowane, określone potrzeby, szczególnie w odniesieniu do młodych rolników, małych gospodarstw rolnych, obszarów górskich, skrócenia łańcuchów dostaw.

W ramach reformy WPR po 2013 roku zaproponowano nowe, wyłącznie biofizyczne, kryteria wytyczania obszarów z ograniczeniami naturalnymi (obecne ONW), jednolite dla wszystkich państw członkowskich. Ponadto, wyznaczone obszary z ograniczeniami naturalnymi, w ramach procedury zawężania wyboru, zostaną skorygowane o tereny, na których udało się przezwyciężyć ograniczenia naturalne. Zawężanie wyboru obszarów (gmin) dokonywane będzie w oparciu o ustalone wskaźniki (powiązane z produkcją rolną). Zastosowanie nowych zasad wyznaczania obszarów z ograniczeniami naturalnymi, a także wyeliminowanie obecnie stosowanego w Polsce kryterium społecznego (gęstość zaludnienia, udział ludności związanej z rolnictwem – odpowiadające za zakwalifikowanie części obszarów do ONW), może skutkować zmniejszonym areałem terenów kwalifikujących się do wsparcia z tytułu gospodarowania na tych obszarach. Jest to szczególnie istotne w województwie mazowieckim, w którym obecnie, jak już wspomniano wcześniej, do ponad 70% powierzchni UR przysługują płatności z tytułu utrudnień naturalnych, a tylko 79 gmin (spośród 279¹³³ gmin wiejskich w województwie) znalazło się poza obszarami ONW.

¹³² Źródło: na podstawie wniosku KE dotyczącego *Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich*.

¹³³ Gminy miejskie są wyłączone z ONW.

Propozycje legislacyjne w niektórych obszarach są niespójne z polskimi oczekiwaniami, zawartymi w stanowiskach rządowych w sprawie przyszłości WPR po 2013 roku, a w szczególności dotyczące płatności bezpośrednich oraz nowych kryteriów wyznaczania obszarów ONW. Rozwiązania w zakresie proponowanego systemu płatności bezpośrednich nie gwarantują pełnego zrównania płatności w całej UE w oparciu o stawki powierzchniowe¹³⁴, przewidują jedynie częściowe zmniejszenie dysproporcji w wysokości płatności pomiędzy państwami członkowskimi.

Natomiast do pozytywnych propozycji reformy WPR należą m.in.: poprawa dystrybucji wsparcia bezpośredniego pomiędzy gospodarstwami o różnych wielkościach poprzez mechanizm degresywnej redukcji płatności – dla dużych gospodarstw oraz wzrost stawek wsparcia jednostkowego, będący efektem proponowanej zryczałtowanej płatności dla małych gospodarstw. Pozytywnie oceniono też odejście od obowiązkowych alokacji na osie w ramach PROW oraz utrzymanie zakresu mechanizmów wsparcia finansowego II filaru, a także poszerzenie instrumentów WPR o działania stabilizujące dochody rolników¹³⁵.

Przyszły kształt Wspólnej Polityki Rolnej na okres po 2013 roku wyznaczy w istotnym stopniu uwarunkowania rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, zarówno na szczeblu krajowym, jak i regionalnym. W kontekście zaproponowanego przez KE pakietu legislacyjnego WPR na lata 2014-2020, do najważniejszych konkluzji dla rolnictwa województwa mazowieckiego po 2013 roku można zaliczyć m.in.:

1. W nowej perspektywie finansowej 2014-2020 utrzymany zostanie ogólny kształt WPR oparty na dwóch filarach, tj. pierwszym, służącym głównie poprawie sytuacji dochodowej rolników oraz drugim, ukierunkowanym przede wszystkim na modernizację sektora rolnego oraz wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, co niewątpliwie wpłynie na dalsze umacnianie tego sektora i rozwój obszarów wiejskich.
2. Jednym z podstawowych instrumentów WPR, skierowanych do producentów rolnych pozostaną płatności bezpośrednie, a zaproponowane przez KE zmiany w systemie ich przyznawania mogą wpłynąć na sytuację sektora rolniczego oraz poszczególnych grup gospodarstw rolnych, np. wprowadzenie zaproponowanego komponentu „zielonego” (wymóg wyłączenia z uprawy 7% gruntów gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 3 ha) może skutkować obciążeniem rolników większymi kosztami oraz prowadzić do zmniejszenia konkurencyjności rolnictwa i spadku dochodów gospodarstw rolnych, szczególnie w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach trwałych (o ponad 20%) i gospodarstwach ogrodniczych (o 18%)¹³⁶.
3. Zastosowanie nowych zasad wyznaczania obszarów z ograniczeniami naturalnymi (obecne ONW) może spowodować wyraźne zmniejszenie się tego obszaru¹³⁷ w województwie poprzez wykluczenie części gmin, skutkujące ograniczeniem pomocy finansowej i liczby gospodarstw rolnych korzystających z tego instrumentu.
4. Przewidziane w II filarze roczne płatności dla rolników uczestniczących w programie dla drobnych producentów rolnych, którzy definitywnie przekazali swoje gospodarstwo rolne innemu rolnikowi, w kontekście rezygnacji w nowym okresie programo-

¹³⁴ Polska postulowała, aby powierzchnia UR była jedynym lub podstawowym kryterium określającym wysokość kopert finansowych.

¹³⁵ Na podstawie strony internetowej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi: www.minrol.gov.pl.

¹³⁶ Źródło: Zagórski M., *WPR po 2013 roku. Ocena i propozycje modyfikacji wniosków legislacyjnych Komisji Europejskiej*, Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, zgodnie z analizą *Wpływ proponowanej reformy systemu dopłat bezpośrednich po 2013 roku na sytuację polskiego rolnictwa*, przeprowadzoną przez W. Czubakę, W. Poczte i A. Sadowskiego, pobrano ze strony internetowej www.efrwp.pl.

¹³⁷ Wstępne, nieoficjalne szacunki wskazują, że obszar ONW może w Polsce zmniejszyć się nawet o 1/3. Źródło: Zagórski M., *WPR po 2013 roku. Ocena i propozycje modyfikacji wniosków legislacyjnych Komisji Europejskiej*, Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, pobrano ze strony internetowej www.efrwp.pl.

wania z tzw. rent strukturalnych, powinny wpłynąć na przemiany struktury agrarnej rolnictwa.

5. Wypełnienie zobowiązań wynikających z przyjętego przez Polskę tak zwanego pakietu klimatyczno-energetycznego oraz rozwinięty na terenie województwa kompleks rolno-spożywczy mogą stanowić impuls do wzmocnienia działań w kierunku wykorzystania na cele energetyczne produktów ubocznych z rolnictwa i pozostałości przemysłu rolno-spożywczego, nie zagrażając jednocześnie bezpieczeństwu żywnościowemu.

Wspomaganie rolnictwa regionu w ramach Wspólnej Polityki Rolnej charakteryzuje:

- wyższa kwota uzyskanego wsparcia przypadająca w latach 2004-2010 na 1 ha użytków rolnych (5,1 tys. zł) niż średnio w kraju (4,7 tys. zł);
- korzystne (aczkolwiek osłabione powszechnym charakterem dopłat bezpośrednich) oddziaływanie na przekształcenia strukturalne w rolnictwie, m.in. agrarne, wiekowe prowadzących gospodarstwa, zwiększające żywotność ekonomiczną gospodarstw rolnych, wzmacniające wykształcone specjalizacje rolnicze;
- najwyższa partycypacja typowo rolniczych północnych i wschodnich terenów Mazowsza, zaś najniższa centralnych, z wyjątkiem powiatu warszawskiego zachodniego (łącznie z Warszawą);
- duży udział (blisko 30%) zrealizowanych dopłat z tytułu gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach;
- różnokierunkowy charakter uwarunkowań wynikających z przygotowywanych przekształceń WPR na nowy okres programowania – pozytywny, związany z kontynuacją zasadniczych instrumentów w I i II filarze i powodujący obawy, związany głównie z tzw. greeningem, sposób modyfikacji systemu płatności.

PODSUMOWANIE

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę identyfikacji zjawisk społeczno-gospodarczych, w szczególności występujących na obszarach wiejskich i w rolnictwie województwa mazowieckiego, uwzględniając nasilenie ich terytorialnej alokacji. Zaprezentowany zakres tematyczny wynika z planowanych prac nad zmianą *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego*. Analizy wykonane w niniejszym opracowaniu, a także szereg innych prac¹³⁸, wskazują na polaryzację obszarów wiejskich. Z jednej strony tereny położone wokół Warszawy (w przybliżeniu OMW) cechuje duża dynamika i zróżnicowanie procesów rozwojowych, a z drugiej – położone peryferyjnie, z niewielkimi wyjątkami (np. gminy położone w strefie oddziaływania największych ośrodków), o mniejszym potencjale rozwojowym, z monokulturą gospodarczą (ogromna przewaga pracujących w rolnictwie) i procesami depopulacji.

¹³⁸ Między innymi wcześniejsze opracowania wykonane w Mazowieckim Biurze Planowania Regionalnego w Warszawie oraz *Analiza Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego w zakresie rolnictwa i terenów wiejskich, wnioski i zalecenia do aktualizacji dokumentu* – ekspertyza, prof. zw. dr hab. Jerzy Bański.

Poniżej przedstawiono, wynikające z niniejszego opracowania, główne zjawiska i tendencje charakteryzujące rolnictwo i obszary wiejskie województwa mazowieckiego:

- wzrastający i większy, niż wynikałoby to z porównania powierzchni ogółem, udział w krajowych zasobach rolniczej przestrzeni produkcyjnej, generowaniu produkcji dodanej brutto (WDB) i w wytwarzaniu szeregu produktów rolniczych (owoce z drzew, warzywa, mleko, żywiec, jaja), przy spadku znaczenia rolnictwa w wytwarzaniu WDB regionu;
- zarysowujące się korzystne zmiany struktury agrarnej, przejawiające się wzrostem udziału największych gospodarstw, zarówno w ogólnej ich liczbie, jak i w powierzchni użytków rolnych, a także redukcją liczby gospodarstw najmniejszych (do 1 ha);
- wyraźne umacnianie się specjalizacji sadowniczej, warzywniczej, mleczarskiej, drobiarskiej i chowu trzody chlewnej;
- sukcesywny spadek liczby pracujących w rolnictwie, a także ich udziału w strukturze pracujących ogółem, w stopniu przewyższającym średni trend w kraju;
- ciągle wysoki odsetek pracujących w sektorze I (głównie rolnictwo), zwłaszcza w podregionach pozawarszawskich, co jest nadal jedną ze strukturalnych przyczyn niskiego poziomu rozwoju tych obszarów, wyrażającego się bardzo niską wartością PKB przypadającego na 1 mieszkańca;
- powolne przekształcenia strukturalne w rolnictwie regionu wspiera WPR, przeciwdziałając równocześnie wyludnianiu się obszarów wiejskich i zatraceniu ich rolniczego charakteru;
- malejąca powierzchnia użytków rolnych w stopniu przekraczającym średnią w kraju, spowodowana głównie dynamicznym wzrostem powierzchni obszarów zurbanizowanych (zwłaszcza w OMW), poprzedzonym dużą ekspansją planistyczną na tereny rolne;
- silniejsza, w porównaniu z krajem, nadreprezentacja najlepszych gleb (kl. I-III) w strukturze realnych wyłączeń, w zestawieniu z ich udziałem w powierzchni wszystkich gleb i generalnie niższą jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej województwa;
- niekorzystne trendy demograficzne na obszarach pozametropolitalnych (z wyjątkiem stref funkcjonalnych największych miast): przeludnienie agrarne, regres przyrostu naturalnego i wyludnianie się wiejskich obszarów peryferyjnych województwa, a także proces starzenia się ludności wiejskiej, zwłaszcza w obszarze nadbużańskim;
- wyraźna poprawa poziomu wyposażenia wsi w infrastrukturę (drogi utwardzone, wodociągi, kanalizacja, ICT), nielikwidująca jednak występujących zapóźnień wynikających z niedoinwestowania infrastrukturalnego obszarów wiejskich;
- wyraźnie mniejsza skala przedsiębiorczości na obszarach wiejskich położonych w podregionach pozawarszawskich, nadal niedorównująca obserwowanej w miastach, co może być jedną z przyczyn odpływu ludności z tych terenów.

REKOMENDACJE

Włączenie w projekcie *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego* problematyki obszarów wiejskich i rolnictwa do regionalnej polityki przestrzennej województwa mazowieckiego jest koniecznością, zważywszy na względy formalne¹³⁹, a także

¹³⁹ Przepisy art. 39 ust. 3 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym nakazują uwzględnienie w planie zagospodarowania przestrzennego województwa ustaleń strategii rozwoju. Z kolei założenia aktu-

szczególną pozycję rolnictwa w gospodarce regionu, wynikającą z przesłanek przyrodniczych (znaczący areał użytków rolnych w skali kraju), społecznych (z wsią i rolnictwem związanych jest ponad 1/3 mieszkańców województwa), ale też i ekonomicznych (silnej pozycji rolnictwa na rynku krajowym, a także w eksporcie produktów rolnych). Jednocześnie KPZK obliuguje do wyznaczania w *Planie* zarówno wiejskich obszarów wymagających wsparcia procesów rozwojowych, jak i Obszaru Metropolitalnego Warszawy, w którym znajdują się obszary wiejskie.

Z tych też względów, a także istniejących różnicowań w rolnictwie i na terenach wiejskich, istotne wydaje się być określenie w *Planie* kierunków działań zmierzających do dynamizacji procesów rozwojowych na obszarach wiejskich.

Rolnictwo będzie nadal odgrywało znaczącą rolę w regionie, choćby ze względu na dużą grupę ludności pracującej w tej dziedzinie, zatem w projekcie *Planu* należałoby uwzględnić:

- dalszy rozwój specjalizacji:
 - sadownictwa i warzywnictwa, zwłaszcza w regionie grójecko-skierniewickim i obszarze radomskim,
 - mleczarstwa, zwłaszcza w obszarze ostrołęckim,
 - hodowli drobiu, zwłaszcza w obszarze mławsko-żuromińskim;
- ochronę najcenniejszych elementów rolniczej przestrzeni produkcyjnej przed zainwestowaniem;
- rozwój rolnictwa ekologicznego i działań rolno-środowiskowo-klimatycznych;
- poprawę struktury obszarowej gospodarstw rolnych;
- adaptację rolnictwa regionu do wymogów polityki UE w kwestii ekologizacji, przeciwdziałania skutkom zmian klimatu oraz efektywności energetycznej;
- poprawę wykształcenia rolników, a także ludności zamieszkującej tereny wiejskie.

Z kolei do obszarów wiejskich stref podmiejskich (zwłaszcza Obszaru Metropolitalnego Warszawy) można zaproponować następujące kierunki:

- wykorzystanie potencjału stref podmiejskich jako zaplecza rozwojowego miast;
- objęcie stref podmiejskich zintegrowanymi działaniami planistycznymi;
- zachowanie specyficznej struktury obszarów podmiejskich poprzez ich zrównoważone użytkowanie.

Gospodarka wiejska samodzielnie nie jest w stanie zapewnić rozwoju obszarów wiejskich, wymagających wsparcia procesów rozwojowych, dlatego należałoby zaproponować w projekcie *Planu* kierunki wsparcia obejmujące gospodarkę pozarolniczą, a w szczególności:

- turystykę z wykorzystaniem m.in. wartości kulturowych wsi (obszar radomski, nadbużański, ostrołęcki, płocki), w tym agroturystykę;
- przemysł zintegrowany z endogenicznymi, lokalnymi czynnikami rozwoju, w tym także rolno-spożywczy;
- wspieranie inwestycji w infrastrukturę ułatwiającą prowadzenie działalności gospodarczej;
- kreowanie systemu wsparcia finansowego dla podmiotów gospodarczych;
- wspieranie przedsiębiorstw w zakresie wdrażania innowacyjnych technologii;
- rozwój przedsiębiorczości tworzącej pozarolnicze miejsca pracy przy wykorzystaniu potencjału wewnętrznego obszarów wiejskich;
- tworzenie sieci współpracy i klastrów wiejskich;
- zapewnienie mieszkańcom i podmiotom gospodarczym dostępu do systemu e-usług;
- tworzenie warunków dla dostosowywania się pracowników do wymogów rynku pracy;

alizacji *Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego* adresują kierunki działań m.in. do obszarów wiejskich, w tym rolnictwa.

- przeciwdziałanie nadmiernej migracji najlepiej wykształconych i najbardziej przedsiębiorczych mieszkańców obszarów wiejskich;

Społeczno-gospodarczemu rozwojowi terenów wiejskich sprzyjać powinien rozwój systemów infrastruktury technicznej, m.in. poprzez:

- poprawę dostępności transportowej, w szczególności obszarów peryferyjnych, poprzez poprawę dostępności do stolicy i ośrodków subregionalnych oraz wspieranie budowy i przebudowy dróg lokalnych;
- poprawę pewności funkcjonowania systemu elektroenergetycznego, m.in. w drodze modernizacji sieci średniego i niskiego napięcia, a także rozwój alternatywnych źródeł energii (w tym opartych o wykorzystanie biomasy);
- budowę i rozbudowę systemów wodociągowych oraz kanalizacyjnych, a także sukcesywną sanitację terenów o zabudowie rozproszonej, np. poprzez przydomowe oczyszczalnie ścieków lub wywóz nieczystości do oczyszczalni zewnętrznych;
- zwiększenie nasycenia infrastrukturą ICT w gminach charakteryzujących się niskim wskaźnikiem dostępu do Internetu, a także budowę społeczeństwa informacyjnego;
- zwiększenie poziomu bezpieczeństwa przeciwpowodziowego.

Projekt *Planu* powinien uwzględniać wspomaganie rozwoju ośrodków osadniczych, obsługujących tereny wiejskie, w szczególności:

- subregionalnych – w zakresie funkcji prowadzących do ożywienia gospodarczego subregionów, a także szkolnictwa wyższego, specjalistycznych usług medycznych i innych wyższego rzędu;
- powiatowych – w zakresie funkcji prowadzących do rozwoju działalności pozarolniczej w powiatach oraz obsługi ludności i rolnictwa;
- gminnych – w zakresie obsługi ludności i rolnictwa, ale także rozwoju działalności pozarolniczej.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania branżowe:

Główny Urząd Statystyczny

Infrastruktura komunalna 2010, 2011, Warszawa

Ochrona środowiska, z lat 2000-2004, Warszawa

Powszechny Spis Rolny 2002

Raport z wyników. Powszechny Spis Rolny 2010, 2011, Warszawa

Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich, z lat 2005-2008, Warszawa

Rocznik statystyczny rolnictwa, z lat 2009-2010, Warszawa

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie

*Policentryczność rozwoju Mazowsza, Raport modułowy nr 3, Zagospodarowanie infrastrukturalne i kapitał fizyczny oraz policentryczność rozwoju Mazowsza (materiały niepublikowane), Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk w ramach projektu *Trendy rozwojowe Mazowsza*, 2011, Warszawa*

Przestrzenny rozkład pomocy dla rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej na obszarze województwa mazowieckiego, Analizy i Studia, Zeszyt 1(21)/2010, 2010, Warszawa

Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych, Analizy i Studia, Zeszyt 6(31)/2011, 2011, Warszawa

Studium Planu Zagospodarowania Przestrzennego Obszaru Metropolitalnego Warszawy, 2010, Warszawa

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Informacja o stanie infrastruktury technicznej wsi – raport roczny 2009, 2010, Warszawa

Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020, 2011, Warszawa

Wstępna analiza realizacji PROW 2004-2006 – część 2, 2009, Warszawa, s.15

Ministerstwo Rozwoju Regionalnego

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, 2011, Warszawa

Rozwój regionalny w Polsce. Raport 2009, 2009, Warszawa

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie, 2010, Warszawa

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji

Spółeczeństwo informacyjne w liczbach 2010, 2011, Warszawa

Urząd Statystyczny w Warszawie

Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego, 2002, Warszawa

Rolnictwo województwa mazowieckiego na tle kraju i pozostałych województw, 2010, Warszawa

Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich 2002. Województwo Mazowieckie, 2003, Warszawa

Akty prawne:

Ustawa z dnia 21 marca 1985 roku o drogach publicznych (Dz. U. z 2007 r. Nr 19, poz. 115, z późn. zm.)

Ustawa z dnia 3 lutego 1995 roku o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. z 2004 r. Nr 121, poz. 1266, z późn. zm.)

Książki i artykuły:

Bański J., 2007, *Przemiany funkcjonalno-przestrzenne terenów wiejskich – diagnoza, rekomendacje dla KPZK i dyskusja*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

Bański J. (red.), 2009, *Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

Nowicki M., 2010, *Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski 2010*, Instytut Badań Nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk

Salamon J., 2006, *Wpływ infrastruktury technicznej na rozwój otoczenia społecznego obszarów wiejskich*, Zeszyty Naukowe z serii Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich PAN Oddział w Krakowie Nr 2/1/2006, Kraków

Polska Wieś i Rolnictwo 2007. Raport z badań. Research International Pentor, Warszawa 2007

Szczepaniak I., Wigier M., 2003, *Małe i średnie przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego czynnikiem równoważącym rozwój gospodarczy i społeczny regionów*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa

Zagórski M., *WPR po 2013 roku. Ocena i propozycje modyfikacji wniosków legislacyjnych Komisji Europejskiej*, Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, pobrano ze strony internetowej [www. efrwp.pl](http://www.efrwp.pl)

Krawczyńska-Butrym Z., 2009, *Migracje: wybrane zagadnienia*, UMCS Lublin

Inne źródła:

Ekspertyza do zmiany *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego*, pt. *Analiza Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego w zakresie rolnictwa i terenów wiejskich, wnioski i zalecenia do aktualizacji dokumentu*, wykonana przez prof. dr. hab. Jerzego Bańskiego.

Projekt stanowiska Rządu RP do projektu rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego przepisy dotyczące płatności bezpośrednie dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej, pobrano ze strony internetowej www.minrol.gov.pl.

Wniosek KE dotyczący Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej.

Wniosek KE dotyczący Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Strony internetowe:

- <http://www.arimr.gov.pl>
- http://www.arr.gov.pl/data/00050/priorytety_prezydencji.pdf
- <http://www.mazovia.pl>
- <http://www.minrol.gov.pl>
- <http://www.stat.gov.pl>
- <http://konwent.warmia.mazury.pl/lidzbark-warminski-24-25-listopada-2011-2/materialy-z-obrad/>
- www.efrwp.pl

SPIS MAP

Mapa 1. Typy funkcjonalne gmin województwa mazowieckiego	6
Mapa 2. Gęstość zaludnienia w 2010 roku i zmiany w liczbie ludności w latach 1999-2010 na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego	8
Mapa 3. Średnioroczny przyrost naturalny w latach 1999-2010 i przyrost naturalny w 2010 roku na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego	9
Mapa 4. Średnioroczne saldo migracji w latach 1999-2010 i saldo migracji w 2010 roku na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego	11
Mapa 5. Ludność w wieku produkcyjnym na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego (2010 rok)	13
Mapa 6. Ludność w wieku poprodukcyjnym na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego (2010 rok)	15
Mapa 7. Ludność z wykształceniem wyższym na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego w 2002 roku	17
Mapa 8. Pracujący w sektorze rolniczym w województwie mazowieckim w 2010 roku	19
Mapa 9. Stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie mazowieckim i udział bezrobotnych zamieszkałych na wsi w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia	20
Mapa 10. Typologia gmin według zasięgów oddziaływania	22
Mapa 11. Typologia czasowej dostępności transportowej do ośrodków koncentracji usług różnego rzędu w województwie mazowieckim	25
Mapa 12. Ludność terenów wiejskich korzystająca z sieci wodociągowej rozdzielczej w województwie mazowieckim w latach 2002-2010	26
Mapa 13. Ludność terenów wiejskich korzystająca z sieci kanalizacyjnej w województwie mazowieckim w latach 2002-2010	27
Mapa 14. Sieć wodno-kanalizacyjna na terenach wiejskich województwa mazowieckiego w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia	28
Mapa 15. Ludność terenów wiejskich korzystająca z sieci gazowej rozdzielczej w województwie mazowieckim w latach 2003-2010	30
Mapa 16. Nasycenie usługami dostępu do Internetu na terenach wiejskich województwa mazowieckiego w 2010 roku – stan we wrześniu	31
Mapa 17. Syntetyczny wskaźnik rozwoju społeczeństwa informacyjnego	32
Mapa 18. Lokalizacja rolniczych grup producenckich w 2011 roku – stan w dniu 1 września	37
Mapa 19. Pogłowie krów w powiatach województwa mazowieckiego w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia	38
Mapa 20. Skup mleka w powiatach województwa mazowieckiego – rok kwotowy 2009/2010	40
Mapa 21. Pogłowie trzody chlewnej w powiatach województwa mazowieckiego w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia	41
Mapa 22. Przetwórstwo rolno-spożywcze na tle wykształconych kierunków produkcji rolnej w powiatach województwa mazowieckiego	45
Mapa 23. Przetwórstwo rolno-spożywcze w podregionach województwa mazowieckiego	47
Mapa 24. Liczba podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego w 2009 roku oraz ich dynamika w latach 1999-2009	50
Mapa 25. Struktura podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego, według rodzaju działalności, w 2009 roku	51

Mapa 26. Udział gruntów rolnych, którym w planach uchwalonych w latach 1995-2009 zmieniono przeznaczenie na cele nierolnicze, w powierzchni użytków rolnych powiatów województwa mazowieckiego	56
Mapa 27. Udział gruntów leśnych, którym w planach uchwalonych w latach 1995-2009 zmieniono przeznaczenie na cele nieleśne, w powierzchni gruntów leśnych powiatów województwa mazowieckiego	57
Mapa 28. Udział terenów przeznaczonych do zalesienia w planach uchwalonych w latach 1995-2008, w powierzchni powiatów województwa mazowieckiego	58
Mapa 29. Udział terenów przeznaczonych pod zabudowę w planach uchwalonych w latach 1995-2008, w powierzchni powiatów województwa mazowieckiego	59
Mapa 30. Udział terenów przeznaczonych pod zabudowę mieszkaniową w planach uchwalonych w latach 1995-2008, w powierzchni powiatów województwa mazowieckiego	60
Mapa 31. Miejskie i wiejskie obszary funkcjonalne	63
Mapa 32. Kwota zrealizowanych płatności w ramach Wspólnej Polityki Rolnej w województwie mazowieckim, przypadająca na 1 ha użytków rolnych w 2010 roku – stan w dniu 31 grudnia	74

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1. Średnioroczny współczynnik przyrostu naturalnego i współczynnik salda migracji w kraju oraz w województwie mazowieckim, z uwzględnieniem obszarów wiejskich w latach 1999-2010	10
Wykres 2. Zmiany przyrostu naturalnego i salda migracji na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego i kraju w latach 1999-2010	10
Wykres 3. Struktura wiekowa ludności w województwie mazowieckim i w kraju, w 2010 roku	14
Wykres 4. Struktura wykształcenia ludności w województwie mazowieckim i w kraju, z uwzględnieniem obszarów wiejskich, w 2002 roku	16
Wykres 5. Pracujący w rolnictwie w województwie mazowieckim i w kraju, w latach 2002-2010	18
Wykres 6. Stopa bezrobocia w województwie mazowieckim i na obszarach wiejskich w latach 1999-2010	18
Wykres 7. Struktura gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010, według liczebności grup obszarowych	35
Wykres 8. Struktura zasiewów głównych upraw w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010	36
Wykres 9. Powierzchnia upraw warzyw w województwie mazowieckim	39
Wykres 10. Struktura podmiotów przemysłu spożywczego według rodzaju przetwórstwa w 2009 roku	43
Wykres 11. Liczba dużych i średnich zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego w podregionach województwa mazowieckiego w 2009 roku	44
Wykres 12. Wyłączenia gruntów rolnych w Polsce i w województwie mazowieckim w latach 1999-2009 (1999 rok = 100%)	53
Wykres 13. Kierunki wyłączeń gruntów rolnych na cele nierolnicze w Polsce i w województwie mazowieckim w latach 1999-2009	54
Wykres 14. Struktura jakościowa gruntów rolnych wyłączonych na cele nierolnicze w latach 1999-2009	55

Wykres 15. Struktura środków wypłaconych w ramach Wspólnej Polityki Rolnej w latach 2004-2010	71
Wykres 16. Wyniki badania Pentor dotyczącego przeznaczenia otrzymanych dopłat bezpośrednich.....	72
Wykres 17. Udział podregionów w ogólnej kwocie pomocy, jaka wpłynęła do województwa mazowieckiego w ramach WPR w latach 2004-2010 na tle udziału podregionów w wojewódzkim areale użytków rolnych (UR) (województwo = 100%).....	73

ABSTRAKT

The study consists of an analysis of rural areas and agriculture in the Mazovian Region. Analyzed were the ways in which rural areas were developed in spatial terms and how agriculture changed since the administrative reform which resulted in the creation of the Mazovian Region. The main goal of the study is to identify spatial phenomena and tendencies visible in agriculture and the region's rural areas. Such information may come in useful when verifying and specifying the policies of the Mazovian regional government from the point of view of the *Spatial development plan of the Mazovian Region* which is currently being updated.

The diagnostic part of the study focuses primarily on the character and dynamics of spatial differences important from the point of view of the rural population and economy. Particular attention was given to agriculture and food processing, sectors of key importance to rural areas. Also analyzed was the extent to which rural areas were equipped with selected types of technical infrastructure.

The second part presents the main trends and tendencies visible in the data. In effect, the rural areas and agriculture of the Mazovian Region can be described, taking into consideration the spatial distribution of specific trends. Certain recommendations are also put forward as ways to stimulate the socio-economic development of rural areas, especially those requiring supplementary impulses.

The presented diagnosis is based primarily on data from the Central Statistical Office. Additional information was obtained from other institutions, including the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture and the Agricultural Market Agency. The period analyzed was 1999-2010, with certain variations depending upon availability of data.